

Eugen Zelenák

Úvod do **kritickej** filozofie **histórie I.**

**Vybraní autori od druhej polovice
20. storočia po súčasnosť**

Úvod do kritickej filozofie histórie I.

ISBN 978-80-561-0310-4

9 788056 103104

VERBUM – vydavateľstvo KU
Ružomberok
2015

Úvod do kritickej filozofie histórie I.

**Vybraní autori od druhej polovice
20. storočia po súčasnosť**

Eugen Zeleňák

VERBUM – vydavateľstvo KU
Ružomberok
2015

Úvod do kritickej filozofie histórie I.
Vybraní autori od druhej polovice 20. storočia po súčasnosť

© Eugen Zeleňák, 2015

© VERBUM – vydavateľstvo KU, 2015
Vydanie prvé

Recenzent Martin Nosál

Táto publikácia vychádza s finančnou podporou grantu VEGA
č. 1/0830/15 Problematika faktúálneho naratívu.

ISBN 978-80-561-0310-4

Gabike a Adamovi

Obsah

Predslov	7
1. Úvod	9
1.1. Filozofia dejín a filozofia histórie	9
1.2. Historické vysvetlenie a historická narácia	11
1.3. Od Danta po Rotha	14
1.4. Záver	16
2. Arthur Danto	18
2.1. O možnosti historického poznania	18
2.2. Ideálna kronika a naratívne vety	24
2.3. Kritika substantívnej filozofie dejín	28
2.4. Záver	30
3. Louis Mink	33
3.1. Autonómia histórie	33
3.2. Tri mody chápania	40
3.3. Historická narácia a fikcia	42
3.4. Záver	44
4. Hayden White	47
4.1. Povaha historických prác	47
4.2. Narativistický a existencialistický výklad	53
4.3. Kritické reakcie	56
4.4. Záver	59
5. Frank Ankersmit	63
5.1. Tvrdenie a narratio	63
5.2. Tri piliere narativistickej filozofie	66
5.3. Opis a historická reprezentácia	68
5.4. Kritické reakcie	71
5.5. Záver	73
6. Paul Roth	77
6.1. Proti intenciám	77
6.2. Kritika realizmu	83
6.3. Non-reprezentacionalizmus	84
6.4. Záver	87
Literatúra	90

Predslov

Predkladaný učebný text ponúka prehľad kľúčových filozofov histórie a otázok diskutovaných v oblasti kritickej filozofie histórie zhruba od druhej polovice 20. storočia. Záber je nevyhnutne selektívny. Pozornosť sa venuje iba autorom publikujúcim v angličtine, ktorí bývajú navyše spájaní s narativistickou filozofiou histórie. Hoci sa jednotlivé kapitoly postupne venujú piatim vybraným autorom (A. Danto, L. Mink, H. White, F. Ankersmit a P. Roth), dôraz je položený na zaujímavé otázky, ktoré analyzovali, a riešenia, v prospech ktorých argumentovali. Každá kapitola iba veľmi stručne predstavuje daného autora a jeho dielo, následne sa koncentruje na jeho myšlienky, úvahy a argumenty, ktoré som považoval za hodné pozornosti. Aj tu ide, samozrejme, o výber, pretože v dielach týchto autorov možno nájsť viac inšpiratívnych postrehov.

O týchto filozofoch histórie som už písal v minulosti v rôznych článkoch a Dantovi, Whitovi a Rothovi som dokonca venoval osobitné kapitoly v mojej knihe o konštruktivizme a pluralite v histórii. V terajšej práci sa síce vyjadrujem i k niektorým témam rozoberaným v mojej predchádzajúcej knihe (konkrétne pri Dantovi sa nedalo vyhnúť jeho myšlienkovému experimentu o Ideálnej kronike a naratívny vetám, pri Whitovi som musel opäť zhrnúť jadro jeho pohľadu na historickú naráciu a pri Rothovi sa venujem jeho kritike intencí a realizmu), predsa to však robím trochu inak a tiež sa snažím zamerať na odlišné veci, aby bol prienik minimalizovaný. Navyše sa tu usilujem o čo najviac elementárne, plynulé a prístupné predstavenie diskutovaných otázok, ktorému, dúfam, porozumie i čitateľ s minimálnymi znalosťami z filozofie. Nádejám sa, že daný text by mohol byť použitý na kurzoch venovaných filozofii či teórii histórie nielen pre filozofov, ale aj pre historikov.

Mojou ambíciou tu nie je formulovať vlastné stanoviská či riešenia ani hájiť vybraného autora alebo jeho závery. Chcem hlavne predstaviť vybrané názory daných autorov. Nabádam preto ku kritickému čítaniu. V práci sa navyše snažím rozoberané čo najviac zjednodušiť, text neprerušovať odkazmi pod čiarou a naozaj len výnimočne využívam citáty. Každá kapitola, okrem hlavného textu, ponúka zhrnutie, ďalšie čítanie, otázky na premýšľanie a do diskusie a kľúčové slová. Verím, že týmto spôsobom uľahčím používanie práce vo výučbe.

Za pomoc pri príprave ďakujem členom grantového tímu a kolegum, ktorí mi buď pripomienkovali vybrané časti práce, alebo so mnou diskutovali o niektorých problémoch. Prínosom bola tiež spätná väzba študentov, ktorým som mal možnosť odprednášať časti práce na kurzoch venovaných filozofii histórie. Hlavná vďaka patrí Martinovi Nosálovi za cenné pripomienky k celému textu. Zodpovednosť za nedostatky je však moja. Práca vychádza s finančnou podporou grantu VEGA č. 1/0830/15 Problematika faktúálneho naratívu.

1. Úvod

V rámci filozofie existujú viaceré oblasti, ktoré, na rozdiel od kľúčových a populárnych disciplín, akými sú metafyzika a epistemológia, nie sú zvyčajne v centre všeobecnejšej pozornosti. Napriek tomu ide o oblasti, ktoré sa venujú zaujímavým a plodným problémom. Príkladom je filozofia histórie. Hoci to občas môže vyzerať, že táto disciplína sotva prežíva, i to na pokraji záujmu filozofov a historikov, v skutočnosti sa aj tu občas otvoria dôležité témy, rozprúdia vášnivé diskusie a formulujú inšpiratívne postrehy. V predkladanom učebnom texte si predstavíme aspoň *vybrané problémy a diskusie, ktoré by čitateľ uvažujúci o povahe histórie či možnosti poznania minulosti nemal prehliadnúť a mohli by ho zaujať.*

Predtým, ako si priblížime obsah jednotlivých kapitol, ozrejmieme si širší kontext nižšie diskutovaných otázok. Najskôr si vymedzíme, čomu sa vlastne venuje filozofia histórie. Následne si spomenieme kľúčové témy analyzované v posledných desaťročiach v tejto oblasti a objasníme si výber autorov, o ktorých je reč v ďalších kapitolách.

1.1. Filozofia dejín a filozofia histórie

Pod slovom „história“ možno rozumieť minimálne dve odlišné veci. Na jednej strane sa daný termín používa na odkazovanie na minulé, súčasné a budúce dianie vcelku. Na druhej strane sa pomocou neho referuje na disciplínu, ktorá sa venuje výskumu minulosti. Zbytočným nedorozumeniam sa preto možno vyhnúť tak, že v prvom prípade, keď je reč o samotnom diani, sa bude používať termín „**dejiny**“, zatiaľ čo v druhom prípade sa bude hovoriť o „**histórii**“.

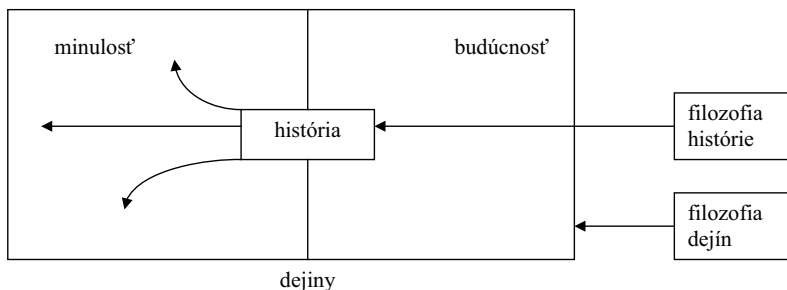
To ale znamená, že rozlíšiť treba aj medzi tzv. filozofiou dejín a filozofiou histórie. Prvá sa venuje filozofickým otázkam súvisiacim s dejiným vývojom a druhá problémom historickej disciplíny. Konkrétnejšie možno daný rozdiel objasniť nasledovne. Zatiaľ čo historici skúmajú minulosť takým spôsobom, že sa zameriavajú na jej vybrané časti alebo na konkrétne udalosti, prístup filozofov dejín je špecifický. Filozofi dejín sa spravidla nezameriavajú na jednotlivé udalosti (ako napr. Francúzska revolúcia alebo Slovenské národné povstanie), ich opis a vysvetlenie. Skôr sa usilujú o akýsi komplexnejší či celostnejší pohľad

na dejiny. Ich ambíciou je uchopiť čo najväčší celok dejín, či dokonca celé dejiny a preskúmať ich zmysel, vývoj, prípadne zákonitosti v ich pozadí. Filozofi dejín si teda kladú otázky: Majú dejiny ako celok nejaký zmysel? Ak áno, aký je ich zmysel? Možno v ich pozadí vystopovať nejaké vzory? Existujú trendy, zákonitosti, či dokonca striktné zákony vývoja v pozadí ľudskej spoločnosti a celých dejín? Možno hovoriť o tom, že dejiny prebiehajú v určitých etapách? Existuje cieľ alebo konečné štádium dejín? Kam celé dejiny smerujú, ak tu vôbec možno hovoriť o smerovaní a nielen o chaose udalostí?

Stručne povedané, v rámci **filozofie dejín** sa skúma problém zmyslu dejín a zákonitosti dejinného vývoja. Niektorí autori sa pri riešení takýchto otázok môžu usilovať o čo najexaktnejší, alebo dokonca o vedecký postup. Môžu napr. vyhlasovať, že vychádzajú z dát a pozorovaní, že odhaľujú nemenné zákony a pod. Iní, naopak, môžu veľmi voľne hovoriť o tom, že nahliadli na zmysel dejín, že im boli vyjavené tajomstvá dejín. Svoje koncepcie dejín v minulosti predložili napr. G. W. F. Hegel alebo K. Marx a práve oni zvyknú byť považovaní za vzorových filozofov dejín. Niektorí autori však zmysluplnosť a legitímnosť filozofie dejín spochybňujú. Tvrdia, že filozofi dejín sa púšťajú do neoverených a neoveriteľných metafyzických špekulácií. Preto sa niekedy o tejto oblasti hovorí ako o **špekulatívnej filozofii dejín**. Tejto záležitosti sa venuje i časť 2.3.

Filozofia histórie, naopak, neskúma samotný dejinný vývoj, ale povahu histórie ako disciplíny. V tomto zmysle má blízko k epistemológii a filozofii vedy. Zjednodušene povedané, zatiaľ čo epistemológia rozoberá otázky súvisiace s poznaním vo všeobecnosti a filozofia vedy otázky týkajúce sa vedeckého poznania a povahy vedy, **filozofia histórie sa zaujíma o problémy súvisiace s poznaním minulosti. Analyzuje ciele a možnosti historického poznania, ako aj povahu histórie ako disciplíny.** Konkrétnejšie, kde sa filozof vedy zaoberá vymedzením vedy vo všeobecnosti, filozof histórie sa koncentruje na oblasť histórie. Tam, kde sa prvý zaujíma o tému vedeckej explanácie či možnosti pravdivého poznania, druhý skúma otázku historickej explanácie a prípadné špecifiká poznávania minulosti. Takže filozofi histórie si kladú otázky: Aký je status histórie? Je to veda ako iné empirické vedy alebo disciplína *sui generis*? Spôsobuje skutočnosť, že tu ide o poznanie minulosti, nejaké

osobité problémy? Je možné dosiahnuť objektívne a pravdivé historické poznanie? Ponúkajú historické práce neutrálne zobrazenia minulých udalostí alebo tu ide skôr o subjektívne pohľady? Ako sa v histórii vysvetľuje? Má historická explanácia rovnakú podobu ako vysvetlenie v empirických vedách? Môžu historici pri vysvetleniach používať nejaké druhy zákonov? Dané otázky sú evidentne zväčša epistemologické, ale odpovede na ne často súvisia aj s etickými, ontologickými a i. problémami. Preto sa niektorí filozofi histórie pýtajú na také veci, ako sú napr. morálne záväzky historikov, charakter historického faktu či vymedzenie pojmu udalosti. Keďže podľa niektorých autorov sa filozofi histórie nepúšťajú do takých špekulácií ako filozofi dejín, ale usilujú sa skôr o kritické rozbory, niekedy sa o ich disciplíne hovorí ako o **kritickej filozofii histórie**.

Predkladaný učebný text sa venuje autorom a problémom, o ktorých sa diskutuje v rámci kritickej filozofie histórie. Zväčša tu pôjde o otázky súvisiace s možnosťou historického poznania, povahou historických prác, a teda i samotnej histórie.

1.2. Historické vysvetlenie a historická narácia

K podobným problémom, aké sa dnes riešia vo filozofii histórie, sa vyjadrovali rôzni autori už v minulosti. Spomeňme napr. Aristotelovo porovnanie histórie a poézie (história je o skutočných udalostiach a o jednotlivostiach, zatiaľ čo poézia je o možnom a všeobecnejšom) alebo rozlišovanie medzi idiografickými a nomotetickými postupmi u Wilhelma Windelbanda. Idiografické oblasti, kam sa zvyčajne radí história, sa zaujímajú o porozumenie jednotlivému a nomotetické

disciplíny o pravidelnosti. Tu sa však zameriame na autorov a diskusie z posledných desaťročí. Začnime preto stručným predstavením situácie a vývoja v 20. storočí.

Viacerí autori sa zhodujú, že v 20. storočí vo filozofii histórie dominovali v podstate dve zásadnejšie otázky: **problém historického vysvetlenia** a **historickej narácie**. Samozrejme, ide tu o zjednodušenie, pretože mnohí autori sa vyjadrovali i k ďalším, často súvisiacim otázkam. Ak sa však pozrieme na práce z predmetnej oblasti, hlavne počas 50. a 60. rokov došlo k rozmachu debát o vysvetlení, zatiaľ čo od konca 60. rokov nastal posun k téme tvorby historických prác ako narácií.

Určujúcim pre prvú diskusiu bol článok Carla Gustava Hempela „Funkcia všeobecných zákonov v histórii“ („The Function of General Laws in History“) (1942). Hempel tu uvažoval nasledovne. Ak sa má v histórii vysvetľovať relevantným a nie špekulatívnym spôsobom, historici sa nesmú púšťať do pseudo-vysvetlení odvolávajúcich sa na metafory, osud či niekoho dejinnú úlohu. V histórii by sa malo vysvetľovať rovnako ako v iných empirických vedách. Minulé udalosti by sa mali vysvetľovať prostredníctvom zákonov, ktoré vysvetľovaný jav pokrývajú, a počiatočných podmienok, ktoré daný jav predchádzajú. Preto sa Hempelov návrh vysvetlenia zvykne nazývať *model pokrývajúceho zákona* (covering-law model). Konkrétne to znamená, že ak chce historik vysvetliť, prečo došlo k Francúzskej revolúcii, musí uviesť relevantné skutočnosti, ktoré jej predchádzali, a zákon o revolúciách, pod ktorý daná revolúcia spadá. Hempel síce uznáva, že v praxi sa historici uspokojia s nedokonalými verziami tohto ideálu, predsa však musia mať ambíciu k ideálu sa aspoň priblížiť.

Na Hempelov návrh reagovalo množstvo autorov. Našli sa síce filozofi, ktorí v podstate prijali jadro jeho modelu a snažili sa ho len upraviť (M. White, A. Danto), väčšina autorov však model kritizovala a niektorí dokonca prišli s vlastnými návrhmi (W. Dray, A. Donagan a i.). Podľa kritikov buď historici nedisponujú vhodnými zákonmi, alebo jednoducho ich spôsob vysvetľovania je založený na niečom inom ako na hľadaní zákonov, napr. na snahe pochopiť úvahy minulých aktérov.

Diskusia o podobe historického vysvetlenia mala vplyv aj na úvahy o celkovej povahe histórie. V stručnosti sa argumenty účastníkov debaty dajú zhrnúť nasledovne: Ak sa v histórii vysvetľuje rovnako ako

v iných empirických vedách, mala by byť vedou. Ak sa tam vysvetľuje inak, je to špecifická disciplína. Takže otázka explanácie sa u niektorých autorov celkom plynule pretavila do štúdia typických črt histórie a historických prác. Jednou z najviac diskutovaných charakteristík sa postupne stala *naratívna forma*. Autori začali poukazovať na to, že historici vlastne rozprávajú príbehy. Čo ak práve rozbor tejto záležitosti, ktorá síce vyzerá banálne, a preto sa zrejme v minulosti prehliadala, umožní lepšie porozumieť histórii? Filozofi histórie sa postupne čoraz viac začali pozeráť na historické práce ako na historické narácie (rozprávania) a skúmať veci s tým súvisiace.

Niektorí si všimli, že podoba rozprávania je nápomocná pri „sledovaní“ približovaných udalostí. Iní dokonca tvrdili, že príbehy sú vhodné na vysvetlenie minulých činov. Ďalší sa zase zamerali na skutočnosť, že naratívna forma je používaná v umeleckej literatúre, preto by niektoré postrehy z literárnej vedy (napr. z naratológie, ktorá sa venuje téme rozprávania) mohli objasniť aj určité črty historických prác. V neposlednom rade sa našli autori, ktorých stále väčší záujem o historické práce ako narácie priviedol k problematizovaniu jazyka a textu historických prác. Historické narácie sa začali skúmať ako jazykové konštrukty. Práve uvedené ukazuje, že záujem o historické práce ako narácie nevedol k jednoliatemu a zúženému štúdiu historických narácií, ale znamenal skôr skúmanie rôznorodých otázok a problémov – od témy naratívneho vysvetlenia cez problém prienikov medzi históriou a umeleckou literatúrou až po úvahy o konštruovaní historických prác a poznania minulosti.

Niekedy sa autori analyzujúci tému historickej narácie nazývajú *narativisti* a prúd venovaný danej problematike **narativizmus** alebo **narativistická filozofia histórie**. Takéto označenie sa používa hlavne na Haydena Whita, Franka Ankersmita a ich koncepcie z určitého obdobia ich tvorby. White sa skutočne preslávil ako autor, ktorý skúma históriu cez optiku historických narácií a vo viacerých prácach zostáva tejto povesti verný. Ankersmit zase vo svojich skorších prácach píše o vlastnej koncepcii ako o narativistickej filozofii histórie. Treba si však uvedomiť, že tak samotný White, ako aj iní autori spájaní s narativizmom sa nevenovali len úvahám o naratívnej forme historických diel a ich prípadným podobnosťami s umeleckými rozprávami. Vyjadrovali sa

k rôznym problémom, ktoré s tým súviseli. Ako bolo vyššie povedané, ich záujem siahal od témy naratívneho vysvetlenia po otázku konštruovania historických diel. Keďže predkladaná práca sa venuje práve autorom aspoň nejakým prepojeným s narativizmom (Arthur Danto, Louis Mink, Hayden White, Frank Ankersmit a Paul Roth) – hoci nie každý z nich by prijal označenie „narativista“ –, v podstate sa mohla volať *Úvod do narativizmu vo filozofii histórie* alebo *Úvod do narativistickej filozofie histórie*. Takýto názov by však mohol vzbudiť dojem, že sa tu venuje pozornosť iba téme historickej narácie. Preto má nakoniec menej výpovedný názov, ktorý však nezavádza spomenutým spôsobom.

1.3. Od Danta po Rotha

Prečo sú tu jednotlivé kapitoly venované práve Dantovi, Minkovi, Whitovi, Ankersmitovi a Rothovi? Jednoduchá odpoveď by mohla byť taká, že White s Ankersmitom sú najdiskutovanejší narativisti a zrejme i vo všeobecnosti najvplyvnejší filozofi histórie posledného obdobia; viaceré názory Danta a Minka možno považovať za dôležitú inšpiráciu či akýsi predvoj názorov Whita a Ankersmita a Roth tvorivo doťahuje vybrané postrehy Danta a Minka. Je tu však aj komplikovanejšia odpoveď ukazujúca menej nápadným smerom. Uvedení autori sa často venovali podobným problémom, akými sú napr. otázky historického poznania a konštrukcie historických prác. Znamená to, že tu nájdeme nielen vzájomné vplyvy, ale tiež čiastočné prekryvy v riešených témach. Práve preto sa zdá byť vhodné venovať sa tejto zostave.

Priblížme si teraz veľmi stručne obsah jednotlivých kapitol. V časti o *Dantovi* sa postupne pozrieme na jeho predstavenie a kritiku skeptických názorov, podľa ktorých existujú zásadné prekážky pri poznávaní minulosti. Následne si predstavíme jeho myšlienkový experiment o Ideálnej kronike, s ktorým súvisí aj pojem naratívnych viet. Práve naratívne vety podľa Danta dokladajú, že nemožnosť priameho pozorovania minulosti nie je pre historika prekážkou, ale skôr podmienkou na napísanie prác poukazujúcich na historický význam. Nakoniec sa oboznámime s Dantovou kritikou substantívnej (špekulatívnej) filozofie dejín.

V kapitole venovanej *Minkovi* sa najskôr zameriame na jeho tri postrehy o osobitosti porozumenia, o ktoré ide v histórii. V nadväznosti

na diskusiu o historickom porozumení sa pozrieme na jeho rozlíšenie medzi tromi spôsobmi chápania – teoretickým, kategoriálnym a konfiguračným. Dôraz bude pritom na posledný z nich, ktorý je podľa neho typický pre históriu. Nakoniec sa pozrieme na jeho rozbor historickej narácie a na jeho upozornenie, že sa v nej dostáva do napätia určitý realistický a konštrukčný prvok. V tejto súvislosti si spomenieme jeho kritiku idey Univerzálnych dejín a jeho známe vyhlásenie, že príbehy v skutočnosti nežijeme.

Nasledujúca kapitola sa obracia k *Whitovi* a jeho koncepcii historickej narácie. Hlavná pozornosť sa tu venuje trom explanačným stratégiám, ktoré podľa neho tvarujú výslednú podobu historického diela, a metahistorickému základu, ktorý spomenuté stratégie determinuje. V ďalšej časti si predstavíme dve populárne interpretácie Whitových názorov. Dôraz bude na existencialistický výklad, podľa ktorého je v pozadí jeho záverov pevné presvedčenie o slobode človeka a o tom, že úlohou histórie je vyjadriť sa k morálnym otázkam. Keďže White je zrejme najdiskutovanejší autor zo všetkých tu rozoberaných filozofov histórie, v závere si zhrnieme tri populárne kritiky jeho názorov. Tie hovoria, že White ruší rozdiel medzi faktom a fikciou, že zastáva relativizmus a degraduje dobré meno histórie.

Kapitola o *Ankersmitovi* sumarizuje jadro jeho narativizmu. Najskôr to robí s odvolávkou na rozdiel medzi jednotlivým tvrdením a naratíom, ako aj prostredníctvom priblíženia jeho troch pilierov narativistickej filozofie. Ďalej si všíma zmenu Ankersmitovho slovníka a jeho dôraz na rozdiel medzi opisom a historickou reprezentáciou. Nakoniec sa venuje vybraným kritickým námietkam z diskusií o jeho provokatívnych záveroch.

Posledná kapitola prináša tézy a argumenty *Rotha*. Na úvod približuje jeho kritiku intencií a taktiež rozoberá pochybnosti ohľadom intencionálneho a prínos situačného vysvetlenia na pozadí konkrétnej diskusie z histórie 20. storočia. Nasleduje predstavenie jeho kritiky realistického chápania histórie a objasnenie jeho alternatívneho non-reprezentacionalistického pohľadu. Ten zdôrazňuje, že historické diela nie sú zobrazenia minulosti, ale výsledky komplikovaných procesov určených praxou, ktorá je uznávaná vybranou komunitou historikov.

1.4. Záver

Viacerí autori poukazujú na základný rozdiel medzi filozofiou dejín a filozofiou histórie. V rámci filozofie histórie sa v 20. storočí analyzovali dve určujúce témy: historické vysvetlenie a historická narácia. Druhá téma bola na výslni v druhej polovici 20. storočia a venovali sa jej najmä priaznivci narativizmu. V nasledujúcich kapitolách si postupne predstavíme vybrané názory piatich autorov, ktorých možno voľne spojiť s narativizmom.

Zhrnutie

- Ak odlíšime dejiny (minulé, súčasné a budúce dianie) od histórie (disciplína, ktorá skúma minulosť), treba tiež odlíšiť (špekulatívnu) filozofiu dejín od (kritickej) filozofie histórie.
- V rámci filozofie dejín sa skúmajú problémy zmyslu dejín a zánitosti dejinného vývoja.
- Kritická filozofia histórie analyzuje možnosti historického poznania, ako aj povahu histórie ako disciplíny.
- V 20. storočí vo filozofii histórie dominovali dva okruhy tém: historické vysvetlenie a historická narácia.
- Pri dostatočne širokom chápaní sa tzv. narativistická filozofia histórie zameriava nielen na výskum historických prác ako narácií, ale zaujíma sa tiež o súvisiace otázky, ako sú napr. problém historického poznávania a porozumenia, problém konštruovania historických diel a i.

Ďalšie čítanie

Úvodov alebo prehľadových vstupov do oblasti filozofie histórie je relatívne málo. Za zmienku stojí staršia práca Williama H. Walsha *An Introduction to Philosophy of History* (1951), kniha Marka Daya *The Philosophy of History: An Introduction* (2008) či najnovšia práca Hermana Paula *Key Issues in Historical Theory* (2015). Užitočná je tiež príručka zostavená Aviezerom Tuckerom *A Companion to the Philosophy of History and Historiography* (2009), ktorá mapuje témy a autorov z oblasti filozofie dejín i filozofie histórie. V slovenčine sú dostupné prehľady názorov viacerých filozofov dejín od Rudolfa Dupkalu *Úvod do filozofie dejín* (2005) a od Juraja Šucha *Problém zmys-*

lu dejín a histórie v druhej polovici 20. storočia (2011). Šuchove skriptá majú relatívne široký záber (venujú sa rôznym otázkam dejín i histórie a autorom píšucim nemecky i anglicky), avšak jednotliví autori sú tam predstavení veľmi stručne. Pre záujemcov o podrobnejší úvod do problematiky historického vysvetlenia a narácie odporúčam moje texty „O historickej explanácii“ (2009), „Narativistický pohľad na históriu“ (2007) a prácu Juraja Šucha „O historickej narácii“ (2009). *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín* (2009) obsahujú preklady vybraných článkov viacerých autorov, ktorí sú tu rozoberaní.

Otázky na premýšľanie a do diskusie

1. Ako by ste vlastnými slovami zhrnuli rozdiel medzi históriou, filozofiou dejín a filozofiou histórie?
2. Označenie *špekulatívna* filozofia dejín so sebou nesie negatívnu konotáciu. Aký je váš pohľad na tento typ filozofie? Je to podľa vás legitímna oblasť skúmania?
3. Niektorí autori sa domnievajú, že každý historik predpokladá pri písaní svojich prác určitú filozofiu dejín (napr. hegeliansku alebo marxistickú). Ako sa tomuto názoru dá rozumieť a čo si o ňom myslíte?
4. Počuli ste už o nejakých filozofoch histórie alebo problémoch, ktoré sa v tejto oblasti riešia?
5. V literatúre vyhľadajte, aké problémy rieši narativistická filozofia histórie a čomu sa venuje naratológia (napr. autori ako G. Genette a S. Chatman). Následne tieto dve oblasti porovnajte.

Kľúčové slová

dejiny, história, (špekulatívna) filozofia dejín, (kritická) filozofia histórie, problém historického vysvetlenia, problém historickej narácie, narativistická filozofia histórie

2. Arthur Danto

Americký filozof Arthur Coleman Danto (1924 – 2013) bol známy hlavne ako filozof a kritik umenia, avšak medzi jeho záujmy patrili i také oblasti ako filozofia histórie, epistemológia či filozofia konania. Danto pôsobil dlhé roky na Kolumbijskej univerzite v New Yorku a napísal množstvo kníh a článkov z viacerých oblastí filozofie. Filozofii histórie sa venoval hlavne vo svojej knihe *Analytická filozofia histórie* (*Analytical Philosophy of History*) (1965), ktorá bola neskôr doplnená o nové časti a vydaná pod názvom *Narácia a poznanie* (*Narration and Knowledge*) (1985).

V tejto kapitole sa sústreďíme na jeho zaujímavé postrehy o povahe historického poznania, ktoré spochybňujú naivný názor, že priame pozorovanie je výhodou pre poznanie minulosti. Najskôr si predstavíme jeho rozbor a kritiku skeptických výhrad proti možnosti poznať minulosť. V druhej časti sa zameriame na jeho známy myšlienkový experiment o Ideálnej kronike a jeho následnú charakteristiku naratívnych viet. Nakoniec sa pozrieme na kritiku substantívnej filozofie dejín.

2.1. O možnosti historického poznania

O čo ide v histórii? Ako by sme ju mali charakterizovať či definovať? Podľa Danta by **minimálna charakteristika histórie** mohla poukázať na to, že *historici sa usilujú predložiť pravdivé tvrdenia o minulosti*. Uznáva síce, že historici sa zväčša snažia robiť a dokonca aj robia viac, napr. vysvetľujú minulé dianie, avšak pre jeho potreby je zaujímavá už základná charakteristika hovoriaca o *snahe* podať pravdivé tvrdenia. Existujú totiž kritické názory, podľa ktorých je takýto cieľ nereálny. Ide tu vlastne o **skepticismus ohľadom možnosti poznať minulosť**. Danto sa detailnejšie venuje trom verziám daného skepticizmu. Všetky v zásade pochybujú o možnosti historického poznania, resp. o možnosti predložiť pravdivé tvrdenia o minulosti, no každá verzia to robí z iného dôvodu. (I) Podľa prvej sú vety o minulosti zmysluprázdne, a preto ani nemožno predložiť pravdivé tvrdenia o minulosti. (II) Podľa druhej verzie je možné, že minulosť vlastne ani neexistovala, keďže svet mohol byť stvorený pred piatimi minútami, a teda v takom prípade niet ani čo poznávať. (III) Podľa tretej verzie sú historici nutne ovplyvnení rôznyi-

mi predpokladmi, a preto nie je možné dosiahnuť objektívne poznanie minulosti. Uvedené tri podoby skepticizmu napádajú zmysel/význam, referenta a pravdivostné hodnoty tvrdení o minulosti. Pozrime sa postupne na Dantov rozbor a odmietnutie týchto troch výhrad.

(I) *Vety o minulosti sú zmysluprázdne.* V rámci predstavenia prvej kritiky historického poznania sa Danto zameriava na viacero špecifických, ale navzájom súvisiacich pozícií, ktoré by mohli mať fatálne dôsledky pre históriu. Zjednodušene možno povedať, že všetky pripisujú kľúčovú úlohu skúsenosti. Dokonca až do takej miery, že poznanie a význam viet sa tu výrazne podmieňujú skúsenosťou. Pri *pochybnostiach o poznaní* Danto vychádza z názorov C. I. Lewisa a pri *skepsse o zmysluplnosti viet o minulosti* sa odvoláva hlavne na A. J. Ayera.

Čo znamená vedieť, že konkrétny objekt *a* má vlastnosť *F*, napr. že tento objekt je jablko? Podľa Lewisa vraj takéto poznatok možno redukovať na triedu predikcií v podobe „Ak urobím *x*, tak sa dostaví skúsenosť *y*“. Konkrétne by to znamenalo, že poznatok „Tento objekt je jablko“ je preložiteľný do predpovedí „Ak doň zahryznem, pocítim sladkú chuť“, „Ak ho v ruke otočím, uvidím okrúhly tvar“, „Ak ho zjem, neotrávim sa“ atď. Je zrejmé, že poznatky sa tu redukujú na prítomné či budúce skúsenosti (chuťové, zrakové a iné vnemy). Vo všeobecnosti teda *vedieť* znamená *dokázať predpovedať, aká príde skúsenosť, ak niečo urobím*. Takýto pohľad na poznanie môže vyzeráť lákavo. Zdá sa totiž, že dokáže objasniť tak poznatky z každodenného života (viem, že v chladničke mám hrozno – ak otvorím dvere do chladničky, uvidím zelené bobule), ako aj naučené vedomosti (viem, že Váh tečie cez Ružomberok – ak sa budem plaviť po Váhu, ocitnem sa v Ružomberku).

Ako je to však s poznatkami o minulosti? Ak viem, že SNP vypuklo 29. augusta 1944, tak je zrejmé, že osobne sa nemôžem preniesť do minulosti, urobiť v nej niečo a navodiť si tak skúsenosť. Nanajvýš môžem uvažovať takým spôsobom, že daný poznatok možno preložiť do predpovedí o tom, čo zakúsim, ak urobím niečo ohľadom súčasnosti, hlavne ak to súvisí s dokladmi zachovanými z čias SNP. Napríklad: „Ak vyhladáam historika venujúceho sa tomuto obdobiu, predloží mi dokumenty o danej udalosti“. Danto však upozorňuje, že podobne nekonkrétne by sme pri takomto prístupe museli rozumieť aj iným poznatkom. Poznatok, že prvá svetová vojna vypukla 28. júla 1914, by sa podobne

vyložil prostredníctvom predpovede „Ak vyhľadám historika venujúceho sa tomuto obdobiu, predloží mi dokumenty o danej udalosti“ a poznatok, že Československá republika vznikla 28. októbra 1918, by sa rovnako vyložil v podobe „Ak vyhľadám historika venujúceho sa tomuto obdobiu, predloží mi dokumenty o tejto udalosti“. Podľa Danta to však predstavuje problém. Veď predsa každý z uvedených poznatkov je iný, je o niečom inom, a preto je neprijateľné redukovať ho na rovnakú predpoveď. Navyše, problémom je aj skutočnosť, že uvedené poznatky a im zodpovedajúce tvrdenia („SNP vypuklo 29. augusta 1944“ atď.) sú o minulosti – o vypuknutí SNP, o vypuknutí vojny, o vzniku ČSR – a rozhodne nie o predpovediach týkajúcich sa toho, čo zakúsime, ak niečo vykonáme, ako nám chce nahovoriť Lewisov prístup. Takéto poznatky a príslušné tvrdenia sú nepochybne o ľuďoch z mäsa a kostí a ich činoch v minulosti. Je preto neprijateľné redukovať ich na predpovede o mojich skúsenostiach.

Danto upozorňuje, že Lewisov pohľad na poznanie je blízky často kritizovanej *verifikačnej teórii významu*. Hoci daná teória zaznamenala viacero zmien, zjednodušene ju možno zhrnúť nasledovne: *význam vety je daný súborom skúseností, pomocou ktorých ju dokážeme overiť (verifikovať)*. (Doplním, že sa tu hovorí iba o vetách, ktoré nie sú analytické. Analytickými vetami sú logické pravdy ako „p alebo non-p“ a vety pravdivé na základe významu ako „Vraník je čierny kôň“.) Ako však môžeme verifikovať vetu „SNP vypuklo 29. augusta 1944“? Do minulosti sa vrátiť nemôžeme, a teda nemôžeme priamo verifikovať túto ani žiadnu inú vetu o minulej udalosti. Doslovné chápanie tejto teórie preto vedie k záveru, že vety o minulosti sú zmysluprázdne, pretože ich nevieme verifikovať. Upravená verzia verifikačnej teórie požiadavku zmierňuje. Podľa nej totiž nie je nutná verifikácia, ale stačí principiálna verifikovateľnosť: *význam vety je daný súborom skúseností, ktoré by zakúsil prípadný svedok*. Inými slovami sa tu hovorí, že význam vety „SNP vypuklo 29. augusta 1944“ treba chápať nasledovne: Keby bol ktokoľvek v príslušnej dobe na príslušnom mieste, mal by skúsenosť s vypuknutím SNP. Kritérium principiálnej verifikovateľnosti teda automaticky neupiera zmysel vetám o minulosti. Hovorí, naopak, že takéto vety vypovedajú o tom, aké by mali skúsenosti prípadní svedkovia. Avšak podľa Danta tu narážame na ďalší problém. Uvedené kritérium hovorí, že

vety o minulosti sú vlastne vety o skúsenostiach potenciálnych svedkov. Nie je to však kontraintuitívne? Veď predsa veta „SNP vypuklo 29. augusta 1944“ hovorí o konkrétnej minulej udalosti, o vypuknutí SNP (analogicky, veta „Československá republika vznikla 28. októbra 1918“ je taktiež o minulej udalosti, o vzniku štátu), a nie, ako mi nahovára kritérium, o nejakých skúsenostiach mysliteľného svedka!

Dantovu analýzu prvého skepticizmu ohľadom poznania minulosti možno zhrnúť nasledovne. Skeptici tohto typu *bud'* tvrdia, že vety o minulosti sú zmysluprázdne, a preto ani nemôžu byť pravdivé, ani zachytávať poznatky, *alebo* takéto vety v skutočnosti vypovedajú o aktuálnej či potenciálnej skúsenosti svedkov. Takže ani v prvom, ani v druhom prípade tu nejde o pravdivé vety o *minulosti*. Danto pritom považuje obe námietky za chybné. Ak rozumieme vetám o prítomnosti, či dokonca fikčným vetám o vymyslených objektoch z umeleckých diel, niet dôvodu upierať zmysluplnosť vetám o minulosti. Navyše je podľa Danta zrejmé, že vety o minulosti sú o konkrétnych minulých udalostiach, ak-téroch a miestach, a nie o aktuálnych či možných skúsenostiach.

(II) Čo ak svet vznikol pred piatimi minútami? Vo svojej práci *Analýza mysle (The Analysis of Mind)* (1921) Bertrand Russell tvrdí, že hypotéza, podľa ktorej svet vznikol len pred piatimi minútami, je v podstate logicky možná. Práve tento postreh je v pozadí druhého skepticizmu, ktorý Danto približuje, no nakoniec odmieta. Podľa neho vyzerá daná hypotéza na prvý pohľad prijateľne. Zdanlivo nič nedokáže vylúčiť možnosť, že svet naozaj vznikol len pred piatimi minútami, a to so všetkými artefaktmi a údajnými spomienkami. Samozrejme, my sme presvedčení, že existujú doklady o staršom dianí a že si navyše pamätáme udalosti a činy spred piatich minút. Predstavme si však, že pred piatimi minútami sa udial taký dokonalý akt tvorby, v rámci ktorého vznikol celý svet so všetkými zdanlivými pozostatkami minulosti a našimi zdanlivými spomienkami. Takže všetko nasvedčujúce o minulosti staršej ako päť minút je len nedávny výtvor. Naši predkovia nás v skutočnosti na svet nepriviedli, včerajšie činy sa v skutočnosti neudiali, historici, ktorí práve teraz študujú v archívoch, sa venujú dokumentom, ktoré nie sú dokladmi reálnej minulosti.

Za predpokladu, že svet vznikol pred piatimi minútami, minulosť, okrem príslušných piatich minút, v skutočnosti neexistovala. Lenže to

znamená, že ani vety o údajnej minulosti, opäť s výnimkou viet o posledných piatich minútach, nemôžu byť pravdivé. Ak niet minulosti, vety o nej nebudú pravdivé, a teda Dantov minimálny cieľ histórie je spochybnený. Toto je jadro druhého skepticizmu.

Na hypotetickej úrovni vyzerá scenár o svete stvorenom pred piatimi minútami mysliteľne. Danto však postupne odhaľuje jeho slabiny. V prvom rade sa treba opýtať, ako sme dospeli k hranici piatich minút. Prečo je hypotéza postavená na predpoklade, že svet vznikol práve pred piatimi minútami a nie napr. pred piatimi rokmi či piatimi storočiami? Zdá sa, že hranica piatich minút je vybraná náhodne a rovnako mohla poslúžiť aj iná hranica. Lenže keby sa za hranicu vybral dostatočne vzdialený moment v dejinách (povedzme niekoľko stotisíc rokov), už by nebolo možné tvrdiť, že minulosť neexistovala (veď by sme uznali minulosť v trvaní státisícov rokov). Takže skepticizmus tu vyzerá presvedčivo iba v prípade, ak uvažujeme o veľmi nedávnom vzniku sveta. Stále však ostáva nezodpovedané, prečo práve vznik pred piatimi a nie šiestimi alebo štyrmi minútami? Keby sa zástanca „päťminútovej hypotézy“ odvolal na to, že o vzniku sveta pred piatimi minútami svedčia nejaké doklady, podkopal by si vlastnú hypotézu. V takom prípade by totiž vyhlásil, že je možné rozlíšiť medzi dokladmi o *skutočnej minulosti* a dokladmi, ktoré sú iba *zdanlivo o minulosti*. Lenže takéto rozlíšenie urobiť nemôže, keďže celá „päťminútová hypotéza“ je vybudovaná na predpoklade, že hoci skutočnosť je iná, nám sa situácia presvedčivo javí tak, že máme doklady a pamäťové stopy aj o dávnej minulosti. Takže odlíšiť skutočnú a zdanlivú minulosť na základe dokladov je nemožné. Hranica piatich minút preto ostáva zvolená ľubovoľne.

Ak je teda potrebné vyhnúť sa ľubovoľne stanovenej hranici, jedinou možnosťou ostáva zamietnuť akúkoľvek časovú hranicu a jednoducho hájiť skepticizmus o externom svete. Lenže v takom prípade už nejde o špecifický skepticizmus o minulosti, ale o „bežný“ skepticizmus. Danto preto uzatvára, že takýto skepticizmus nepredstavuje špeciálny problém pre filozofiu histórie. Netýka sa iba poznania minulosti, ale celého poznania.

(III) Vplyv predpokladov zabraňuje dosiahnuť objektívne historické poznanie. Posledný typ pochybností o historickom poznaní je podľa Danta najtriezvejší a výrazne sa líši od predchádzajúcich dvoch typov

skepticizmu. Na rozdiel od prvého uznáva, že existujú zmysluplné vety o minulosti, a na rozdiel od druhého nespochybňuje ani samotnú minulosť. Jeho jadrom je skôr presvedčenie, že v histórii zohrávajú dôležitú úlohu rôzne predpoklady, hypotézy či postoje historikov, ktoré deformujú objektívne poznanie minulosti.

Danto sa v rámci rozboru tejto výhrady venuje hlavne názorom amerického historika Charlesa Bearda, ktorý zdôrazňuje rozdiely medzi históriou a vedou. Podľa Bearda je údajne už predmet ich záujmu taký odlišný, že vedie k rozdielnemu prístupu. V rámci histórie sa zaujíma hlavne o ľudí a ich činy, a preto tu vstupujú automaticky do hry morálne či estetické úvahy. Exaktné vedy sa vraj, naopak, venujú udalostiam, ktoré umožňujú neutrálny prístup výskumníka. Takže zatiaľ čo história ponúka predpojatý a subjektívny pohľad na predmet svojho skúmania, vedecký prístup charakterizuje nezaujatosť a objektívne poznávanie sveta. K rovnakému záveru smeruje aj ďalšia údajná odlišnosť medzi históriou a vedou. V prvej oblasti vraj majú dôležitý vplyv akési prvotné predpoklady, hypotézy či teoretické pozadie, pomocou ktorých sa organizuje výskum. Naopak, v druhej oblasti je údajne možné predmet skúmania vnímať priamo taký, aký je.

Stručne povedané, Beard nám podsúva predstavu, že existuje rozdiel medzi predpojatou históriou a objektívnym vedeckým poznaním. V prvej oblasti vraj dosahujeme nanajvýš zaujaté a deformované poznanie minulosti, pretože sa riadime rôznymi predsudkami, záujmami či subjektívnymi postojmi. Nechávame sa viesť či ovplyvniť teoretickými predpokladmi (jeden historik je liberál, druhý je konzervatívec, tretí je marxista), a preto nemôžeme dosiahnuť objektívne historické poznanie. Závery historikov sú preto relatívne. Treba ich vnímať vo vzťahu (v relácii) k niečomu, hlavne k historikovým teoretickým predpokladom, záujmom, predsudkom a pod. Preto Danto nazýva tento pohľad na historické poznanie *historický relativizmus*. V rámci vedeckého poznania, naopak, podľa Bearda aspirujeme na objektívne poznanie, ktoré nie je zaťažené predpokladmi vedcov.

Danto tvrdí, že uvedený rozdiel medzi históriou a vedou je vymyslený, pretože vedecké poznanie sa tu idealizuje. Beard sa jednoducho mýli, keď si vedu predstavuje ako oblasť, kde sa nepoužívajú predpoklady, resp. sa poznávajú veci, aké naozaj sú. V skutočnosti sú údaj-

né „nedostatky“ histórie (napr. využívanie teoretických predpokladov, vplyv hypotéz a i.) *nutnou podmienkou každého empirického (na skúsenosti založeného) poznávania*. Danto tento záver zhrňa v bonmote, že nikto nechodí nahý ani do archívov, ani do laboratórií. Takže zdanlivý problém historického poznania (vplyv predpokladov, predsudkov a pod.) sa ukazuje ako charakteristika akéhokoľvek poznávania. Preto skepticizmus odvolávajúci sa na vplyv predpokladov nie je špecifický pre históriu. Lenže to znamená, že ani tento typ skepticizmu nedokáže spochybníť možnosť poznania minulosti ako niečo osobitne problematické – veď predsa rovnako to je aj v iných oblastiach poznania.

2.2. Ideálna kronika a naratívne vety

Vyššie sme si predstavili tri skeptické výhrady proti možnosti historického poznania, ako aj Dantovu kritiku daných výhrad. Predsa sa však vynára otázka, aký je ideál historického poznania, ako by mala vyzeráť vzorová historická práca, ktorá nám ponúka poznanie o minulosti.

Danto o tomto probléme premýšľa nasledovne. Začnime bežným pohľadom na povahu minulosti. Výstižne ho zachytáva citát od Ch. S. Peircea: „Naša predstava minulosti je predstavou niečoho, čo je absolútne určené, fixované, *fait accompli* a mŕtve; na rozdiel od budúcnosti, ktorá je živá, plastická a neurčená“ (Danto 1985, 143). Toto je naozaj populárny názor, ktorý vyzerá tak presvedčivo, že sa dokonca môže zdať zbytočné zamýšľať sa nad ním. Minulosť je predsa za nami, uzavretá a hotová, je to oblasť, v rámci ktorej je nemysliteľná zmena. Naopak, budúcnosť sa nám javí ako otvorená, ako oblasť s viacerými možnosťami. Danto navrhuje, že ak prijmeme tento bežný pohľad na minulosť, môžeme si ju predstaviť ako nejakú obrovskú nádobu, ktorá sa postupne zaplňa. Keď sa niečo udeje, ocitne sa to v nádobe. Takto sa v nej postupne hromadia udalosti. Najvrchnejšia vrstva pozostáva z udalostí, ktoré sa odohrali práve pred chvíľou, hlbšie vrstvy sa skladajú z dávnejších udalostí. Udalosti, ktoré sa ocitnú v nádobe, sú nemenné. Už sa nejakým spôsobom odohrali a niet žiadnej možnosti, ako ich pozmeniť, či dokonca zabrániť ich výskytu.

Doplňme takúto ontologickú úvahu o epistemologický postreh, podľa ktorého sa poznanie získava zmyslovou skúsenosťou. V kontexte takejto ontológie a epistemológie potom Danto navrhuje, aby sme si

predstavili *dokonalého svedka, ktorý je schopný pozorovať každú udalosť kdekoľvek na svete, a to práve v čase, keď sa deje*. Dokonalý svedok pozoruje dianie a zároveň svoje pozorovania zachytáva v jazyku – zapisuje si vety o príslušných udalostiach. Postupne tak vzniká opis všetkého, čo sa deje. Keď sa akákoľvek udalosť ocitne v nádobe minulosti, existuje už o nej záznam. Dokonalý svedok teda disponuje kompletným záznamom o obsahu nádoby minulosti, t. j. jeho zápisy sú kompletným opisom minulého diania. Danto nazýva dokonalého svedka *Ideálnym kronikárom* a jeho záznamy *Ideálnou kronikou*.

Samozrejme, myšlienkový experiment o Ideálnom kronikárovi a jeho Ideálnej kronike predpokladá viacero záležitostí, ktoré by dokázala realizovať iba bytosť s nadprirodzenými schopnosťami a nie bežný človek. Odhliadnime však od takýchto komplikácií a hypoteticky pripusťme existenciu ideálneho svedka a jeho kroniky. Za predpokladu, že niekto zastáva bežnú predstavu o nemennosti minulosti a o zmyslovej skúsenosti ako základe poznávania, Ideálna kronika by mohla byť považovaná za dokonalý opis všetkého, čo sa udialo v minulosti. V stručnosti možno povedať, že Ideálna kronika vyzerá ako vzor historickej práce. Zdá sa totiž, že ponúka *úplný a konečný* opis minulosti. Dokonalý svedok nevynecháva žiadne udalosti (úplný opis) a keďže hneď, ako sa udalosti dostanú do nádoby minulosti, už sa nemenia, niet dôvodu meniť záznamy Ideálneho kronikára (konečný opis). Bežné historické práce sú nedostatočné v oboch ohľadoch. Nebývajú úplné (napr. o nejakej udalosti chýbajú archívne doklady) a udalosti sa v nich zvyknú prehodnocovať. Vyzerá to teda, že Ideálna kronika je vzorom dokonalej historickej práce. Historici by sa jej preto zrejme mali čo najviac priblížiť alebo v optimálnom prípade by ich práca o vybranej udalosti mala byť časťou Ideálnej kroniky. Takto to aspoň môže vyzerieť.

V skutočnosti Danto odmieta považovať Ideálnu kroniku za vzor historickej práce. Objasníme si jeho dôvody. V myšlienkovom experimente sa predpokladá, že Ideálnu kroniku píše dokonalý svedok a že tu navyše ide o konečný opis minulosti. Danto pritom *spochybňuje (a) tak nadradenosť pozície svedka, ako aj (b) možnosť dosiahnuť* (či už z pozície svedka, alebo z bežnej pozície historika) *definitívny opis minulosti*. Uvedené dve námietky úzko súvisia. Na prvý pohľad to môže vyzerieť, že byť svedkom udalosti je zrejme to najlepšie, čo by sa mohlo

historikovi prihodiť, a nedokonalosť historických diel pramení práve z toho, že historici spravidla minulosť priamo nepozorujú. Danto však ukazuje, že v skutočnosti platí pravý opak. Perspektíva svedka je výrazne limitujúca. Neumožňuje vnímať širší kontext udalostí, zobrať do úvahy to, k čomu udalosti viedli neskôr, ale, naopak, núti zamerať sa iba na priamo vnímateľné záležitosti.

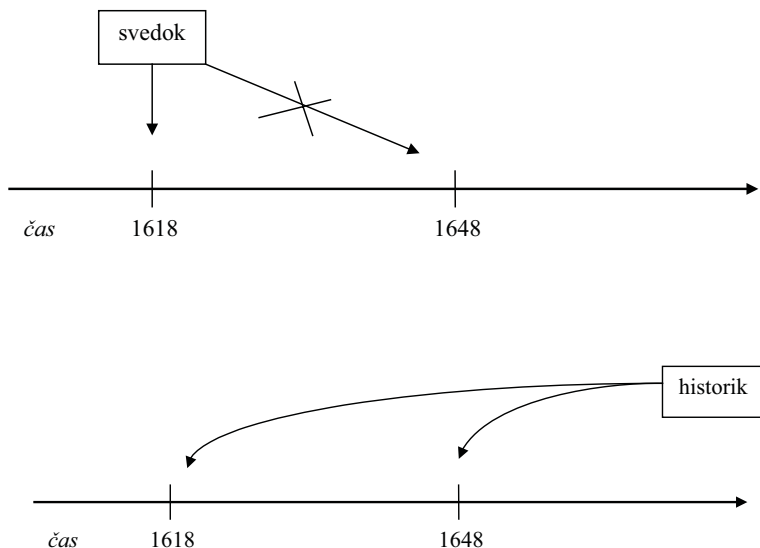
Predstavme si napríklad, že 14. júla 1789 nejaký historik pozoruje dianie pred Bastilou. Hoci je schopný vnímať rôzne konkrétne činy okolitých ľudí, určite v daný deň na danom mieste nedokáže nahliadnúť na dobytie Bastily ako začiatok Francúzskej revolúcie. Až v budúcnosti (vzhľadom na deň, keď je historik svedkom diania pred Bastilou) sa totiž ukáže, k čomu táto udalosť viedla. Dokonca sa zdá byť otázne, či a kedy vôbec môže svedok vnímať dianie pred Bastilou ako „dobytie Bastily“. Aj tento výsledok mnohých drobných činov sa zrejme ukáže s nejakým odstupom. Pozerať sa priamo na minulé udalosti teda nie je výhodou, ale podľa Danta skôr prekážkou toho, aby sme zachytili širší kontext nejakej udalosti, resp. jej význam či dôsledky.

Z uvedeného taktiež vyplýva, že z perspektívy svedka nemožno poskytnúť konečný opis žiadnej udalosti. Svedok jednoducho nepozná dôsledky, budúcnosť či význam udalosti, ktorú práve pozoruje. Preto ju nemôže opísať vyčerpávajúcim spôsobom. V našom príklade svedok nie je schopný opísať dianie pred Bastilou ako „začiatok Francúzskej revolúcie“. Jeho opis zaznamenaný 14. júla 1789 bude len sotva konečným opisom prebiehajúcich udalostí. Znamená to však, že hoci svedok takýto definitívny opis nepredloží, existuje niekto iný, povedzme historik píšuci s odstupom niekoľkých rokov, kto takýto opis predložiť dokáže? Nie, v skutočnosti je predstava dosiahnutia definitívneho opisu akejkoľvek minulej udalosti problematická. Veď hypoteticky, hocijaká udalosť môže v budúcnosti vyústiť do niečoho nečakaného. Keby sme chceli poznať konečný opis nejakej udalosti, museli by sme sa na ňu zrejme pozerať z perspektívy konca dejín a aj tak by bolo otázne, ako by takýto opis vyzeral. Historici však skúmajú minulosť z pozície v rámci dejín, a preto je vždy možné, že budúcnosť ukáže minulé dianie v novom svetle.

Danto upozorňuje, že perspektíva svedka spôsobuje, že Ideálna kronika nemôže obsahovať viacero druhov viet (napr. vety o príčinných vzťahoch, niektoré vety o činoch a ani naratívne vety), ktoré sú podľa

neho v historických prácach bežné a nezastupiteľné. Práve dané druhy viet totiž dodávajú minulým udalostiam **historický význam**. Napríklad vo vetách o príčinných vzťahoch sa konštatuje, k čomu nejaká udalosť viedla. Je zrejmé, že svedok prvej udalosti (príčiny) nedokáže v čase jej pozorovania formulovať vetu o príčinnom vzťahu, keďže v tom čase ešte ani nedošlo k druhej udalosti (účinku). Lenže od historických prác sa práve očakáva, že budú poukazovať na dôsledky či význam približovaných udalostí.

Takisto **naratívne vety** sú dôležitou súčasťou historických diel. Danto ich charakterizuje nasledovne. Sú to vety, ktoré (a) odkazujú minimálne na dve časovo oddelené udalosti, (b) opisujú pritom časovo skoršiu udalosť a (c) ich pravdivosť možno zistiť, až po výskyte oboch udalostí. Jeho známym príkladom je veta „Tridsaťročná vojna sa začala v roku 1618“. Hovorí sa tu o *vypuknutí vojny*, lenže v označení „tridsaťročná vojna“ sa vlastne implicitne odkazuje aj na *skončenie vojny* z roku 1648. Takže veta odkazuje na dve udalosti (vypuknutie a skončenie vojny), pričom opisuje prvú z nich a hovorí o nej, že sa udiala v roku 1618. Je pritom evidentné, že žiaden svedok by v roku 1618 nedokázal formulovať takúto vetu a v skutočnosti jej pravdivosť bolo možné zistiť až po skončení vojny.

Ako už bolo povedané, Ideálna kronika je napísaná z pohľadu svedka, a preto nemôže obsahovať takéto vety. Naratívne vety si totiž vyžadujú poznať aspoň niektoré z časovo neskorších udalostí. Keďže práve takéto vety ukazujú historický význam opisovaných udalostí, podľa Danta sú podstatnou súčasťou historických diel. Jeho záver preto hovorí, že Ideálna kronika nemôže byť vzorom historickej práce.

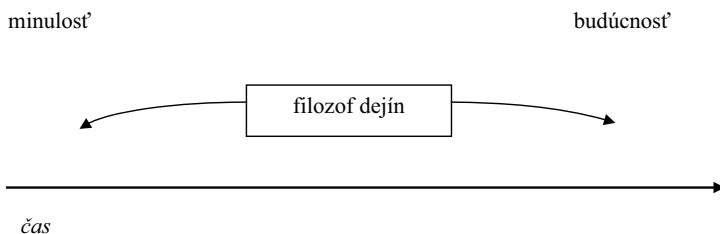
2.3. Kritika substantívnej filozofie dejín

Viacerí autori rozlišujú medzi dvomi oblasťami skúmania. Na jednej strane existuje filozofická disciplína, ktorá si kladie otázky o dejinnom vývoji, zmysle dejín, dejinných zákonitostiach a pod. Na druhej strane existuje oblasť filozofie zameraná na skúmanie histórie ako disciplíny, pričom predmetom záujmu je tu celkovo povaha histórie, možnosti historického poznania, podoba historickej explanácie a pod. O prvom type sa zvykne hovoriť ako o *špekulatívnej filozofii dejín* alebo v Dantovom prípade ako o *substantívnej filozofii dejín*. Druhý typ sa zväčša nazýva *kritická filozofia histórie* alebo u Danta *analytická filozofia histórie*. (V angličtine sa hovorí v oboch prípadoch o „philosophy of history“, preto sa na spresnenie používajú aj prívlastky ako „substantívna“ alebo „analytická“. V slovenčine sa rozdiel môže zachytiť tak, že keď bude reč o samotnom diani, použije sa termín „dejiny“, zatiaľ čo na disciplínu sa bude odkazovať termínom „história“.)

Takže v rámci substantívnej filozofie dejín autori uvažujú o zákonitostiach v pozadí dejinných udalostí, o celkovom smerovaní dejín, resp. o ich zmysle a pod. Najznámejšími príkladmi autorov, ktorí sa uberali týmto smerom, sú G. W. F. Hegel a K. Marx. Hoci takáto filozofia dejín má svoju tradíciu, Danto tvrdí, že daná oblasť filozofie je postavená na chybe a v podstate sa substantívnej filozofii dejín nemožno zodpovedne venovať. Prečo zastáva takéto odmietavé stanovisko? Práve vo svetle záverov o naratívnych vetách by mala byť jeho kritika zrozumiteľná.

Substantívna filozofia dejín sa snaží odhaliť historický význam a tiež vzorce v pozadí celého diania – nielen minulého, ale aj súčasného a budúceho. Dôležité je uvedomiť si, že zatiaľ čo historici sa venujú minulosti, filozofi dejín sa zaujímajú o dianie vcelku – chcú postihnúť aj osnovu či zmysel toho, čo sa len udeje. Ako je však možné dopracovať sa k zmyslu alebo významu nejakej udalosti? Z predchádzajúcej časti

vieme, že to pôjde vtedy, ak udalosť prepojíme s jej dôsledkami, s udalosťami, ku ktorým viedla. Vo všeobecnosti Danto hovorí, že *význam diania sa ukáže v rámci príbehu*. Takto sa totiž udalosť zaradi do celku, kde sa ukáže, čo po nej nasledovalo, resp. k čomu viedla. Lenže v tomto bode existuje rozdiel medzi postupom bežného historika a filozofa dejín. Historik spravidla ponúka rozprávanie výlučne o minulom dianí. Ak chce podčiarknuť význam nejakej udalosti, prepojí danú udalosť s nejakou neskoršou udalosťou (napr. s jej dôsledkom), ale aj táto časovo neskoršia udalosť musí byť minulé. Naopak, filozof dejín nebude mať problém porozprávať príbeh o celom dianí, čiže nielen o minulosti, ale aj o prítomnosti a budúcnosti. Takže pri pripisovaní významu nejakej udalosti sa nebude obmedzovať tým, aby ju dal do súvisu s inou udalosťou, ktorá je minulé. Spokojne ju dokáže prepojiť s udalosťou z jeho vlastnej budúcnosti.

Práve tu je však jadro problému. Danto upozorňuje, že filozofi dejín sa usilujú napísať „dejiny udalostí ešte predtým, ako k nim došlo“ (Danto 1985, 14), chcú „porozprávať príbeh predtým, ako to vlastne možno urobiť“ (Danto 1985, 11). Zatiaľ čo historik si dovoľí formulovať vetu „Francúzska revolúcia ovplyvnila revolučné aktivity v Európe“ v situácii, keď sú spomínané revolučné aktivity minulosťou, filozof dejín nemá problém napísať „Francúzska revolúcia bola ďalším krokom na ceste k beztriednej spoločnosti“. Odvoláva sa tu na beztriednu spoločnosť, na ním očakávaný, lenže budúci stav. Ide tu preto o nelegitímne odkazovanie na udalosti, ktoré v skutočnosti ani nemôžeme poznať, keďže sa ešte neudiali. Danto teda varuje, že substantívna filozofia dejín uchopuje minulé dianie z perspektívy budúcnosti, ktorá je nám zatiaľ neznáma.

2.4. Záver

Danto sa vo svojich úvahách venuje aj ďalším zaujímavým otázkam z filozofie histórie, ako je napr. problém vysvetlenia. Táto kapitola sa však sústredila na iné postrehy súvisiace s témou historického poznania. Danto upozorňuje, že viaceré skeptické výhrady proti poznaniu minulosti sú neopodstatnené. Daný typ poznania totiž nie je o nič problematickejší ako bežné či vedecké poznanie. Podľa Danta je navyše chybná domnienka, že nejaký dokonalý svedok (Ideálny kronikár) by bol pri písaní historickej práce v lepšej pozícii ako historik, ktorý minulosť priamo nepozoruje. Svedok totiž nedokáže dať do súvisu práve prebiehajúce udalosti s neskoršími udalosťami, resp. jej dôsledkami. Až historik, ktorý je schopný zobrať do úvahy širší kontext a následné dianie, môže skorším udalostiam prisúdiť určitý význam, napr. prostredníctvom naratívnych viet. Uvedené taktiež ukazuje, že filozof dejín prepájajúci minulé udalosti s očakávanou budúcnosťou robí nelegitímnu vec. Hovorí totiž o veciach, o ktorých nemôže vedieť. Danto teda presvedčivo ukazuje, že z hľadiska historických prác ideálny svedok ponúka príliš málo (iba aktuálne pozorovania bez širších súvislostí), zatiaľ čo substantívny filozof dejín ponúka priveľa (špekulácie o budúcnosti). Historik by sa preto nemal inšpirovať ani jedným z nich, ale mal by si uvedomiť svoje postavenie v čase a využiť ho na prepájanie časovo skoršej minulosti s neskoršou.

Zhrnutie

- Skeptici namietajú, že poznanie minulosti je problematické, pretože (I) vety o minulosti sú zmysluprázdne, prípadne vypovedajú o skúsenostiach a nie o minulosti; (II) je možné, že svet vznikol len pred piatimi minútami; (III) v histórii deformujú objektívne poznanie rôzne predpoklady a predsudky.
- Danto odmieta všetky tri skeptické výhrady, pretože (I) vety o minulosti sú rovnako zmysluplné ako iné vety a nevypovedajú o skúsenostiach, ale o minulých udalostiach; (II) hranica piatich minút sa nedá obhájiť, a teda ostáva iba bežný skepticizmus ohľadom externého sveta, ktorý nie je špeciálnym problémom pre filozofiu histórie; (III) neexistuje empirické poznanie, ktoré by nebolo založené na nejakých predpokladoch, a teda história tu nie je špecifická.

- Je možné považovať dokonalého svedka udalostí a jeho záznamy (Ideálneho kronikára a Ideálnu kroniku) za vzor historickej práce? Danto si myslí, že nie. Svedok totiž nedokáže opísať pozorované tak, aby zobral do úvahy dôsledky či neskoršie dianie, a teda nemôže udalostiam pripísať význam.
- Naratívne vety opisujú časovo skoršiu udalosť, ale odvolávajú sa pritom na časovo neskoršiu udalosť. Svedok prvej udalosti takúto vetu nedokáže napísať.
- Podľa Danta je substantívna filozofia dejín postavená na chybe. Snaží sa opísať minulosť z perspektívy budúcnosti, t. j. z pohľadu toho, čo sa ešte ani nestalo a nedá sa o tom ani vedieť.

Ďalšie čítanie

Vyššie rozobrané problémy sú analyzované v Dantovej knihe *Analytical Philosophy of History* i v jej doplnenom vydaní pod názvom *Narration and Knowledge*. O minimálnej charakteristike histórie je reč v kapitole II „A Minimal Characterization of History“. Tri výhrady proti možnosti historického poznania sú stručne predstavené v kapitole III a v ďalších troch sa analyzuje každá z nich osobitne. Myšlienkový experiment o Ideálnej kronike a úvaha o naratívnych vetách sú jadrom kapitoly VIII „Narrative Sentences“. Kritika substantívnej filozofie dejín je nastolená v kapitole I, ale rozvíja sa aj v iných častiach knihy. V ďalších kapitolách svojej knihy sa Danto venuje napr. téme vysvetlenia. Jeho myšlienky si vo svojich prácach všíma viacero filozofov, napr. Louis Mink, Frank Ankersmit alebo Paul Roth, ktorý podčiarkuje význam jeho myšlienkového experimentu o Ideálnej kronike a pojem naratívnych viet.

Ako sprievodný text k tejto kapitole odporúčam kapitolu VIII „Narrative Sentences“.

Otázky na premýšľanie a do diskusie

1. Stretli ste sa niekedy so stanoviskom skepticizmu? Skúste charakterizovať skepticizmus vo všeobecnosti a následne aj skepticizmus ohľadom možnosti poznania minulosti.

2. Skúste zhrnúť tri predstavené skeptické výhrady proti historickému poznaniu a Dantovu reakciu na každú z nich. Ktorý skepticizmus je pre vás najpresvedčivejší? Ako by ste hodnotili Dantove reakcie?
3. Ako rozumiete Dantovým názorom prezentovaným pri rozbere Beardovho pohľadu na rozdiel medzi históriou a vedou? Danto uzatvára diskusiu o tejto otázke slovami: „Rozdiel medzi históriou a vedou nespočíva v tom, že zatiaľ čo história používa, veda nepoužíva organizujúce schémy, ktoré prekračujú to, čo je dané. Obe oblasti ich používajú. Rozdiel je v *druhu* použitých schém. *História* rozpráva príbehy“ (Danto 1985, 111). Mala by sa podľa vás história napriek tomuto vyjadreniu snažiť o objektívne a predpokladmi nezatažené poznanie minulosti alebo sa má uspokojiť s predpojatým poznaním (tzv. historickým relativizmom)?
4. Akceptujete bežný pohľad, podľa ktorého je minulosť nemenná a uzavretá, zatiaľ čo budúcnosť taká nie je? Je vôbec možné myslieť o minulosti iným spôsobom?
5. Predstavte myšlienkový experiment o Ideálnom kronikárovi a Ideálnej kronike. Súhlasíte s Dantovou kritikou, podľa ktorej by sme takúto kroniku nemali považovať za vzor historickej práce?
6. Objasnite pojem naratívnej vety. Vytvorte vlastné príklady naratívnych viet a skúste tiež nájsť takéto vety v historických dielach.
7. Aká je Dantova výhrada proti substantívnej filozofii dejín? Sú podľa vás otázky zmyslu dejín či dejinných zákonitostí zaujímavé, resp. dôležité?

Kľúčové slová

minimálna charakteristika histórie, skepticizmus ohľadom možnosti poznať minulosť, Ideálny kronikár, Ideálna kronika, historický význam, naratívne vety, substantívna filozofia dejín

3. Louis Mink

Jedným z najinšpiratívnejších autorov uvažujúcich o povahe histórie bol americký filozof Louis Otto Mink (1921 – 1983). Študoval na Yalovej univerzite a pôsobil na Wesleyanskej univerzite. V roku 1969 mu vyšla kniha o R. G. Collingwoodovi *Mysel, história a dialektika: Filozofia R. G. Collingwooda (Mind, History, and Dialectic: The Philosophy of R. G. Collingwood)*, ale kľúčové sú hlavne jeho články, v ktorých sa venuje rôznym aspektom historického uchopenia reality a črtám historického rozprávania. Viaceré z jeho textov boli zozbierané a posmrtné publikované v knihe *Historické porozumenie (Historical Understanding)* (1987).

Vo svojich prácach upozorňuje na špecifické historické porozumenie, ktoré je výsledkom celostného uchopenia minulých javov vo vzájomných vzťahoch. Podľa neho sa celostné poňatie dosahuje osobitým mentálnym aktom, ktorý zvykne nazývať synoptický súd alebo konfiguračné chápanie. Historické porozumenie sa tak podľa Minka výrazne líši od spôsobov chápania používaných v prírodných vedách. Mink teda na jednej strane hovorí o akejsi autonómii histórie, no na druhej strane tiež upozorňuje na podobnosti medzi historickými a umeleckými (fikčnými) naráciami.

V tejto kapitole si postupne objasníme spomenuté Minkove postrehy. V prvej časti si ukážeme, prečo Mink trvá na autonómii histórie a špecifickosti historického porozumenia. Následne si predstavíme tri módy chápania a sústredíme sa na konfiguračný spôsob, ktorý je základom porozumenia v histórii. Nakoniec sa dostaneme k jeho vyjadreniam o historickej narácii a k jeho provokatívnemu názoru, že v realite nežijeme príbehy.

3.1. Autonómia histórie

Ako bolo spomenuté v úvode práce, hlavne okolo polovice 20. storočia sa vo filozofii histórie intenzívne diskutovalo o téme historického vysvetlenia. V 40. rokoch Carl Gustav Hempel predstavil model vedeckého vysvetlenia, ktorý by sa podľa neho a jeho priaznivcov mal využívať vo všetkých vedných disciplínach. Teda i historici by sa mali snažiť naplniť ideál uvedeného modelu. Prečo Gavrilo Princíp vystrelil na následníka rakúsko-uhorského trónu? Prečo Nemecko v roku 1939 prepadlo Poľsko? Prečo došlo k SNP? Podľa Hempelovho modelu od-

povede na uvedené „prečo-otázky“ majú pozostávať z tvrdení o počiatočných podmienkach, ktoré dané činy a udalosti predchádzali, a zo zákonov. Z týchto dvoch druhov tvrdení by sa malo dať odvodiť tvrdenie o vysvetľovanom čine alebo udalosti, t. j. o Principovom výstrele, o prepadaní Poľska a o vypuknutí SNP. Vysvetliť tu jednoducho znamená uviesť relevantné podmienky predchádzajúce výskyt vysvetľovaného a zákon, ktorý prepája vysvetľovaný jav s počiatočnými podmienkami. Jadrom Hempelovho *modelu pokrývajúceho zákona* je teda pokryť (subsumovať) vysvetľované pod nejaký zákon.

Hoci najmä koncom 60. a v priebehu 70. rokov sa proti Hempelovmu modelu objavilo v rámci filozofie vedy viacero principiálnych výhrad, určitú dobu to vyzeralo, že daný model výborne vystihuje spôsob vysvetľovania v exaktnejších, predovšetkým prírodných vedách. Zdalo sa, že hlavne v disciplínach, o ktorých vedeckosti sa nepochybuje, sa naozaj vysvetľuje tak, že sa javy pokrývajú príslušnými zákonmi. (Ak sa má vysvetliť prírodný jav, napr. správanie sa subatomárnych častíc, chemických prvkov, materiálnych telies a pod., treba uviesť zákon, na základe ktorého k javu dochádza.) Takže Hempelov model sa považoval za vzorový model *vedeckého* vysvetlenia.

Tento názor mal dosah i na diskusie o histórii. Zástancovia jej vedeckosti buď zdôrazňovali, že aj historici aspoň miestami vysvetľujú v súlade s modelom pokrývajúceho zákona, prípadne tvrdili, že i keď historické explanácie danému modelu dokonale nezodpovedajú, predsa sa mu do istej miery približujú. Na druhej strane existoval tábor kritikov, ktorí upozorňovali, že historici Hempelov model v praxi nepoužívajú alebo dokonca, že by ho ani nemali používať, pretože je pre ich potreby nevhodný. Model pokrývajúceho zákona sa tak stal zbraňou v diskusii o vedeckosti histórie. Jedna skupina autorov ho využívala na zdôrazňovanie vedeckosti histórie, druhá skupina vedeckosť histórie spochybňovala práve poukázaním na to, že Hempelov model je tu nepoužiteľný. Minkove myšlienky zapadajú práve do kontextu uvedeného sporu.

Podľa Minka nie je vhodné, aby sme sa na históriu pozerali čisto ako na vedeckú disciplínu, v ktorej sa postupuje rovnako ako vo fyzike či iných exaktných vedách. Na druhej strane však Mink netvrdí, že historické javy vôbec nemožno vysvetľovať vedeckým spôsobom. Jeho postoj je svojský. Uznáva síce, že na vysvetlenie minulých javov možno použiť i model po-

krývajúceho zákona, lenže ak by sme sa v histórii obmedzili iba na vedecký prístup, niečo podstatné by nám uniklo. Prehliadli by sme práve to najzaujímavejšie na historickom uchopení reality. Podľa Minka sa totiž v histórii využíva *špecifický druh porozumenia, a preto o tejto disciplíne možno povedať, že je do istej miery nezávislá, autonómna*. Predstavme si bližšie, čo tým má na mysli a ako k tomuto záveru dospieva.

Mink si všíma vyššie spomenutý spor medzi priaznivcami a kritikmi vedeckosti histórie. V jeho podaní ide o konfrontáciu medzi *vedeckým* a *humanitným* prístupom. Na jednej strane sú autori, ktorí obhajujú využívanie vedeckých postupov (najmä Hempelovho modelu vysvetlenia) v histórii. Na druhej strane máme kritikov, podľa ktorých sa v histórii (a zrejme i v niektorých iných humanitných disciplínach) pracuje inak, a preto by sme od historikov nemali vyžadovať, aby kopírovali prácu vedcov. Zástancovia vedeckého prístupu si pritom uvedomujú, že história zatiaľ v praxi nespĺňa všetky požiadavky vedeckosti. Podstatné je však to, že historici by sa mali inšpirovať krokmi kolegov z vyspelejších vedeckých disciplín a mali by si minimálne uvedomiť a postupne aj odstraňovať súčasné nedostatky histórie. Pod nedostatkami sa pritom myslia hlavne tie črty histórie, ktoré jej zatiaľ bránia zaradiť sa jednoznačne medzi ostatné vedy a udržiavajú ju v tzv. proto-vedeckom stave, t. j. v stave, ktorý sa len usiluje o vedeckosť.

Mink upozorňuje na krátkozrakosť uvedeného vedeckého prístupu, pretože podľa neho prehliada, že v histórii sa používa i špecifický druh porozumenia, ktorý sa vymyká vedeckým postupom. Existencia tohto osobitého **historického porozumenia** sa podľa Minka ukazuje v praxi historikov. Vedecký prístup sa síce tiež snaží objasniť historikovu prácu, lenže predpoklad o existencii historického porozumenia to dokáže urobiť lepšie. Mink teda porovnáva vedecký prístup (volá ho tiež proto-vedecký pohľad [proto-science view]) s názorom, že v histórii sa používa špecifický druh porozumenia. Robí tak v článku „Autonómia historického porozumenia“ („The Autonomy of Historical Understanding“) (1966) na pozadí šiestich postrehov, ktoré vraj podľa mnohých historikov charakterizujú ich prácu. Ako sa s uvedenými postrehmi dokážu vyrovnáť priaznivci *vedeckého* pohľadu a ako zástancovia *autonómie*, podľa ktorých v histórii využívame i špecifický druh historického porozumenia? Priblížme si Minkov rozbor troch vybraných postrehov.

(1) Historici síce dokážu javy vysvetliť, ale nedokážu ich predpovedať. Podľa priaznivcov vedeckého pohľadu, čiže i modelu pokrývajúceho zákona, je logická štruktúra explanácie a predikcie totožná. Znamená to, že vysvetlenie i predpoveď konkrétneho javu by mali mať rovnakú podobu. V oboch prípadoch by sa mali uviesť zákony a počiatočné podmienky vysvetľovaného, resp. predpovedaného javu. Rozdiel bude len v tom, čo je vopred známe a či je daný jav minulý, alebo budúci. Vysvetľuje sa totiž jav, ktorý už nastal, ale predpovedá sa jav, ku ktorému ešte nedošlo. Ak by teda historici používali Hempelov model, nemal by pre nich existovať zásadný rozdiel medzi vysvetlením a predikciou. Ak dokážu určitý jav vysvetliť, mali by ho v princípe dokázať i predpovedať. Ako je potom možné, že hovoria opak? Prečo tvrdia, že nedokážu javy predpovedať? Priaznivci vedeckého pohľadu môžu nanajvýš vyhlásiť, že historikov pri predikcii limitujú praktické obmedzenia, napr. neznalosť všetkých relevantných zákonov a počiatočných podmienok. Lenže totožné obmedzenia ich potom musia limitovať aj pri vysvetľovaní. Takže podľa zástancov vedeckého pohľadu v konečnom dôsledku neexistuje dôvod, prečo by mal existovať rozdiel medzi vysvetlením a predpoveďou konkrétneho javu. To by ale malo znamenať, že historici sa mylia, keď hovoria, že dokážu javy vysvetliť, ale nie predpovedať.

Podľa priaznivcov autonómie by sme mali vyhlásenia historikov brať vážne. Čo ak svojim postrehom poukazujú na niečo dôležité, čo ak sa za ním skrýva zaujímavá črta historikovej práce? Mink sa domnieva, že ich upozornenie dáva zmysel za predpokladu, že uznáme aj iný druh vysvetlenia historických javov ako Hempelov vedecký. Zdá sa, že keď chcú historici porozumieť nejakému javu, snažia sa odpovedať na otázku „A čo bolo ďalej?“. Inými slovami, pokúšajú sa vysvetľované umiestniť do *naratívnej sekvencie*, do príbehu, ktorý poukazuje na to, čo sa dialo pred vysvetľovanou udalosťou, ale tiež po nej. Podstatné je teda to, že sa udalosť prezentuje v širšom kontexte či celku, ktorý predstaví vysvetľované vo vhodnej perspektíve. Práve takáto, Minkovými slovami, sekvencná či genetická explanácia prinesie porozumenie, ktoré chýba pri čisto vedeckom pokrývaní vysvetľovaného pod zákon.

Mink teda navrhuje zamyslieť sa nad možnosťou, že v histórii dosahujeme porozumenie prostredníctvom *explanácie, ktorá nám predstavuje vysvetľovanú udalosť v príbehu či v širšom kontexte*. Vysvetľované sa tu

prepája s javmi, ktoré ho *predchádzali*, ale i *nasledovali*. Z uvedeného tak vyplýva, že vysvetlenie takéhoto typu nemôže byť identické s predikciou. Prečo? Dané vysvetlenie sa podstatným spôsobom viaže na retrospektívu, na spätný pohľad, a to nielen na vysvetľovanú udalosť a udalosti, ktoré ju predchádzali, ale tiež na udalosti, ktoré po nej *nasledovali*. Lenže pri predpovedaní vychádzame iba z udalostí predchádzajúcich predpovedaný jav a nie z udalostí, ktoré po ňom nasledovali. Takže tu narážame na zrejmy rozdiel medzi vysvetlením a predpovedaním. Ak teda spolu s priaznivcami autonómie uznáme existenciu špecifického vysvetlenia umiestňujúceho udalosti do naratívnej sekvencie, zvýrazní sa rozdiel medzi vysvetlením a predikciou. Takže upozornenie historikov, že dokážu javy vysvetliť, ale nie predpovedať, nakoniec dáva zmysel.

(2) Historici považujú za osožné či nutné imaginatívne „opätovne prežiť“ (relive) prípadne „oživiť“ (recreate) udalosti, ktoré skúmajú. Zástancovia vedeckého pohľadu považujú za jeden z hlavných cieľov histórie vedecké vysvetlenie minulých udalostí a činov. Takáto explanácia prináša porozumenie vďaka tomu, že vysvetľované sa subsumuje pod zákon, a teda vysvetľované sa predstaví ako konkrétny „dôsledok“ nejakej všeobecnej zákonitosti. Ak predpokladáme, že vo svete platia zákony, tak až zaradením udalosti pod zákon ukážeme, prečo k nej došlo a ako zapadá do „fungovania vo svete“. Navyše, takéto vysvetlenie by malo byť objektívne a kontrolovateľné. Odvoláva sa totiž na zákony, ktoré možno testovať a v prípade nezrovnalostí odmietnuť a nahradiť inými.

Priaznivci vedeckého pohľadu sa, naopak, s podozrením pozerajú na rôzne vyhlásenia o získavaní porozumenia prostredníctvom intuície, špecifického vhladu, či dokonca znovuprežívania minulého diania. Podľa nich tu ide o výrazne subjektívne postupy, ktoré sa nedajú kontrolovať, a preto sa na ich výstupy treba pozeráť kriticky. Čo ak dvaja historici, ktorí sa zamýšľajú nad motiváciou slovenskej politickej reprezentácie prihlásiť sa k vyhláseniu Československa v roku 1918, prídu s rozdielnymi závermi? Čo ak prvý povie, že svojím „znovuprežívaním“ dospel k záveru, ktorý je v rozpore so záverom druhého historika, ktorý sa k nemu dopracoval svojím vlastným „vhladom“ do konania politikov? Ako si vyberieme z rozdielných záverov subjektívneho vcitovania sa do činov iných? Priaznivci vedeckého postoja odmietajú spoliehať sa na takéto postupy. Nanajvýš sú ochotní prijať „psychologickú empatiu“

ako heuristickú pomôcku, ako nástroj na odhalenie zákonitostí, ktoré možno následne podrobiť kritickému testovaniu. Historik sa teda môže snažiť vcítiť do pozície politika, ktorý rozhoduje o tom, či sa v snahe o dosiahnutie samostatnosti spojí s politikmi zo susednej krajiny. Lenže nepôjde tu o „oživovanie“ jeho vtedajšieho prežívania ani subjektívne „vcítovanie sa do jeho kože“, ale skôr o snahu empaticky pochopiť, ako sa v podobných situáciách správajú politici. Cieľom by tu malo byť objaviť zákonitosť, ako sa politici vo všeobecnosti správajú za takýchto okolností. Takže empatia (vcítanie) sa využije maximálne na získanie zákonitosti, ktorá sa bude následne testovať.

Zástancovia autonómie sa na získavanie porozumenia pozerajú ústretivejšie. Ide tu však o iné porozumenie ako vyššie spomenuté vedecké, ktoré sa dosahuje subsumovaním pod zákon. Podľa Minka teda treba spresniť, čo sa vlastne myslí pod týmto osobitým *porozumením*. Údajne tu nejde o nejakú samostatnú exaktnú metódu, ale jeho základom je skôr „reflektívny súd“, schopnosť uchopiť minulosť špecifickým spôsobom. Čo to konkrétne znamená? Kľúčový je tu pojem kontextu. Historici skúmajú udalosti a snažia sa im porozumieť v kontexte. Snažia sa ich zasadiť do vzťahov s ostatným relevantným dianím. Dôležité na dosiahnutie porozumenia je preto *uchopiť určitý celok*, čiže predmetnú udalosť aj s kontextom, a *neskúmať iba osobitne jednu udalosť po druhej*. Práve o takéto niečo by podľa Minka malo ísť v histórii a možno v tomto zmysle treba vykladať i vyhlásenia historikov o dôležitosti znovuprežívania.

(3) Historici zväčša nepreberajú vytrhnuté závery svojich kolegov. Podľa niektorých autorov je v prírodných vedách bežné, že preverené výsledky výskumu jedného vedca alebo skupiny vedcov sa v podstate prijímajú komunitou ostatných vedcov. Vo vede je zaužívané, že výstupy, ktoré obstáli v kritickom testovaní, sa akceptujú zvyškom vedeckého spoločenstva, a teda ostatní vedci už nemusia opätovne skúmať rovnakú vec, ale jednoducho nadväzujú na výsledky svojich kolegov. Predstavme si napríklad, že skupina ornitológov dlhšie obdobie študuje správanie sa nejakého druhu vtákov a výsledky svojho výskumu nakoniec publikuje v článku. Jadro ich výskumu pritom možno zhrnúť prostredníctvom niekoľkých tvrdení. Pokračovatelia v ich práci sa jednoducho zoznámia s danými závermi, na ktoré plynulo nadviažu vo svojom výskume. Výstupy vedeckej práce, ktoré môžu prebrať i ďalší vedci, Mink nazýva

oddeliteľné závery (detachable conclusions). Podľa neho práve existencia samostatných „oddeliteľných“ záverov je predpokladom fungovania tzv. kumulatívnych disciplín. Ide o vedné oblasti, v ktorých sa závery iných autorov prijímajú a postupne sa dopĺňajú. Charakterizuje ich teda fakt, že sa v nich zhromažďuje (kumuluje) poznanie.

Mink však upozorňuje, že história nie je kumulatívna disciplína a nepracuje sa v nej (možno okrem syntetizujúcich monografií) s „oddeliteľnými“ závermi. Podľa neho sa história v tomto aspekte líši od vedných oblastí. Historici spravidla nemôžu zhrnúť závery svojej práce do niekoľkých vytrhnutých tvrdení. Ich diela fungujú skôr ako celky. Ak má jeden historik záujem o závery výskumu iného, musí si prečítať celú prácu, aby zistil, ako sa napr. jeho kolega pozerá na rozpad Rímskej ríše, na Francúzsku revolúciu alebo na vypuknutie a priebeh SNP. Ak chce získať dostatočnú predstavu o výsledkoch kolegu, nemôže si jednoducho prečítať pár tvrdení sumarizujúcich celú historickú prácu. Komplikácia je spôsobená aj tým, že rôzni historici nepracujú vždy v rovnakom teoretickom rámci či s rovnakými pojmami. Občas dokonca historici používajú také kľúčové termíny ako „revolúcia“, „národ“, „nezávislosť“, „obyvateľ“ a pod. v odlišnom význame. Práve preto by sme sa veľa nedozvedeli z tvrdení, ktoré by sa vytrhli z diela historika. Význam dôležitých termínov a teoretický rámec sa najlepšie odhalí až v kontexte celého textu. Takže v histórii je zväčša potrebné čítať celé práce a nemožno sa spoliehať na vytrhnuté závery ako v kumulatívnych vedách.

Počas diskusie o vybraných postrehoch historikov o ich vlastnej disciplíne Mink ukazuje, že história sa vo viacerých ohľadoch vymyká vedeckému pohľadu, ktorý trvá na principiálnej totožnosti explanácie a predikcie, spochybňuje úlohu znovuprežívania a hovorí o kumulatívnom poznaní. Ak budeme názory samotných historikov brať vážne, vyzerať to, že je to skôr naopak. V histórii sa vysvetlenie líši od predikcie, historici sa snažia špecifickým spôsobom priblížiť minulému daniu a ich závery možno uchopiť iba v kontexte celých historických diel.

Navyše sa ukazuje, že históriu charakterizuje osobitý druh historického porozumenia. Podľa Minka sa k takémuto porozumeniu dopracujeme prostredníctvom špecifického celostného uchopenia, ktoré niekedy nazýva *synoptický súd* (synoptic judgment). Historické porozumenie totiž nadobudneme až vtedy, keď sa na *minulé dianie pozrieme spolu*, kon-

krétno, ak minulé udalosti umiestnime do kontextu alebo ich zaradíme do naratívnej sekvencie (do príbehu). Práve celostný pohľad, všímanie si súvislostí, vnímanie viacerých vecí zároveň, je to, čo odlišuje historický prístup od čisto vedeckého a zabezpečuje mu určitú autonómiu. Naopak, vedecký prístup má skôr tendenciu uchopiť udalosti jednotlivo, jednu po druhej a následne sa ich snaží subsumovať pod zákony.

3.2. Tri mody chápania

Mink ďalej rozpracúva svoj pohľad na problém porozumenia i v článku „História a fikcia ako mody chápania“ („History and Fiction as Modes of Comprehension“) (1970). Opakuje, že porozumenie charakterizuje určitý *mentálny akt celostného uchopenia javov a predmetov*. Následne tento špecifický akt nazýva *schopnosťou chápať*, resp. *chápaním* (comprehension), a rozlišuje jeho tri mody (spôsoby). V každom z nich síce dochádza k celostnému uchopeniu viacerých objektov, lenže zakaždým sa tak deje trochu iným spôsobom, a preto Mink hovorí o rôznych modoch chápania.

(a) *Teoretický modus chápania*. Tento spôsob chápania charakterizuje hlavne prírodné vedy. Javy sa tu predstavujú ako konkrétne prípady všeobecných zákonov či teórií. Mink uvádza nasledovný príklad. Postupne si všímam, že po zapálení horia noviny, obálka listu, účet z obchodu a stará mapa. Takže uvedené pozorovania začlením pod generalizáciu „Papier horí“, vďaka ktorej som schopný porozumieť množstvu podobných situácií. Subsumovanie pod zákon či teóriu mi navyše pomôže predpovedať, čo sa bude diať s určitými predmetmi. Vďaka generalizácii preto viem, že ak do pece hodím škatuľu od topánok, tak zhorí.

(b) *Kategoriálny (categorical) modus chápania*. Daný modus je typický najmä pre filozofiu. V rámci neho sa rozličné objekty a javy uchopujú ako prípady rovnakej kategórie. Zoberme si napríklad nasledovné situácie: kopnutie futbalovej lopty do okna spôsobí jeho rozbitie; výbuch sopky zničí neďalekú osadu; nepolievanie susedovej fialky vedie k jej vyschnutiu; moje rozhodnutie investovať do rizikových akcií má za následok stratu úspor. Filozof môže usúdiť, že v každom z týchto prípadov ide o príčinný vzťah medzi prvou a druhou záležitosťou. Preto prvé udalosti a činy označí za *príčiny* a tie nasledujúce za *účinky*. Znamená

to, že uvedené rôznorodé „veci“ sa rozhodol zaradiť do kategórií *príčina* a *účinnok*, t. j. chápe ich ako prípady daných kategórií.

(c) **Konfiguračný (configurational) modus chápania.** Nakoniec sa Mink zaoberá spôsobom chápania, ktorý charakterizuje umeleckú literatúru (fiction) a históriu. Ide tu o špecifický druh pohľadu na veci v celku. Rôznorodé objekty sa uchopujú v ich vzájomných vzťahoch, v kontexte, prípadne v príbehu, ktorý predstavuje nielen to, čo dané objekty predchádzalo, ale aj to, čo po nich nasledovalo. Konfiguračný spôsob chápania možno ilustrovať prostredníctvom Minkovho obrazu rieky. Predstavme si, že nás rieka unáša po prúde. V takom prípade postupne vnímame jednotlivé časti rieky v smere, ktorým tečie voda. Avšak takýto pohľad nám prináša relatívne izolované vnemy jednotlivých častí rieky v tom poradí, ako ich postupne po sebe pozorujeme. Maximálne si dokážeme prepojiť to, čo sme videli skôr (horné úseky rieky), s tým, na čo sa práve pozeráme. Lenže konfiguračné chápanie je ešte celostnejšie. Možno ho prirovnať k leteckému pohľadu na celú rieku, ktorý nám umožňuje spolu vnímať horný i dolný tok naraz. Takže v konfiguračnom mode dokážeme v jednom celku uchopiť javy, s ktorými sa tak v realite nestretávame. To, čo v bežnom živote zažívame postupne (ako jednu vec po druhej), pri konfiguračnom uchopení postihneme naraz.

<i>modus chápania</i>	<i>charakteristika</i>	<i>oblasť využitia</i>
<i>teoretický</i>	jav sa predstaví ako prípad zákona či teórie	prírodné vedy
<i>kategoriálny</i>	objekt sa začlení pod kategóriu	filozofia
<i>konfiguračný</i>	javy sa umiestnia do komplexu vzájomných vzťahov	história a umelecká literatúra

Konfiguračný spôsob chápania sa v histórii dosahuje predstavením minulých udalostí v príbehu. Celostný pohľad prináša umiestnenie javov do rozprávania, kde sa prepájajú s časovo skorším i neskorším dianím. V príbehu sa veci dostávajú do vzťahov nielen s tým, čo sa stalo na začiatku, ale aj s tým, čo sa stalo v strede či na konci príbehu. Preto v historických dielach dochádza k zaujímavým retrospektívnym prepojeniam, v rámci ktorých sa udalosť môže predstaviť „vo svetle“ toho, k čomu viedla alebo aký mala význam. Vo všeobecnosti v histórii dochádza k pozoruhodnej veci: minulé javy sa tu môžu predstaviť spô-

sobom, akým by ich nemohol opísať ich účastník. Napríklad historik môže už od začiatku o konkrétnej vojenskej výprave hovoriť ako o neúspešnej „vo svetle“ toho, ako nakoniec dopadla. Podobne môže písať o narodení budúceho prezidenta, hoci v čase narodenia sa nemohlo vedieť, že daný človek raz bude zastávať tento úrad. Mink teda vo svojich dielach poukazuje na to, že forma rozprávania nám prináša špecifický typ celostného chápania. *V narácii sa minulé dianie umiestňuje do komplexu vzťahov, čo so sebou prináša i osobité porozumenie a pohľad, ktorý nebol dostupný samotným aktérom alebo svedkom minulého diania.*

3.3. Historická narácia a fikcia

V našej spoločnosti sa príbehy objavujú vo filmoch, na obrazoch či v rozhovoroch známych o tom, čo sa im práve prihodilo. Naratívnu podobu (t. j. formu rozprávania) majú naše mýty, legendy, rozprávky, diela umeleckej literatúry, ale tiež historické práce. Mink si to uvedomuje a vo svojich článkoch rozoberá naratívnu formu historických diel. Výsledkom jeho analýz sú zaujímavé závery, ktoré podkopávajú niektoré z tradičných predstáv o histórii.

Mink sa domnieva, že **naratívna forma** nie je bezvýznamná okrasa diel, ale je to kognitívny nástroj. Čo to znamená? Podľa neho je naratívna forma (popri teóriách a metaforách) jedným z hlavných nástrojov, ktorý nám pomáha z chaotickej masy našej skúsenosti a javov vytvoriť niečo pochopiteľné. V prípade narácie ide hlavne o to, že z množstva prvkov sa ich prepojením do zmysluplného príbehu vytvorí niečo zrozumiteľné. Zjednodušene povedané, *hneď ako sa vybrané javy prerozprávajú v príbehu, ktorý má začiatok, stred a koniec, spoločnú tému a prepája predstavované javy do vzájomných vzťahov, sme náchylní im porozumieť.* Naratívna forma prináša porozumenie (prostredníctvom konfiguračného modu chápania), a teda v tomto zmysle slova je kognitívnym nástrojom. Voľnejšie by sa dalo dokonca povedať, že rozširuje naše poznanie, lenže treba mať na pamäti, že striktné vzaté, Mink v jednom zo svojich diel robí rozdiel medzi poznaním (môže byť o jednotlivostiach a musí byť pravdivé) a chápaním (ide o celostné postihnutie a nemusí byť o reálnych javoch).

Mink upozorňuje, že **historická narácia**, t. j. historický text, ktorý má naratívnu formu, v sebe kombinuje dva aspekty. V historickej na-

rácii ide o *historické* zobrazenie minulosti prostredníctvom *naratívnej* formy: ako *historická* by mala zachytávať skutočné dianie a ako *narácia* by mala mať podobu príbehu. Lenže kombinácia týchto dvoch aspektov sa môže zdať problematická. Veď z istého pohľadu to môže vyzerať, že sa tu spájajú nezlučiteľné záležitosti. Na jednej strane tu ide o historickú reprezentáciu, ktorá by mala byť o realite a mala by sa snažiť o pravdivé postihnutie minulého diania. Na druhej strane má historická narácia formu príbehu, teda podobu, ktorá je v istom zmysle fikciou, a preto tu nevyvstáva otázka pravdivosti. Mink si pozorne všíma tento vnútorný nesúlad v pojme historická narácia a zamýšľa sa nad zdrojom uvedenej problematiky a jeho možným riešením. Podľa neho napätie v pojme historická narácia pramení z problematického predpokladu, že *samotná minulosť má podobu nevyrozprávaného príbehu* (untold story). Daný predpoklad je pritom súčasťou tzv. *idey Univerzálnych dejín* (idea of Universal History). Priblížme si tieto veci podrobnejšie.

V koncepcii Univerzálnych dejín sa podľa Minka spája viacero myšlienok: (i) celé dejiny sú jedným príbehom, (ii) počas dejín sa rozvíja spoločná téma, (iii) jednotlivým udalostiam možno porozumieť až v kontexte celých dejín, (iv) v pozadí rôznorodých činov je jednotná ľudská prirodzenosť. Zjednodušene možno povedať, že tu ide o predstavu, podľa ktorej sú dejiny jedným veľkým príbehom, ktorý má spravidla spoločnú tému a cieľ. Niekedy sa dokonca hovorí o tom, že dejiny riadi akási vnútorná zákonitosť. Typickým príkladom idey Univerzálnych dejín sú filozofie dejín, podľa ktorých sú celé dejiny napr. príbehom ducha, ktorý si uvedomuje svoju slobodu (G. W. F. Hegel), alebo dejinami triednych bojov (K. Marx). Hlavne v 20. storočí však viacerí kritici upozornili na to, že takéto koncepcie dejín sú len špekulácie, ktoré sú občas navyše zneužívané ideológmi na ich politické ciele. Preto sa idea Univerzálnych dejín u mnohých dostala do nemilosti. Mink však upozorňuje, že hoci sa daná idea zväčša odmieta, niektoré jej súčasti prežili dodnes. Príkladom je predpoklad, že minulosť má podobu nevyrozprávaného príbehu. Daný predpoklad pritom stojí v pozadí napätia v pojme historická narácia.

Ako bolo spomenuté vyššie, historická narácia by mala zachytiť minulé dianie. Lenže za hypotetického predpokladu, že minulosť má podobu príbehu, to znamená, že vopred určené nie sú len jednotlivosti, ale aj celá naratívna štruktúra. Keďže realita má podobu príbehu, tak

naratívna forma historickej práce musí byť obrazom tohto vopred daného vzoru. Uvedené je však v rozpore s predstavou, že naratívna forma je v istom zmysle fikcia, že je to náš konštrukt. Myšlienka, že minulosť má vopred danú naratívnu formu, ktorú musí historik vo svojom diele „skopírovať“, je v napätí s predstavou, že naratívna forma je výtvorom autora rozprávania.

Podľa Minka sa problém vyrieši, ak sa *vzdáme predpokladu o tom, že samotná minulosť má podobu príbehu*. Mali by sme teda prijať tézu, že naratívna forma historických prác nezobrazuje niečo vopred určené, ale je to konštrukt historika. Na druhej strane, ak sa na historika budeme pozeráť ako na tvorcu príbehov, môže sa nám zdať, že jeho práca je až príliš podobná autorovi umeleckej literatúry (fikcie). Mink skutočne *poukazuje na blízkosť historických narácií a fikčných narácií* (rozprávání z oblasti umeleckej literatúry). Netreba však prehliadnúť, že hovorí o ich podobnosti len vo vybranom aspekte: *v oboch oblastiach sa konštruuje naratívna forma*. To ale vôbec neznamená, že Mink nerobí rozdiel medzi históriou a fikciou. Podľa neho tu stále existuje zásadný rozdiel v tom, že historické práce obsahujú pravdivé tvrdenia, ktoré zobrazujú minulé dianie. Prijíma teda existenciu rozdielu medzi históriou a fikciou, poukazuje len na to, že tieto oblasti sa podobajú tým, že v oboch sa konštruuje naratívna forma.

3.4. Záver

Minkove články ponúkajú množstvo zaujímavých záverov. Mink trvá na istej špecifickosti histórie a hlavne na osobitosti historického porozumenia minulosti. Dané porozumenie je výsledkom mentálneho aktu, ktorý jednotlivé javy uchopí celostným spôsobom. Mink navyše upozorňuje, že vhodným nástrojom na zobrazenie udalostí vo vzájomných vzťahoch je naratívna forma. Preto by nemala uniknúť ani pozornosti filozofov histórie. Mink teda obracia pozornosť na historickú naráciu a jej formu. Hoci netvrdí, že medzi historickými a fikčnými naráciami neexistuje žiaden rozdiel – uznáva napríklad, že historické diela sú o realite –, predsa sa zameriava skôr na ich podobnosti. Podľa Minka je naratívna forma jednoducho konštruovaná. Túto provokatívnu myšlienku výstižne zachytáva i jeho známe vyjadrenie: „Príbehy nežijeme, ale rozprávame“ (Mink 2012, 42).

Zhrnutie

- Mink poukazuje na spor medzi vedeckým, resp. proto-vedeckým pohľadom na históriu a prístupom, ktorý zdôrazňuje autonómiu histórie založenú na špecifickom historickom porozumení.
- Postrehy samotných historikov hovoria v prospech autonómie histórie a v prospech historického porozumenia.
- Podľa Minka je historické porozumenie charakteristické tým, že minulé udalosti uchopuje celostne (synoptický súd). Nápomocné sú pritom príbehy, ktoré dané udalosti dávajú do vzťahu s predchádzajúcimi i nasledujúcimi udalosťami.
- Mink rozlišuje tri spôsoby chápania a tvrdí, že konfiguračný spôsob chápania je typický pre históriu. Dosahuje sa napr. celostným uchopením za pomoci príbehu.
- Naratívna forma je kognitívny nástroj v tom zmysle, že prepája javy do vzájomných vzťahov, a tak umožňuje dosiahnuť určité porozumenie.
- Pojem historickej narácie v sebe nesie napätie medzi predstavou, že ako *historická* by mala zobrazovať skutočnosť, a myšlienkou, že ako *narácia* by mala byť konštruktom. Napätiu sa vyhneme, ak opustíme časť tzv. idey Univerzálnych dejín, podľa ktorej má skutočnosť podobu príbehu.
- Podľa Minka je naratívna forma konštrukt, ktorý je typický pre históriu i umeleckú literatúru.

Ďalšie čítanie

Mink sa venuje kritike proto-vedeckého prístupu, ako aj argumentom za autonómiu histórie a za špecifickosť historického porozumenia v práci „The Autonomy of Historical Understanding“ (1966). Tu sa nachádza i diskusia o šiestich postrehoch o povahe historickej práce. Tri odlišné spôsoby chápania sú priblížené v článku „History and Fiction as Modes of Comprehension“ (1970), ktorý je dostupný v českom preklade. Jeho text „Narrative Form as a Cognitive Instrument“ (1978), dostupný aj v slovenčine, ponúka provokatívne úvahy o podobnosti medzi historickými a fikčnými naráciami, rozbor pojmu historickej narácie a tiež diskusiu o idei Univerzálnych dejín.

Ako sprievodné texty odporúčam slovenský a český preklad jeho dvoch článkov „Naratívna forma ako kognitívny nástroj“ a „Historie a fikce jako způsoby rozumění“.

Otázky na premýšľanie a do diskusie

1. O čo ide v predstavenom spore o vedeckosť histórie? Aký názor v ňom zastávajú priaznivci Hempelovho modelu vysvetlenia a Mink?
2. Mink porovnáva vedecký prístup k histórii s názorom o existencii špecifického historického porozumenia na pozadí viacerých postrehov o povahe historickej práce. Predstavte tri spomenuté postrehy a objasnite, prečo je podľa Minka lepšou možnosťou predpoklad o existencii historického porozumenia.
3. Priblížte každý z troch spôsobov chápania, o ktorých hovorí Mink. Prečo je podľa neho práve konfiguračný spôsob typický pre históriu?
4. Ako rozumiete Minkovmu záveru, že napätie v pojme *historická narácia* pramení z predpokladu, že samotná minulosť má podobu príbehu?
5. Súhlasíte s Minkovým presvedčením, že nežijeme príbehy?
6. S ktorými Minkovými názormi by ste polemizovali a ktoré sú, naopak, prijateľné? Prečo?

Kľúčové slová

historické porozumenie (historical understanding), synoptický súd, schopnosť chápať/chápanie (comprehension), tri mody chápania, naratívna forma, historická narácia, idea Univerzálnych dejín

4. Hayden White

Asi najznámejším súčasným autorom, ktorý sa zvykne radíť do narativistickej filozofie histórie, je Hayden White (nar. 1928). Na Michiganskej univerzite získal doktorát z histórie a dlhé roky pôsobil na viacerých amerických univerzitách. Na záver svojej akademickej kariéry bol profesorom porovnávacej literárnej vedy na Stanfordovej univerzite a profesorom histórie vedomia na Kalifornskej univerzite v Santa Cruz. White bol a stále je známy, ale kontroverznou osobnosťou v rámci filozofie histórie i samotnej histórie. Ako naznačujú i jeho pôsobiská, jeho názory boli ústretovejšie vnímané napr. na poli literárnej teórie než medzi historikmi alebo filozofmi. Pre viacerých totiž zosobňuje kritika vedeckosti histórie, ktorý údajne prirovnáva historické práce k dielam umeleckej literatúry. Kritici ho považujú za relativistu, postmodernistu či autora, ktorý degraduje postavenie a význam histórie. V skutočnosti sú však viaceré výhrady voči nemu postavené na zjednodušenom až zavádzajúcom výklade jeho názorov.

Za kultové dielo filozofie histórie 20. storočia, najmä tej narativistickej, sa zvykne považovať jeho *Metahistória (Metahistory)* (1973). Práve tu možno nájsť viacero kľúčových postrehov o povahe histórie, ktoré ho preslávili a podľa niektorých zmenili náš pohľad na túto disciplínu. White je však autorom mnohých kníh, článkov a esejí. Medzi tie najdôležitejšie patria *Tropiky diskurzu (Tropics of Discourse)* (1978), *Obsah formy (The Content of the Form)* (1987) alebo zatiaľ posledná kniha *Praktická minulosť (The Practical Past)* (2014).

V tejto kapitole sa zameriame na jadro jeho chápania historickej práce, ktoré sa stalo predmetom obdivných, ale tiež kritických reakcií. Najskôr si spomenieme Whitovu ontologickú predstavu o minulosti a sústredíme sa na to, čo hovorí o povahe historických prác a o spôsobe ich konštruovania. V druhej časti si predstavíme bežný narativistický pohľad na Whitove názory a porovnáme ho s existencialistickým výkladom jeho náuky. Nakoniec si uvedieme vybrané kritické námietky proti jeho stanovisku.

4.1. Povaha historických prác

Podobne ako Mink, i White sa domnieva, že *realita nemá podobu príbehu*. Hoci sa nám môže zdať, že naše životy sú v podstate príbe-

hy, že dejinné udalosti majú nejaký začiatok, vyvrcholenie a koniec – čiže majú naratívnu podobu –, podľa Whita to tak v skutočnosti nie je. Navyše minulé udalosti nie sú ani tragické, ani komické, ani nemajú iný vnútorný význam. Vo svojom negatívnom postrehu teda White odmieta považovať samotné dejiny za zmysluplný príbeh. Aká je potom podoba reality? White sa domnieva, že skutočnosť je vlastne súhrnom chaotických udalostí. Znamená to, že udalosti nie sú vopred štruktúrované do väčších celkov a nie sú ani vopred nasýtené vnútorným významom (napr. dianie na konci 18. storočia vo Francúzsku nie je vnútorne ani tragické, ani komické). Niekedy White v tejto súvislosti hovorí o tom, že dejiny sú vznešené (sublime). Myslí tým práve to, že nie sú jednoducho uchopiteľné ako objekt, ktorý by mal vopred danú formu.

Lenže ak je minulosť na ontologickej úrovni chaosom udalostí a nemá naratívne usporiadanie, ako je možné, že historici pri jej približovaní rozprávajú príbehy? (1) *Ako sa historici dopracujú od chaosu k zmysluplnému tragickému či komickému rozprávaniu?* (2) *Prečo to navyše robia? Prečo namiesto tvorby príbehov jednoducho nezachytia nešformovanú minulosť realitu?* Na druhú otázku White odpovedá zhruba nasledovne. Áno, historici vytvárajú príbehy o minulosti, a preto sú ich práce zväčša historickými naráciami (rozprávami). Robia tak preto, lebo forma príbehu je ľuďom v rôznych kultúrach veľmi blízka a zrozumiteľná. Všade okolo nás sa stretávame s príbehmi, napr. v podobe mýtov, rozprávok, umeleckej literatúry, filmov, správ alebo každodenných rozhovorov. Takže ak historici podajú udalosti prostredníctvom rozprávania, ľudia budú rozumieť. Malo by zmysel snažiť sa zachytiť chaotickosť a neštruktúrovanosť minulého diania? Boli by historické práce v takejto podobe zrozumiteľné? Príbehy sú ľuďom zväčša zrozumiteľné, preto dáva zmysel použiť ich.

Odpoveď na prvú otázku bude dlhšia. White totiž ponúka členitú koncepciu historickej práce. Hovorí v podstate o určitých úrovniach, ktoré možno odhaliť v pozadí *historickej narácie*. Najskôr je tu (1) *kronika* predstavujúca jednoduchý chronologický záznam minulého diania. V nej sú obsiahnuté tvrdenia o tom, čo sa stalo, avšak bez toho, aby tu boli výraznejšie prepojenia. White tu má zrejme na mysli informácie o základných faktoch, ktoré si historici zhromažďujú pri práci s pramenným materiálom. Príkladom by tiež mohli byť časti niektorých

stredovekých kroník alebo análov. Jedna z pasáží zo *Spišskosobotskej kroniky* vyzerá nasledovne:

Roku Pána 1330 sa kráľ Karol vybral do Valašska proti Bazarádovi, no Valasi ho v horách s celým vojskom porazili a z bitky vyviazol iba s malým oddielom. Nato kráľ Karol roku Pána 1342 zomrel. Vládal 32 rokov. V tom istom čase vyhorelo mesto Levoča, pričom zhorela prevažná časť písomností tohto kraja.

Roku Pána 1338 boli všade v uhorskej krajine kobyľky a zničili takmer všetko obilie a plodiny. Odtiaľ odleteli do Bavorska, Švábska a Francúzska.

Po smrti (*Karola Róberta*) bol v tom istom roku korunovaný za kráľa jeho syn Ludovít I. Na tretí deň po otcovej smrti dosiahol šestnásty rok svojho života. Tento kráľ, ako aj jeho otec mali v Uhorsku veľmi radi mestá, povzniesli ich a zveľadili. Zomrel v Trnave vo štvrtok po (*sviatku*) Narodenia Panny Márie roku Pána 1382 (9. 9.).

V tom istom roku na piaty deň po jeho smrti korunovali za kráľovnú jeho dcéru Máriu.

V úryvku sa spomínajú viaceré udalosti, avšak chýba ich užšie prepojenie. Zväčša sú uvedené izolovane, bez toho, aby boli zakomponované do plnohodnotného rozprávania. Podľa Whita až na úrovni **(2) príbehu** sú rôzne činy a udalosti základným spôsobom poprepájané a rozpráva sa tu v podstate príbeh s nejakým začiatkom, stredom a koncom. Ukážkou môže byť úryvok z *Kroniky magistra Jána o Ludovítovi Veľkom*:

(142) Návrat kráľa Ludovíta do Uhorska

Napokon sa pán kráľ chcel vrátiť s veľkým vojskom do Uhorska. Preto ako zástupcu svojho Veličenstva určil za hlavného kapitána krajiny v meste Neapole veľkomožného a udatného muža sedmohradského vojvodu Štefana Lackfiho a za kapitána Nemca Wolffarda. Potom sa vrátil do Uhorska.

(143) Bitka a víťazstvo vojvodu Štefana (Lackfiho)

Po kráľovom odchode niektorí neapolskí a capuánski rytieri vyvolali vzburu a vyhnali spomínaného kapitána Wolffarda. Spupne povstali,

aby vyhнали aj vojvodu Štefana. Stretli sa medzi Aversou a Neapolom, kde došlo k nelútostnému boju. Vojvoda Štefan v ňom z Božej vôle dosiahol s vojskom pána kráľa víťazstvo. Zajal mnohých grófov, barónov, rytierov, šľachticov i neapolských mešťanov, niektorých usmrtil a zmocnil sa ich obrovskej koristi. Korisť štedro rozdelil kráľovským bojovníkom a zajatcov po zaplatení veľkej sumy peňazí prepustil na slobodu. Spoliehajúc sa na toto víťazstvo, zotrval pokojne v krajine.

Ide tu však stále o veľmi základný príbeh. V konečnom historickom diele možno podľa Whita identifikovať ešte tri dôležité položky, ktoré nazýva *explanačné* alebo *interpretačné stratégie*. Až tie vlastne dotvárajú jednoduchý príbeh do podoby plnohodnotnej historickej narácie. Ide tu o *vysvetlenie prostredníctvom (3) naratívnej štrukturácie, (4) argumentu* a *(5) ideologickej implikácie*. Celú situáciu však nutne netreba vnímať tak, že historik si najskôr zostaví chronologický zoznam udalostí (kroniku), následne jednoduchý príbeh a na záver sa zamyslí, ako ho dotvorí prostredníctvom dodatočnej naratívnej štrukturácie a ďalších stratégií. Skôr si to treba predstaviť tak, že historik jednoducho napíše svoju prácu a teoretik či filozof, ak ju chce detailnejšie rozobrať, v nej dokáže dodatočne odhaliť úroveň kroniky, príbehu, ako aj použitie explanačných stratégií.

Predstavme si uvedené stratégie bližšie. White tvrdí, že každá komplexnejšia historická narácia odpovedá na otázky typu „Čo z toho všetkého vyplýva?“, resp. „Aký to má celý význam?“ (White 2011, 21). Jednoducho povedané, po prečítaní práce o Francúzskej revolúcii alebo o SNP by čitateľ mal dostať informáciu typu: Išlo tu o tragické krviprelievanie; bol to krok k zrovnoprávneniu rôznych skupín obyvateľstva; išlo tu o odvážne vystúpenie usilujúce sa zapojiť Slovensko do protifašistického boja a pod. Práve takýto celkový „odkaz“ je výsledkom použitia uvedených troch stratégií. White pritom tvrdí, že každá z nich sa dá aplikovať štyrmi rôznymi spôsobmi. Existujú teda štyri spôsoby (mody) vysvetlenia prostredníctvom naratívnej štrukturácie a to isté platí i pre vysvetlenie prostredníctvom argumentu a ideologickej implikácie.

V rámci prvej stratégie ide o to, aby sa zo základného príbehu stal príbeh konkrétneho druhu. Už tu nepôjde len o príbeh s nejakým začiatkom, stredom a koncom, ale tiež o príbeh so špecifickým odkazom,

ktorý ukáže dianie v určitom svetle. Buď predstaví časť minulosti v podobe *romance*, *tragédie*, *komédie* alebo *satiry*. Stručne a zjednodušené si predstavme, čo White hovorí o týchto štyroch modoch naratívnej štruktúracie. Rovnako zjednodušené si predstavíme aj ďalšie mody ostatných stratégií. Upozorňujem, že hoci pri jednotlivých modoch a neskôr aj trópoch White využíva označenia známe od iných autorov, resp. zaužívané v rôznych oblastiach bádania, jeho chápanie môže byť miestami špecifické. Pod romancou treba rozumieť dramatický príbeh, ktorý končí víťazstvom dobra nad zlom. Opakom je príbeh satiry, v rámci ktorej je človek skôr vlečený smerom k úpadku. Tragédia sa spravidla končí stroskotáním hlavného hrdinu, zatiaľ čo komédiu charakterizuje aspoň občasnú uzmiernenie človeka so svetom.

V rámci vysvetlenia prostredníctvom argumentu sa historik snaží zostaviť argument a využiť pravidlá, ktoré mu majú pomôcť objasniť minulé dianie. Môže tu využiť *formistický*, *organistický*, *mechanistický* a *kontextuálny* spôsob vysvetlenia. Pri formistickom prístupe sa historik sústreďuje na jedinečnosť konkrétnych objektov, o ktorých je reč, zatiaľ čo pri organistickom sa, naopak, na jednotlivosti pozerá ako na súčasť väčších celkov a procesov. Mechanistický spôsob vysvetlenia charakterizuje odvolávanie sa na sily alebo zákony, ktoré určujú podobu diania. Nakoniec kontextualistický spôsob sa snaží umiestniť jednotlivé udalosti do širšieho kontextu, odhaliť väzby s ďalšími udalosťami, ale neuchýľuje sa k odvolávkam na nejaké princípy, či dokonca zákony.

Nakoniec pri vysvetlení prostredníctvom ideologickej implikácie ide o to, aký majú približované minulé udalosti význam pre pochopenie súčasnosti. Udalosti tu možno uchopiť *anarchisticky*, *radikálne*, *konzervatívne* alebo *liberálne*. Dané spôsoby sa pritom rozchádzajú hlavne pri hodnotení vhodnosti a rýchlosti spoločenských zmien. Pri anarchistickej mode sa víta prevratná zmena, ktorá môže dokonca spoločnosť nahradiť voľnejšou komunitou. Radikálny spôsob taktiež charakterizuje otvorenosť k zásadným zmenám. Liberálny pohľad je už trochu opatrnejší, a i keď vývoj neodmieta, uprednostňuje menšie úpravy. Nakoniec konzervatívny prístup je najviac podozrievavý k spoločenským zmenám.

Zhrňme si úlohu predstavených explanačných stratégií v historickej práci. White tvrdí, že v podstate každé historické dielo má svoj *estetický*, *epistemický/kognitívny* a *morálny rozmer*, ktorý sa tam dostáva práve

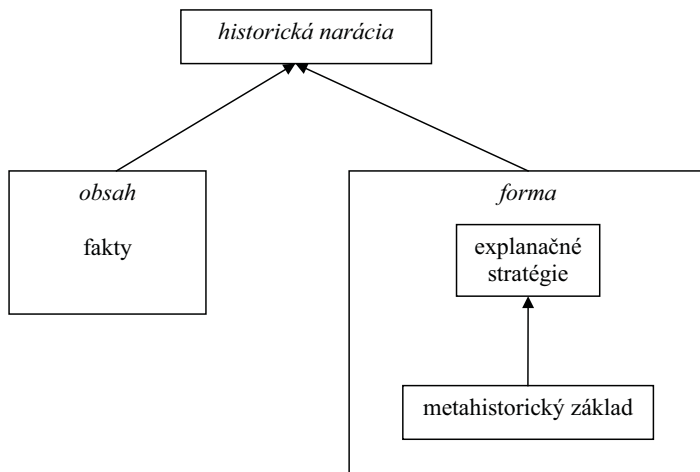
vďaka uvedeným stratégiám. Každá práca je nejakou naratívne štruktúrovaná (estetický rozmer), vykladá a prepája dianie určitým spôsobom (kognitívny rozmer) a ponúka konkrétnu ideologickú implikáciu (morálny rozmer). Napríklad, ak siahnem po diele o Francúzskej revolúcii, príslušné udalosti môžu byť zasadené do tragického rozprávania, prezentované s využitím mechanistického pohľadu na dianie a nasiaknuté radikálnym videním spoločnosti. Hoci si samotný historik môže myslieť, že ponúka neutrálny výklad bez akéhokoľvek estetického či morálneho podtónu, podľa Whita jeho rozprávanie o minulosti bude mať konkrétne tri rozmery. Historik bude vedome či nevedome prezentovať minulé dianie z určitej perspektívy. White nazýva danú perspektívu, t. j. kombináciu jednotlivých modov vysvetľujúcich stratégií, *historiografickým štýlom*. Tvrdí, že určité trojice modov majú k sebe blízko a uvádza ich v tabuľke (White 2011, 50):

<i>modus naratívnej štruktúrácie</i>	<i>modus argumentu</i>	<i>modus ideologickej implikácie</i>
romantický	formistický	anarchistický
tragický	mechanistický	radikálny
komický	organistický	konzervatívny
satirický	kontextuálny	liberálny

Napriek tomu vraj historici kombinujú mody aj iným, ako spomenutým spôsobom. Ako však White vysvetľuje nadobudnutie danej perspektívy/historiografického štýlu? Čo určuje, ktoré mody explanačných stratégií sa použijú v konkrétnom prípade? Prečo jeden historik rozpráva o Francúzskej revolúcii tragický a iný komický príbeh? Podľa Whita je tu určujúci tzv. *metahistorický základ*, ktorý má *tropologickú povahu*. Inak povedané, na tejto najzákladnejšej úrovni existujú štyri *trópy* (rečnicke figúry) – *metafora*, *metonymia*, *synekdocha* a *íronia* –, ktoré určujú použité mody explanačných stratégií. Výklad tohto bodu Whitovej náuky nie je jednoznačný a ostávajú tu viaceré otvorené otázky. Jadro jeho teórie však možno zjednodušiť do nasledovnej podoby. Jednotlivé trópy sú vlastne akési základné hlbinné perspektívy, ktoré historik môže zaujať pri skúmaní informácií (pramenných materiálov, dát) o minulých udalostiach. Pohľad cez konkrétnu perspektívu (tróp) ovplyvní to, aké mody explanačných stratégií historik použije pri tvor-

be svojej historickej narácie. Základná hlbinná perspektíva (tróp) teda určuje povrchovú podobu, povrchovú perspektívu (historiografický štýl). Platí pritom, že historik pri výbere hlbinej a povrchovej perspektívy nie je determinovaný dátami. Inými slovami, samotná minulosť a zachované pramene neurčujú, či bude Francúzska revolúcia vnímaná cez perspektívu metafory, metonymie atď. a následne prezentovaná v podobe tragédie, komédie atď.

Whitova koncepcia teda o povahe historických narácií hovorí, že sú založené na metahistorickom základe, t. j. na trópoch či základných perspektívach. To, cez ktorý tróp historik nahliadne na skúmanú minulosť, ďalej determinuje explanačné stratégie použité pri tvorbe historickej práce. Určí sa tak konkrétny estetický, kognitívny a morálny náboj diela, čiže to, či historik porozpráva o vybranej udalosti romantický príbeh, podaný formisticky a s anarchistickou implikáciou, alebo rozpovie nejaký iný druh príbehu.

4.2. Narativistický a existencialistický výklad

Práve predstavený Whitov pohľad na historickú prácu možno zhrnúť do niekoľkých dôležitých bodov. Historické dielo nie je jednoznačne určené dátami z prameňov – neexistuje teda jediné pravé zobrazenie minulosti –, ale je tu viacero možností (historiografických štýlov), ako

prerozprávať tú istú časť diania. Jeden historik môže o vybranej udalosti napísať tragický a druhý zase komický príbeh. Takáto *pluralita* je pritom v úplnom poriadku. Je taktiež zrejmé, že historická narácia sa považuje za *konštrukt* historika. Dokladá to i často citované Whitovo vyjadrenie z práce „Historický text ako literárny artefakt“ („The Historical Text as a Literary Artifact“) (1974), podľa ktorého sú historické narácie „verbálne fikcie, ktorých obsahy sú rovnako tak *vymyslené* (invented), ako *objavené* (found) a ktorých formy majú viac spoločného s ich náprotivkami v literatúre, ako s tými v prírodných vedách“ (White 2009, 135). Whitove odvolávky na mody naratívnej štruktúracie (komický atď.) či na rečnicke figúry (metafora atď.) navyše upozorňujú na *blízkosť historických prác a diel umeleckej literatúry*. Otvorene to hovorí tiež v článku „Fikcie faktickej reprezentácie“ („The Fictions of Factual Representation“) (1976): „Aj keď sa historici a autori umeleckej literatúry zameriavajú na iné druhy udalostí, formy ich diskurzov, ako aj ciele ich písania sú často rovnaké. Navyše sa domnievam, že aj techniky a stratégie, ktoré používajú pri kompozícii svojich diskurzov, sú v podstate rovnaké...“ (White 1978, 121). Zhrňme si teda vybrané názory Whita na povahu historických prác:

(a) *existuje legitímna pluralita historických rozprávání o tej istej časti minulosti,*

(b) *historické práce sú historikmi konštruované, t. j. v určitom aspekte vymyslené,*

(c) *historické narácie majú mnoho spoločného s dielami umeleckej literatúry.*

Takto formulované jadro jeho náuky pripúšťa viaceré interpretácie. V literatúre je bežný tzv. narativistický výklad, ale niektorí autori uprednostňujú tzv. existencialistický výklad. Podľa prvého z nich sa White zameriava na historické práce ako na narácie, ktoré majú veľa spoločného s rozprávami z umeleckej literatúry. White sa nás jednoducho snaží presvedčiť, že história je dosť podobná umeleckej literatúre. Preto ak aplikujeme poznatky z literárnej teórie, dozvieme sa veľa zaujímavého aj o historických prácach. Z určitého hľadiska je vlastne jedno, či o Francúzskej revolúcii píše románopisec alebo historik. Obaja budú

konštruovať príbehy a používať podobné, či dokonca rovnaké postupy na zaujatie čitateľa a objasnenie vymyslených i skutočných udalostí. Takýto pohľad v podstate navrhuje, aby sme sa na historické diela pozreli aj literárnovednou optikou, aby sme ich preskúmali podobne ako hocikaké iné rozprávania. Takže **narativistický výklad** kladie dôraz na príbuznosť historických narácií s rozprávami z umeleckej literatúry.

Viacerí autori však upozorňujú, že tu ide o čítanie Whitových názorov, ktoré nejde dostatočne hlboko. Neodpovedá totiž na viaceré otázky. Prečo vôbec White pripúšťa pluralitu v histórii? Prečo hovorí o historických prácach ako o konštruktoch a prečo pripisuje historikom toľko slobody pri ich tvorbe? Nie je v pozadí všetkých tých odvolávok na rôzne druhy príbehov a odlišné trópy ešte niečo iné? **Existencialistický výklad** upozorňuje, že White, podobne ako existencialisti, je hlboko presvedčený o slobode človeka a jeho názory na povahu historických prác treba chápať v kontexte tohto presvedčenia. Priblížme si, ako teda súvisí sloboda človeka s históriou.

White sa domnieva, že história sa vždy vyjadrovala ku kantovskej otázke „Ako máme konať?“. Ide tu o otázku dôležitú z hľadiska etiky, pretože etika je disciplína, ktorá hodnotí ľudské konanie. Ako však máme rozumieť tomu, že práve história reaguje na etickú otázku? Veď na prvý pohľad to vyzerá, že historické práce majú za cieľ výlučne opísať a vysvetliť minulé dianie. Napr. historická práca o Francúzskej revolúcii má zachytiť a objasniť dianie na konci 18. stor. a na začiatku 19. stor. v Paríži a jeho okolí. White nás upozorňuje, že toto je len prvotný dojem. V skutočnosti sa v pozadí historických prác skrýva dôležitá morálna dimenzia. Keď historici nejakým spôsobom opisujú a vysvetľujú minulé činy, priamo či nepriamo nám tiež hovoria, čo máme považovať za správne alebo nesprávne konanie. V určitom zmysle nám tak odkazujú, ako máme a ako nemáme konať. Uvedme si príklad. Ak jeden historik predstaví Francúzsku revolúciu oslavným spôsobom a zdôrazní, že tu ide o napredovanie vo vývoji našej civilizácie, nepriamo nás nabáda, aby sme podobné činy považovali za prijateľné, aby sme si ich pripomínali, či dokonca, aby sme konali podobne. Ak iný historik, naopak, predstaví tú istú udalosť ako násilné krviprelievania, ktoré otriaslo stabilitou spoločnosti, ponúka nám iné hodnotenie, iný morálny odkaz a iné odporúčanie ohľadom toho, čo máme a čo nemáme konať. Samozrejme, v niektorých prácach môžu byť

prvky hodnotenia a odporúčania viac viditeľné, v iných môžu byť úplne skryté. White nás však upozorňuje, že v každom historickom diele bude určitá morálna dimenzia, bude tam minimálne náznak ohľadom toho, čo je vhodné konať.

Ak sa teda na historické práce pozrieme ako na texty, ktoré majú uvedený morálny odkaz, Whitove názory na povahu histórie sa ukážu v novom svetle. Pluralita historických narácií o rovnakej udalosti vyplýva aj z toho, že odlišní historici rôzne hodnotia udalosti, ktoré sa snažia uchopiť. Historické práce sú do istej miery konštruované a podobajú sa na diela umeleckej literatúry, pretože práve ich autori im dodávajú morálny odkaz. Historici majú určitú voľnosť v tom, akým spôsobom uchopia minulé dianie, aby nám vlastne odkázali, ako máme konať.

Ak si uvedené dva výklady Whitových názorov porovnáme, ukáže sa nasledovné. Narativistický pohľad podčiarkuje skutočnosť, že White prirovnáva historické narácie k rozprávaniu z oblasti umeleckej literatúry. Nabáda nás, aby sme sa na históriu pozreli podobnou optikou ako na literárne diela. Existencialistický výklad upozorňuje, že postrehy o pluralite v histórii, o voľnosti pri konštruovaní i o blízkosti histórie a literatúry majú hlbšie korene. Základom týchto záverov je Whitovo existencialistické presvedčenie o slobode človeka, ktorý sa rozhoduje, ako má konať. Historici sa tiež pohybujú v priestore slobodnej voľby, a preto majú určitú voľnosť pri konštruovaní svojich príbehov. Túto voľnosť využívajú na to, aby nám ukázali, že aj my sme slobodní. Tým, že si vyberáme, kto sme boli, rozhodujeme sa, kto sme. Tým, že si všímame určité činy, ukazujeme, ako by sme mali a ako by sme nemali konať.

4.3. Kritické reakcie

Zrejme nikoho neprekvapí, že Whitove zaujímavé, no zároveň provokatívne postrehy sa stali predmetom kritických výhrad. Niektorí filozofi a historici jednoducho nedokázali akceptovať vyjadrenia, ktoré podľa nich poukazujú na prílišnú podobnosť medzi históriou a (umeleckou) literatúrou, obhajujú množenie alternatívnych výkladov minulosti či celkovo podkopávajú vedeckosť histórie.

(a) Neexistuje rozdiel medzi faktom a fikciou, resp. medzi históriou a literatúrou. Jedna z najrozšírenejších námietok upozorňuje, že White zotiera rozdiel medzi faktom a fikciou či medzi históriou a (umelec-

kou) literatúrou. Kritici sa tu odvolávajú najmä na jeho vyjadrenia (niektoré boli citované v prvom odseku časti 4.2.) o tom, že historické narácie sú „verbálne fikcie“, že je v nich prítomný fiktívny prvok a že historické práce sa až tak nelíšia od diel umeleckej literatúry.

Podľa kritikov sú Whitove názory a dôsledky z nich vyplývajúce zhruba nasledovné. Historické narácie, ako hovorí White, sú vlastne čiastočne vymyslené, a preto si historici môžu o minulosti napísať taký príbeh, aký chcú. Veď minulosť neobsahuje príbehy, takže tragické, komické či iné historické rozprávania sú vlastne výtvorom historikov. To ale znamená, že historici nemusia nasledovať fakty. Ich práca je založená na tvorení, a teda historické práce sú v podstate fikčné. Keďže navyše White podčiarkuje, že postupy a ciele používané v oblasti umeleckej literatúry a histórie sú totožné, nemal by medzi nimi existovať zásadný rozdiel. Tvorba historických prác je vlastne literárna tvorba, pretože v jednej i druhej oblasti ide o to, skonštruovať nejaký príbeh a zaujať čitateľa. Keďže historik a jeho výtvor nie je determinovaný dátami z prameňov, môže sa cítiť slobodne ako románopisec, ktorý si svoj príbeh vymýšľa. Dôsledok Whitovho pohľadu je ten, že neexistuje rozdiel medzi históriou a literatúrou a hranica medzi faktom a fikciou sa rúca. Historické práce sú vlastne literárne, a teda fikčné výtvory.

Hoci sa uvedená úvaha odvoláva na viaceré Whitove vyjadrenia, zástanca umierneného výkladu Whitových názorov by oponoval, že tu dochádza k nesprávnej a príliš radikálnej interpretácii. White síce hovorí, že historické narácie sú verbálne fikcie a že sú čiastočne vymyslené (invented), dodáva však, že sú tiež čiastočne objavené (found), teda že tu svoju úlohu zohrávajú doklady o minulosti. Rovnako upozorňuje, že historické práce sú o reálnych a nie o vymyslených udalostiach, preto o ňom sotva možno povedať, že ruší hranicu medzi faktom a fikciou. Ako teda rozumieť jeho vyhláseniam ohľadom fikcie a tvorby? White tvrdí, že iba časť historického diela je fiktívna – vymyslený či dotvorený je v podstate typ príbehu (naratívna štrukturácia), ako aj mody zvyšných dvoch explanačných stratégií. Podľa neho je samotná minulosť chaotická a nemá podobu príbehu, takže naratívna forma historického diela je vlastne vkladom alebo výtvorom historika. On vytvorí z príslušných udalostí komédiu, tragédiu atď. Neznamená to však, že by si historik mohol vymýšľať udalosti, roky, činy alebo miesta. Práca his-

torika sa teda minimálne v tomto ohľade líši od tvorby románopisca. Historik totiž píše o skutočných udalostiach. Podobnosť je len v tom, že obaja svoje rozprávania konštruujú po *formálnej* stránke.

(b) Relativizmus v histórii. Kritici upozorňujú, že White propaguje ľubovôľu. Ak totiž minulosť ani pramene neurčujú výslednú podobu historických prác, historik má v podstate voľné ruky ohľadom toho, či vo svojom diele porozpráva tragický príbeh mechanistickým spôsobom a s radikálnou ideologickou implikáciou, alebo sa rozhodne pre nejakú inú kombináciu modov explanačných stratégií. Limituje udalosť vôbec nejakým spôsobom to, ako bude prerozprávaná v historickom diele? Ak nie, tak historik si môže napísať hocikaký typ príbehu, je to čisto na jeho rozhodnutí. Tragický príbeh o Francúzskej revolúcii potom vyzerá byť rovnako legitímny ako komický. Ak tu nie sú obmedzenia, tak vlastne každý výklad sa javí byť rovnako prijateľný ako hocikaký iný. Vyzerá to teda, že White zastáva bezbrehý relativizmus typu „všetko je dovolené“.

Zástanca umierneného pohľadu môže aj v tomto prípade namietať. White skutočne hovorí o tom, že ani minulé udalosti, ani dáta jednoznačne neurčujú výslednú podobu ich zobrazenia. Výber použitého historiografického štýlu je určený tropologicky a zjednodušene možno povedať, že historik sa rozhodne, či o udalosti ako Francúzska revolúcia porozpráva tragický alebo komický príbeh. Zjednodušene preto, lebo z Whitovej náuky nie je úplne jasné, do akej miery je výber historiografického štýlu či tropologickej optiky vedomý alebo nevedomý. Znamená to však nutne, že o minulosti možno napísať hocičo? Po prvé, White nepochybuje o tom, že historik musí vychádzať z pramenných materiálov. Po druhé, hoci rešpektovanie prameňov podľa neho nebráni tomu, aby rôzni historici predložili odlišné narácie, i tak je tu obmedzený výber historiografických štýlov. Treba si uvedomiť, že White vlastne zastáva pluralitu, ale nie ľubovôľu. Podľa neho o tej istej udalosti možno napísať rôzne historické práce, lenže možnosti sú limitované prípustnými kombináciami jednotlivých modov explanačných stratégií. Preto sa niekedy hovorí, že White zastáva skôr *limitovaný pluralizmus* ako bezbrehý relativizmus.

(c) Celkové zneváženie histórie. Viacerí autori majú pocit, že Whitove vyjadrenia upierajú histórii status vednej disciplíny. Ak zhrnieme jeho postrehy o pluralite či o morálnom náboji historických

diel, White vlastne tvrdí, že historické práce nám nemôžu poskytnúť objektívny a pravdivý výklad minulého diania. Neexistuje totiž jediný správny opis vybranej udalosti, ale len množstvo zaujatých výkladov z rôznych uhlov pohľadu. Keďže sú navyše ciele a postupy histórie veľmi podobné tým z oblasti umeleckej literatúry, vyzerá to, že história má bližšie k umeniu, ako k ideálu vedeckého poznania (ak je vedecké poznanie chápané takým spôsobom, že má ponúknuť jediný správny výklad reality). Nakoniec, ak niekto zastáva vyššie spomenutý výklad, podľa ktorého White ruší rozdiel medzi faktom a fikciou a obhajuje relativizmus, degradácia histórie je ešte očividnejšia.

4.4. Záver

White býva považovaný za najvplyvnejšieho súčasného autora z oblasti filozofie a teórie histórie, ktorý oponuje predstave, že historické diela nám ponúkajú verný obraz minulosti. Zvykne byť taktiež označovaný za kľúčovú postavu narativizmu vo filozofii histórie. Jeho relativne vrstevnatá koncepcia historickej narácie hovorí o tropologickom základe a o rôznych kombináciách modov jednotlivých explanačných stratégií. White nám však v podstate hovorí, že každá historická narácia ponúka len jeden z viacerých možných výkladov minulosti a v pozadí každého výkladu je nejaký morálny náboj. Nemožno sa preto čudovať, že Whitove názory sa stretli s nesúhlasom kritikov, podľa ktorých tu ide o znevažovanie histórie.

Zhrnutie

- White sa domnieva, že samotná minulosť nemá podobu príbehu, a teda naratívna forma historických diel je výtvorom historikov.
- White tvrdí, že každé historické dielo má nejaký estetický, kognitívny a morálny rozmer, ktorý sa do historickej narácie dostáva cez jeden zo štyroch modov vysvetlenia prostredníctvom naratívnej štruktúracie, argumentu a ideologickej implikácie.
- Kombinácia konkrétnych modov daných explanačných stratégií tvorí historiografický štýl. Určujúci je tu tzv. metahistorický základ tropologickej povahy.

- White poukazuje na pluralitu historických rozprávání, na skutočnosť, že historické práce sú konštruované a že sú podobné dielam umeleckej literatúry.
- Narativistický výklad zdôrazňuje, že White sa zameriava na skúmanie naratívnej formy historických diel a ukazuje ich podobnosť s dielami umeleckej literatúry.
- Existencialistický výklad zdôrazňuje, že White je presvedčený o slobode človeka a chce poukázať na to, že história reaguje na etickú otázku „Ako máme konať?“.
- Kritici Whita obviňujú z toho, že ruší hranicu medzi faktom a fikciou, resp. medzi históriou a literatúrou, že je relativista a celkovo znevažuje históriu.

Ďalšie čítanie

Za jedno z najvplyvnejších diel filozofie histórie 20. storočia sa zvykne považovať Whitova *Metahistória: Historická predstavivosť v Európe devätnásteho storočia* (1973). V predslove a úvode White objaňuje svoju koncepciu hovoriacu o tropologickom základe a o explanačných stratégiách použitých v historických naráciách. V ďalších kapitolách rozoberá názory a práce ôsmich historikov a filozofov dejín z 19. storočia: J. Micheleta, A. de Tocquevilla, L. von Rankeho, J. Burckhardta, G. W. F. Hegela, K. Marxa, F. Nietzscheho a B. Croceho. Jadro Whitových názorov však možno nájsť aj v stručnejšej podobe vo viacerých článkoch publikovaných v knihe *Tropiky diskurzu* (1978). Odporúčam hlavne texty „Historický text ako literárny artefakt“, „Interpretácia v histórii“, „Bremeno histórie“ alebo „Fikcie faktickej reprezentácie“. Okrem uvedeného White publikoval mnohé ďalšie práce, napr. *The Content of the Form* (1987) alebo *Figural Realism* (1999). V jeho ostatných dielach, ako napr. *The Fiction of Narrative* (2010) – táto práca však obsahuje i jeho staršie články – a *The Practical Past* (2014), možno nájsť zaujímavé úvahy o morálnej úrovni histórie. V slovenčine a češtine existuje viacero prekladov jeho prác. V češtine vyšla dokonca celá *Metahistória* a *Tropiky diskurzu*, v slovenčine napr. esej „Historický text ako literárny artefakt“.

Asi najkomplexnejší rozbor Whitovho vývoja ponúka práca Hermana Paula *Hayden White* (2011). Okrem toho sa oplatí siahnuť po viacerých

článkoch venovaných Whitovým názorom od H. Paula, W. Kansteinera, P. Rotha alebo E. Domanskej. Kritické reakcie na jeho názory sa nachádzajú roztratené v dielach takých autorov ako M. Mandelbaum, E. O. Golob, P. Zagorin, R. Evans, L. Doležel, K. Windschuttle a pod. V slovenčine o Whitovi publikoval viacero článkov i monografiu *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita* (2010) Juraj Šuch. Odporúčam tiež zborník *Mnohotvárnosť Haydena Whita* (2013).

Ako sprievodný text k tejto kapitole odporúčam „Historický text ako literárny artefakt“. Vhodné je tiež prečítať si predslov a úvod z *Metahistórie*.

Otázky na premýšľanie a do diskusie

1. Súhlasíte s Whitom, že realita nemá podobu príbehu ani vnútorný význam? Zastávate názor, že udalosti ako Francúzska revolúcia, druhá svetová vojna alebo SNP nie sú ani tragické, ani komické, ani nasiaknuté iným významom?
2. Pokúste sa nájsť vhodné úryvky z kroník alebo análov, ktoré by sa dali považovať za ukážky toho, čo White nazýva *kronika* a *príbeh*. Dokážete odlíšiť čisto chronologické záznamy bez výraznejších prepojení od príbehov?
3. Skúste samostatne zhrnúť jadro Whitovej koncepcie o metahistorickom základe a explanačných stratégiách v pozadí historických prác. Vedeli by ste aplikovať tento pohľad na konkrétne historické dielo a identifikovať v ňom dané zložky?
4. Súhlasíte s názorom, že každé historické dielo má nejaký ideologický náboj? Ak áno, treba to kritizovať alebo akceptovať? Keby to tak bolo, bola by to slabina histórie?
5. Ako rozumiete existencialistickému výkladu Whitových názorov? Ako sa historické práce môžu týkať otázky, ako máme konať?

6. Skúste posúdiť prvé dve kritiky Whita. Domnievate sa, že White ruší hranicu medzi faktom a fikciou? Myslíte si, že White je relativista? Objasnite svoje odpovede.
7. Súhlasíte s hodnotením, že Whitove názory znevažujú históriu? Aký je váš osobný pohľad na históriu? Mala by sa snažiť o objektívne a verné zobrazenie minulosti?

Kľúčové slová

historická narácia, kronika, príbeh, explanačné stratégie, vysvetlenie naratívnu štruktúrou, vysvetlenie prostredníctvom argumentu, vysvetlenie ideologickou implikáciou, metahistorický základ, trópy, naratívistický výklad, existencialistický výklad

5. Frank Ankersmit

Medzi dodnes najproduktívnejších a najplyvnejších autorov z oblasti filozofie histórie patrí Holanďan Frank Ankersmit (nar. 1945), ktorý dlhé roky pôsobil na Univerzite v Groningene. Základy svojho narativizmu formuloval v knihe *Naratívna logika: sémantická analýza historikovho jazyka* (*Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language*) (1983). Toto dielo predstavuje originálny pohľad na prácu historika a hlavne na to, ako chápať jeho výstup – samotný text historickej práce. Ankersmit tu rozoberá relatívne náročné sémantické otázky, čiže skúma, na čo odkazuje a čo vyjadruje jazyk historických diel, a zavádza tiež vlastnú terminológiu, ktorá mu umožňuje formulovať novátorský pohľad na historický text. Viaceré jeho ďalšie články a knihy rozvíjajú, prípadne tvorivo domýšľajú vybrané tézy *Naratívnej logiky*. Ide napríklad o *Historickú reprezentáciu* (*Historical Representation*) (2001), v ktorej svoje myšlienky formuluje v novom slovníku odvolávajúcom sa na rozdiel medzi opisom a reprezentáciou a inšpiruje sa tiež tzv. obratom k jazyku.

V tejto kapitole sa pozrieme na hlavné tézy jeho narativizmu, predovšetkým na jeho závery z *Naratívnej logiky* a *Historickej reprezentácie*. V oboch prácach oponuje tradičnému, resp. naivnému pohľadu na históriu a nahrádza ho alternatívnym výkladom. Obe diela pritom ponúkajú podobné myšlienky, lenže formulované v iných slovníkoch. Ankersmit totiž najskôr kladie dôraz na rozdiel medzi tvrdením a narratíom a neskôr svoje postrehy prezentuje s odvolaním sa na zásadný rozdiel medzi opisom a reprezentáciou. Na záver kapitoly si priblížime i niektoré kritické výhrady proti jeho názorom.

5.1. Tvrdenie a narratio

Ankersmit člení prácu historikov na fázu **historického výskumu** a **historického písania**. V prvej etape ide v podstate o získavanie faktov. Ide o to, ako z pramenných materiálov vydolovať použiteľné dáta, ako nadobudnúť poznatky, ktoré sa neskôr použijú v ďalšej práci. Vo fáze historického písania sa takto získané fakty začleňujú do výsledného historického diela. Práve druhá časť práce historika je pre Ankersmita tá najzaujímavejšia, pretože v jej priebehu sa tvorí konečný výstup, kto-

rým je podľa neho výklad minulosti. Jednotlivé fakty sa tu začleňujú do komplikovanejších celkov. Ankersmit sa teda vo svojich prácach zameriava na rozbor toho, čo sa deje v druhej fáze, a zamýšľa sa nad povahou výsledného historického textu.

Svoje úvahy o histórii začína jednoduchým postrehom, že historické diela sa skladajú z jednotlivých tvrdení. **Tvrdenie** je spravidla oznamovacia veta, ktorá opisuje vybranú udalosť, hovorí o nejakej črte individua alebo o vzťahoch medzi viacerými objektmi (napr. „Napoleon Bonaparte sa narodil na Korzike“ alebo „Napoleon I. bol cisár“). Konkrétny historický text je vybudovaný z obrovského množstva tvrdení. Ankersmit však upozorňuje, že hoci sa každé dielo skladá z tvrdení, nemožno ho na tieto tvrdenia jednoducho redukovať. Historické dielo ako celok určitým spôsobom *presahuje* sumu tvrdení, z ktorých sa skladá. Je niečím viac ako len súborom tvrdení. Ankersmit nazýva výstup historickej práce, historické dielo ako celok, **narratio**. Tento technický termín zavádza na označenie „jazykovej entity“, čiže textu, ktorý ponúka historickú reprezentáciu časti minulosti (napr. historické dielo o Francúzskej revolúcii alebo o Napoleonovej vláde). Narratio je teda rozsiahly text pozostávajúci z jednotlivých tvrdení, ktorý osobitým spôsobom vypovedá o minulosti. Ako sa neskôr ukáže, narratio je naozaj špecifický text, pretože neponúka priamočiary opis minulosti, ale skôr akýsi výklad či interpretáciu minulého diania.

Podľa Ankersmita je *narratio niečím viac ako len sumou tvrdení, z ktorých sa skladá*. Nazvime si tento zásadný postreh **tézou holizmu**. Čo to konkrétne znamená? Ankersmit pomocou holistickej tézy upozorňuje na to, že narratio je niečo, čo prekračuje iba sumu tvrdení, ktoré opisujú jednotlivé minulé udalosti. Rozsiahlejší text napríklad usporiada tvrdenia do určitej postupnosti. Teda dôležité nie sú iba tvrdenia a to, čo opisujú, ale aj to, ako sú usporiadané, v akom poradí hovoria o jednotlivých udalostiach či individuách, prípadne na čo kladú dôraz. Ak by sme v historickom texte zmenili poradie tvrdení a upravili by sme určité „prepojenia“ medzi nimi, dostali by sme zrejme iný text. Možno by sme dostali nesúvislý zhluk tvrdení alebo sumu tvrdení, ktoré by prepájali veci, o ktorých je reč, iným spôsobom. Skúsme si jeho holizmus pomocne ilustrovať na krátkom úryvku z historickej práce od

Dušana Kováča *Dejiny Slovenska*, hoci samotný Ankersmit pod narriatiom rozumie väčšie textové celky – v podstate celé historické diela.

28. októbra bol v Prahe vyhlásený česko-slovenský štát a 30. októbra sa k novému štátu jednomyselne prihlásila aj slovenská politická reprezentácia. Cesta od vyhlásenia k normálne fungujúcemu štátu nebola jednoduchá. ... Komplikácie vznikli v českom a moravskom pohraničí, kde žilo po nemecky hovoriace obyvateľstvo. Pohraničné oblasti Čiech a Moravy bolo treba obsadiť, prebrať moc a správu od starej administratívy. ...

Ešte komplikovanejšia bola situácia na Slovensku. Slovenské obyvateľstvo sa spontánne prihlásilo k česko-slovenskému štátu. Slovenskí predstavitelia – autori *Martinskej deklarácie* sa hneď po jej vyhlásení rozišli po celom Slovensku, aby vysvetľovali obyvateľstvu novú situáciu a agitovali za novovzniknutý štát. ...

V skutočnosti však Slovensko stále ovládala bývalá administratíva, vojsko a žandárstvo. Slovenská národná rada v Turčianskom Sv. Martine mala iba nepatrné mocenské prostriedky, ktorými nemohla prebrať faktickú moc v krajine.

Daný text sa skladá z jednotlivých tvrdení, ktoré opisujú vybrané udalosti a činy. Napríklad prvé tvrdenie hovorí o vyhlásení štátu, tretie a štvrté tvrdenie poukazuje na komplikácie v českom a moravskom pohraničí a pod. Ak by sme sa zamerali iba na jednotlivé tvrdenia, tak by sme sa postupne oboznámili s vytrhnutými úsekmi minulého diania v danom období. Ankersmit však upozorňuje, že len čo tvrdenia vytvárajú väčší textový celok, ponúkajú nám okrem opisu jednotlivých udalostí aj akýsi celostnejší výklad minulosti. I tento úryvok v podstate ponúka špecifickú interpretáciu situácie po vyhlásení česko-slovenského štátu. Konkrétne vykresľuje komplikovanosť preberania moci po vzniku nového štátu. Ponúka nám obraz, podľa ktorého nová politická reprezentácia ešte nemala krajinu pod úplnou kontrolou. Podľa Ankersmita pritom tento komplexnejší obraz či výklad prináša až väčší textový celok (v našom príklade by to mohol byť celý úryvok), a preto je v istom zmysle niečím viac ako len sumou tvrdení.

5.2. Tri piliere narativistickej filozofie

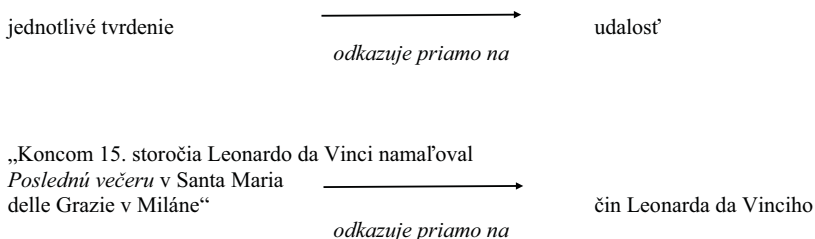
Principiálny rozdiel medzi tvrdením a narratiom, ktorý zachytáva téza holizmu, sa ukazuje tiež v Ankersmitových pilieroch narativistickej filozofie. Ankersmit hovorí o troch základných tézach, ktoré bližšie charakterizujú povahu výsledného historického diela.

(1) *Narratio nie je priamočiarym obrazom alebo odrazom minulosti.* Zatiaľ čo jednotlivé tvrdenia v podstate bezproblémovo opisujú minulé dianie, narratia ako celky už takýto jednoduchý opis neposkytujú. Podľa Ankersmita totiž väčšie zhľuky tvrdení konštruujú interpretáciu časti minulosti a to je niečo iné ako priamy opis. Preto sa podľa neho nemožno na historické diela pozeráť ako na kópie či odrazy minulosti. Ak však narratio nie je bezprostredným obrazom minulosti, čím teda je? Prvý „negatívny“ pilier dopĺňa dvomi „pozitívnymi“ tézami, ktoré dodatočne objasňujú povahu historických diel.

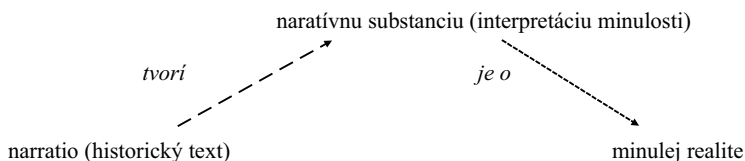
(2) *Narratio predkladá akúsi interpretáciu či návrh, t. j. naratívnu substanciu.* Podľa Ankersmita majú tvrdenia dvojité funkcie. Na jednej strane *jednotlivo opisujú minulé udalosti*. Na druhej strane spoločne *vytvárajú návrhy na to, ako sa máme pozeráť na nejaký výsek minulosti*. Tieto návrhy sú v podstate výklady, interpretácie alebo perspektívy, cez ktoré by sme mali vnímať danú časť minulosti. Historické diela ako celky teda ponúkajú návrhy, ako by sme sa mali pozeráť na predmetné dianie. Ankersmit nazýva tieto tvorivé návrhy *naratívny- mi substanciami*. Jeho príkladmi naratívnych substancií sú *renesancia, manierizmus, osvietenstvo, Francúzska revolúcia, priemyselná revolúcia* či *studená vojna*. Takže historické dielo nie je priamym opisom minulosti, ale je to text, ktorý čitateľovi predstavuje naratívnu substanciu, prostredníctvom ktorej by sa mal pozeráť na časť minulosti. Ankersmit tak medzi historické dielo a samotnú minulosť kladie prostredníka – interpretáciu, výklad, naratívnu substanciu. Cieľom diela je pritom vytvoriť naratívnu substanciu, čiže ponúknuť interpretáciu udalostí. Preto Ankersmit tvrdí, že narratio je v istom zmysle nezávislé od minulosti. Nie je totiž kópiou minulosti, ale návrhom perspektívy, ktorú treba zajať pri vnímaní minulosti.

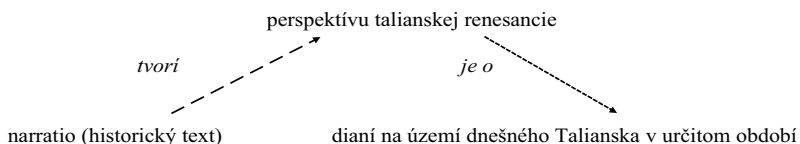
Špecifickosť narratia možno objasniť i nasledovne. Zjednodušene povedané, podľa Ankersmita je tvrdenie jednoduchou kópiou udalosti, realitu totiž opisuje bez akéhokoľvek prostredníka. Zoberme si na-

príklad historické dielo o kultúrnom a spoločenskom dianí na území dnešného Talianska v období 14. až 16. storočia. Podľa Ankersmita jednotlivé tvrdenie z tejto práce opisuje konkrétnu udalosť. Povedzme veta „Koncom 15. storočia Leonardo da Vinci namaľoval *Poslednú večeru* v Santa Maria delle Grazie v Miláne“ hovorí bezprostredne o danom čine. Je to tvrdenie, ktoré priamo odkazuje na minulé dianie.

Ankersmit však upozorňuje, že celé historické dielo sa do vzťahu s minulosťou dostáva iným, komplikovanejším spôsobom ako jednotlivé tvrdenie. Napríklad dielo o kultúrnom a spoločenskom dianí na území dnešného Talianska v období 14. až 16. storočia tvorí výklad alebo interpretáciu tohto diania. Predstavuje nám konkrétne udalosti ako súčasť tzv. talianskej renesancie. Inými slovami, dielo nám odporúča, aby sme sa na dané obdobie pozerali cez určitú špecifickú perspektívu, t. j. ako na taliansku renesanciu. Môže to vyzerať zvláštne, ale podľa Ankersmita je *talianska renesancia* v určitom zmysle výtvorom historického diela, a teda aj historika. Je to naratívna substancia, ktorú skonštruoval historik, aby nám poskytol interpretáciu konkrétnych udalostí 14. až 16. storočia. Čiže narratio (samotný historický text) tvorí interpretáciu minulého diania (navrhuje nám pozrieť sa na konkrétne udalosti ako na taliansku renesanciu) a až cez tento medzičlánok je narratio prepojené s minulosťou (so samotnými udalosťami daného obdobia).

(3) Narratio sa podobá na metaforu. S druhým pilierom úzko súvisí aj posledná téza jeho narativizmu. Podľa Ankersmita sa narratio správa v niektorých aspektoch rovnako ako **metafora**. Napríklad metafora „Napoleon bol líška“ doslovne neopisuje realitu, nie je to priamočiare zachytenie skutočnosti. Dokonca možno povedať, že metafora je doslovne nepravdivá. Na druhej strane je zrejmé, že metafora i tak rozširuje naše obzory, pretože poukazuje na niečo zaujímavé a výstižné ohľadom charakteru Napoleona. Hoci Napoleon doslovne nebol líškou, ale človekom, daná metafora nás upozorňuje, že bol šikovný a prefikovaný ako líška. Takže úlohou metafory nie je ponúknuť priamočiary opis reality, ale skôr perspektívu, pomocou ktorej sa máme na spomínanú časť reality (v našom príklade na Napoleona) pozrieť. Analogicky to funguje s narratiom. Podľa Ankersmita má narratio metaforický obsah práve preto, že ani jeho cieľom nie je kopírovať realitu, ale skôr podať jej interpretáciu či navrhnuť, cez akú optiku sa na ňu máme pozrieť. Podobne ako uvedená metafora i historické dielo môže čitateľa nabádať, aby k Napoleonovi pristupoval ako k líške, aby ho vnímal ako prefikovaného človeka.

5.3. Opis a historická reprezentácia

Ankersmit nadväzuje na kľúčovú myšlienku z *Naratívnej logiky* o zásadnom rozdiel medzi tvrdením a narratiom aj prostredníctvom poukázania na dištinkciu medzi opisom a historickou reprezentáciou. Robí tak vo svojich neskorších prácach, predovšetkým v knihe *Historická reprezentácia*. Hoci niekedy sa slová „opis“ a „reprezentácia“ chápu ako synonymá, u Ankersmita je medzi nimi kľúčový rozdiel. Podľa neho síce v oboch prípadoch ide o vzťah medzi jazykom a svetom, lenže pri opise ide o vzťah iného typu ako pri reprezentácii.

Vo filozofii jazyka sa vo všeobecnosti prijíma predpoklad, že jazykové výrazy niečo vyjadrujú alebo na niečo odkazujú. Väčšina autorov

akceptuje, že výrazy nejakým spôsobom vypovedajú o realite, o svete, avšak detaily toho, akým spôsobom sa jazyk dostáva do vzťahu s mimojazykovou skutočnosťou, sú predmetom búrlivých diskusií. Niektorí filozofi tvrdia, že výrazy sú v podstate nálepky označujúce časti reality. Ďalší zdôrazňujú, že slová vyjadrujú významy, resp. pojmy a myšlienky. Iní zase poukazujú na to, že konkrétnym znakom porozumieme až vtedy, keď odhalíme úmysly autorov výpovedí alebo kontext, či pravidlá, ktorými sa riadi komunikácia. Filozofi majú jednoducho veľmi odlišné predstavy o tom, ako funguje jazyk.

Ankersmit sa do diskusie o fungovaní jazyka v histórii zapája poukazaním na principiálnu odlišnosť medzi opisom a reprezentáciou. Zatiaľ čo opis ponúka priamočiare zachytenie reality, reprezentáciu charakterizuje komplexnejší a špecifickejší vzťah k realite. Ankersmit tu v podstate opakuje a rozvíja hlavnú myšlienku o rozdiel medzi tvrdením a narratiom, využíva však novú terminológiu. Objasníme si daný rozdiel detailnejšie.

Opis skutočnosti zabezpečujú spravidla jednotlivé tvrdenia, ktoré hovoria o tom, aké má/mal nejaký objekt vlastnosti alebo v akých vzťahoch sú/boli viaceré objekty. Najjednoduchšími príkladmi sú opisné tvrdenia poukazujúce na to, že konkrétne individuum (symbolicky *a*) má/malo určitú vlastnosť (*F*) alebo že viaceré individuá (*a* a *b*) sú/boli vo vzťahu (*R*). Napríklad „Ludovít Štúr bol politik“ a „Ludovít Štúr bol starší ako Janko Král“; symbolicky „*a* bol *F*“ a „*a* *R* *b*“. *Meno individua* tu *referuje* na konkrétne individuum (vlastné meno „Ludovít Štúr“ na Ludovíta Štúra a vlastné meno „Janko Král“ na Janka Krála), čo znamená, že daný výraz dokáže spomedzi všetkých objektov vybrať práve jedno individuum. Výrazy, ktoré sa odborne nazývajú *predikáty*, napr. „bol politik“ alebo „bol starší ako“, zase objektom pripisujú nejaké vlastnosti (*byť politikom*) alebo ich dávajú do vzťahov (*byť starší ako*). Ako zdôrazňuje Ankersmit, takéto opisné tvrdenia korešpondujú s realitou, inak povedané, priamočiaro zobrazujú realitu. Tvrdenie „Ludovít Štúr bol starší ako Janko Král“ teda doslovne opisuje časť skutočnosti. Samozrejme, v historických dielach sa nachádzajú aj komplikovanejšie tvrdenia. Ako príklad si môžeme uviesť niektoré vety z práce historičky Natalie Zemon Davisovej *Návrat Martina Guerra*:

V roce 1527 rolník Sanxi Aguerre, jeho žena, jeho malý synek Martin a jeho bratr Pierre opustili rodinný statek ve francouzském Baskicku a odstěhovali se do vsi ve hrabství Foix, vzdálené tři týdny pochodu.

11. září [1560] předvolal prezident de Mansencal Bertrandu de Rols, Martina Guerra a Arnauda z Tilhu před senát v plném obsazení.

12. září soudní dvůr otevřel své brány pro veřejnost, aby mohla vylechnout rozsudek.

Mansencal přečetl rozsudek: spravedlnost zprostila Martina Guerra, Bertrandu de Rols a Pierra Guerra všech obvinění a odmítla odvolání Arnauda z Tilhu řečeného Pansette, „který se nazýval Martin Guerre“.

V uvedených tvrdeniach dochádza k opisu minulej reality. Vyskytujú sa tu mená individuí (napr. „Sanxi Aguerre“, „Martin Guerre“, „francúzske Baskicko“, „grófstvo Foix“, „Bertranda de Rols“) referujúce na konkrétne objekty, pričom týmto objektom sa pripisujú vlastnosti alebo figurujú ako súčasť konkrétnych činov z minulosti (napr. Sanxi s rodinou opustil rodinný statok a presťahoval sa do grófstva Foix; Mansencal zvolal súd a neskôr aj prečítal rozsudok týkajúci sa Martina Guerra, Arnauda z Tilhu a ostatných aktérov sporu). Dané tvrdenia opisujú minulé dianie, čiže bezprostredne zachytávajú, čo sa prihodilo konkrétnym individuám.

Ankersmit však upozorňuje, že historické dielo ako celok minulosť neopisuje, ale ponúka jej reprezentáciu. **Historická reprezentácia** je síce tiež v istom zmysle o skutočnosti, nejde tu však o taký doslovný spôsob zachytenia reality, ako je to pri opise. Historické dielo ako celok *konštruuje výklad minulosti*, neponúka kópiu, ktorá by s minulosťou mohla priamo korešpondovať. Podľa Ankersmita teda text knihy Davisovej ako celku nekorešponduje s minulosťou. Ide tu skôr o výtvor historičky, ktorý nám odporúča vnímať celé dianie okolo Martina Guerra istým špecifickým spôsobom.

Na lepšie porozumenie si najskôr musíme priblížiť, o čom je Davisovej kniha. Davisová ponúka príbeh o neobyčajnom podvode, ktorý sa stal v polovici 16. storočia v dedine Artigat na juhu dnešné-

ho Francúzska. Martin Guerre odišiel od svojej manželky Bertrandy de Rols do vojny. Po niekoľkých rokoch sa v dedine objavil muž, ktorý o sebe tvrdil, že je Martin. Napriek tomu, že o tom viacerí pochybovali, časom ho začali považovať za Martina. Prijala ho dokonca Bertranda a mali spolu i dieťa. Nakoniec sa však vrátil skutočný Martin a ukázalo sa, že podvodníkom bol muž menom Arnaud z Tilhu, ktorý bol za svoj čin odsúdený a popravený.

Podľa Ankersmita by sme sa na historickú prácu, a teda aj na Davisovej knihu, mali pozeráť ako na reprezentáciu minulosti. Znamená to, že jej historická práca nám neponúka opis, ale *špecifický výklad* časti minulosti. Konkrétne Davisová predstavuje podvod takým spôsobom, že Bertranda vystupuje skôr ako spolupracovníčka pseudo-Martina. Bertranda figuruje ako osoba, ktorá minimálne tušila, či dokonca vedela, že prišelec nie je skutočný Martin. Naopak, iní historici môžu ponúknuť odlišné výklady tohto prípadu. Bertranda tam napríklad môže byť zobrazená ako oklamaná obeť podvodníka.

5.4. Kritické reakcie

Ankersmitov novátorský pohľad na historickú prácu sa stretol s pozitívnymi i negatívnymi ohlasmi. Niektorí autori privítali, že na historické texty sa nepozerať ako na priamočiare obrazy minulosti, a za plodné považovali aj jeho holistickú tézu a súvisiaci dôraz na rozdiel medzi tvrdením a narratiom či medzi opisom a reprezentáciou. Na druhej strane sa našli tiež kritici, ktorí niektoré z daných záverov odmietli.

(a) Pochybnosti o principiálnom rozdiel medzi tvrdením a narratiom. Niektorí autori (napr. Chris Lorenz) poukazujú na to, že Ankersmit má naivný pohľad na jednotlivé tvrdenia. Podľa kritikov je jeho predstava, že tvrdenia ponúkajú akýsi bezprostredný obraz minulých udalostí, neudržateľná. Nielen celé historické reprezentácie, ale ani jednotlivé tvrdenia totiž nemožno chápať ako kópie reality. Pri jazykovom zobrazení reality vždy vstupujú do hry také záležitosti ako konceptuálne rámce, teoretické predpoklady alebo význam použitých termínov. Preto neexistuje úroveň jazykového uchopenia, pri ktorej by sme mohli dosiahnuť dokonalé priamočiare a teoreticky nesprostredkované zachytenie reality.

Zoberme si napríklad tvrdenie „Francúzska revolúcia vypukla v roku 1789“ alebo „Druhá svetová vojna začala prepadnutím Poľska“.

Konkrétny historik pri ich formulácii vychádza minimálne z určitého predporozumenia a niekedy dokonca z explicitných teórií ohľadom toho, čo je to revolúcia, vojna, prípadne začiatok konfliktu. Ak jeden historik hovorí o vybraných udalostiach ako o *revolúcii*, zaväzuje sa ku špecifickému chápaniu danej časti minulosti. V závislosti od „teórie revolúcie“ alebo významu, ktorý danému termínu pripisuje, historik môže mať na mysli napr. to, že ide o násilný konflikt, ktorý má ďalekosiahle spoločenské dosahy, mení spoločnosť zásadným spôsobom a posúva jej vývoj dopredu. Iný historik sa môže rozhodnúť hovoriť skôr o „puči“ či „kontrarevolúcii“, lenže v tom prípade nám naznačuje *odlišný* výklad. Môže mať na mysli napr. to, že ide o krvavý konflikt, ktorý narušia stabilitu, dôsledkom čoho dochádza k negatívnemu zvratu vo vývoji spoločnosti. V takomto prípade nám prezentuje iné chápanie udalostí daného obdobia. Takže termíny ako „revolúcia“, „vojna“, „bitka“, „začala“, „skončila“ a pod. majú teoretický náboj. Hneď ako ich historik používa, zobrazované udalosti a činy prezentuje v špecifickom svetle, ponúka ich výklad či interpretáciu.

Kritici teda upozorňujú, že Ankersmit sa mýli, keď robí principiálny rozdiel medzi tvrdením (opisom) a narratiom (reprezentáciou). Podľa nich už na úrovni tvrdenia dochádza zhruba k tomu, o čom Ankersmit hovorí až na úrovni narratia. *Už jednotlivé tvrdenia totiž realitu istým spôsobom vykladajú či interpretujú.* Neexistuje žiaden zásadný skok medzi opisom a reprezentáciou. Zjednodušene povedané, vždy a všade sme odsúdení na výklad.

(b) O pravdivosti v histórii. Viacerí autori upozorňujú, že Ankersmitove názory ohľadom pravdivosti v histórii sú kontroverzné. Pripomeňme si, že podľa Ankersmita iba jednotlivé tvrdenia priamočiaro odkazujú na realitu. To znamená, že iba na úrovni tvrdení možno hovoriť o *korešpondencii* a následne o *pravdivosti*. Ak tvrdenie korešponduje s opisovanou udalosťou, je pravdivé, ak nekorešponduje, tak je nepravdivé. Podľa Ankersmita je to úplne inak na úrovni celého narratia či reprezentácie. Ako sme vyššie uviedli, podľa neho celé historické práce konštruujú určité výklady častí minulosti. Takže v ich prípade nemožno hovoriť o tom, že bezprostredne opisujú časť minulosti, a preto tu nemožno hovoriť ani o korešpondencii, ani o pravdivostnej hodnote. Podľa Ankersmita majú pravdivostnú hodnotu iba tvrdenia, v súvislos-

ti s celými historickými prácami nemožno hovoriť o ich pravdivosti či nepravdivosti (v zmysle korešpondenčnej teórie pravdy).

Kritici, ktorí odmietajú principiálny rozdiel medzi tvrdením a narriatiom (reprezentáciou), rovnako odmietajú pristupovať k nim odlišne v otázke pravdivosti. Keďže už samotné tvrdenia sú teoreticky nasýtené (t. j. ponúkajú určitú interpretáciu), no napriek tomu o nich hovoríme, že sú pravdivé alebo nepravdivé, nič nebráni tomu, aby sa rovnako pristupovalo k celým historickým prácam. Podľa kritikov teda neprekáža, že historické reprezentácie nie sú bezprostredné kópie reality. Napriek tomu, že reprezentácie ponúkajú špecifický výklad minulosti, i tak o nich možno hovoriť, že sú pravdivé alebo nepravdivé.

(c) Kritika plurality v histórii. Ankersmit upozorňuje, že historické práce sa nedajú jednoduchým spôsobom porovnávať s reprezentovanou minulosťou. Historické texty konštruujú špecifické výklady a z konkurenčných výkladov sa nedá vybrať ten jediný správny, ktorý je najlepšou kópiou minulosti. Historické reprezentácie totiž vôbec nie sú kópie reality. Podľa Ankersmita preto v histórii dochádza k tomu, že o tej istej udalosti existuje viacero prijateľných historických prác. Na jednu udalosť sa totiž podľa neho možno pozrieť z rôznych perspektív a predstaviť ju alternatívnymi spôsobmi. Historikova práca sa síce musí skladať z pravdivých jednotlivých tvrdení, avšak rôzni historici z nich môžu vytvoriť rôzne výklady minulosti.

Uvedená myšlienka sa, samozrejme, stretla s odporom v radoch oponentov. Ak predpokladáme, že existuje jedna fixná a stabilná realita, nemali by sa historici snažiť o jej verné zobrazenie? Nemalo by byť ich cieľom dospieť k jedinej najlepšej rekonštrukcii minulého diania? Kritici teda predpokladajú, že ak existuje jediná minulé realita, zámerom historikov by malo byť dosiahnuť čo najdokonalejšie zobrazenie tejto jedinej predlohy. Na konci zdlhavých debát historikov by malo byť jedno historické dielo, ktoré najvernejšie zachytáva minulosť.

5.5. Záver

Ankersmitov narativizmus odmieta považovať historické práce za priamočiare zobrazenia minulosti. Jadrom jeho koncepcie je holistická téza o principiálnom rozdiel medzi tvrdením (opisom) a narriatiom (reprezentáciou), podľa ktorej jednotlivé tvrdenia síce opisujú minu-

lé činy a udalosti, a teda môžu byť pravdivé alebo nepravdivé, lenže celé historické texty fungujú inak. V ich prípade ide o reprezentáciu či interpretáciu minulosti. Takže historické diela podľa Ankersmita konštruujú špecifické výklady, ktoré nie sú kópiami reality, a preto nemôžu byť ani pravdivé, ani nepravdivé.

Zhrnutie

- Ankersmit člení prácu historikov na fázu historického výskumu a písania. Tvrdí pritom, že zaujímavejšia je práve druhá fáza, pretože v rámci nej sa tvorí výsledné historické dielo.
- V pozadí jeho náuky je holistická téza, podľa ktorej je celé historické dielo (narratio) viac ako len suma tvrdení, z ktorých sa skladá.
- Jeho narativizmus možno charakterizovať cez tri piliere. (1) Narratio nie je priamočiarym obrazom minulosti. (2) Narratio predkladá akýsi výklad, t. j. naratívnu substanciu. (3) Narratio sa podobá na metaforu.
- Podľa Ankersmita existuje zásadný rozdiel medzi opisom a reprezentáciou. Opisné tvrdenia odkazujú na realitu, zatiaľ čo celé reprezentácie predkladajú výklad minulosti. Napriek tomu i historické reprezentácie sú v určitom zmysle o minulosti.
- Hlavnou myšlienkou Ankersmitovej náuky je, že historické diela nemajú ambíciu a ani nemôžu verne opísať minulosť, ale skôr konštruujú jej výklady.
- Kritici upozorňujú, že Ankersmit trvá na neudržateľnom rozdiel medzi tvrdením a narratiom/reprezentáciou. Rovnako odmietajú jeho pochybnosti o pravdivosti celých historických prác a jeho víťanie plurality v histórii.

Ďalšie čítanie

Hlavnou prácou Ankersmita je *Naratívna logika (Narrative Logic)* (1983). Čitateľ tu nájde základnú tézu o principiálnom rozdiel medzi tvrdením a narratiom, tri piliere narativizmu, ako aj detailný rozbor jeho ostatných dôležitých myšlienok a pojmov. V *Historickej reprezentácii (Historical Representation)* (2001), hlavne v prvej kapitole „Obrat k jazyku: literárna teória a teória histórie“, sa Ankersmit venuje vzťahu

medzi historickým textom a realitou. Zaoberá sa problémom referencie, opisu a reprezentácie. Svoju pôvodnú dištinkciu medzi tvrdením a narratiom tu formuluje v novej terminológii cez rozdiel medzi opisom a reprezentáciou. Ankersmit je autorom aj ďalších kníh a článkov, napr. *História a tropológia (History and Tropology)* (1994) alebo *Politická reprezentácia (Political Representation)* (2002). Jeho zatiaľ najnovšou knihou je *Význam, pravda a referencia v historickej reprezentácii (Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation)* (2012). Ako je zrejme z názvu, Ankersmit sa tu venuje sémantickým kategóriám význam, pravda a referencia a predkladá vlastnú sémantiku historického textu s centrálnou úlohou pojmu aspekt. Formuluje tiež viacero nových postrehov, z ktorých uvediem aspoň dva zásadné. Ankersmit tu tvrdí, že historické práce predsa len môžu byť pravdivé, avšak nie v korešpondenčnom zmysle. Historické reprezentácie môžu byť pravdivé v ontologickom zmysle slova, ak vyjavujú pravdu reality. Ďalší originálny návrh sa týka sémantiky historickej reprezentácie. Podľa Ankersmita historická reprezentácia definuje *aspekt*, prostredníctvom ktorého sa máme pozeráť na minulosť. Pojem aspektu tak v jeho ostatnej práci zohráva kľúčové miesto. K určitému tematickému a názorovému posunu v jeho tvorbe dochádza v knihe *Vznešená historická skúsenosť (Sublime Historical Experience)* (2005) a v súvisiacich článkoch, v ktorých sa zaoberá otázkou historickej skúsenosti či vedomia minulosti. Snaží sa totiž hájiť možnosť akéhosi bezprostredného, jazykovo nesprostredkovaného prístupu k minulosti.

Ankersmitove myšlienky inšpirujú takých autorov ako Alun Munslow, Keith Jenkins a i. Zaujímavú kritiku ponúkajú hlavne Chris Lorenz, John Zammito a Jonathan Gorman. V literatúre sa však nájdu aj námietky, ktoré vychádzajú z nesprávneho výkladu Ankersmitových názorov, napr. od autorov ako Heikki Saari alebo Richard Evans. Napr. Saari chybné uvádza, že Ankersmitova koncepcia „popiera realitu minulosti“. V slovenčine o jeho názoroch písal napr. Juraj Šuch.

Ako sprievodný text ku kapitole odporúčam hlavne jeho „Obrat k jazyku: literárna teória a teória histórie“. Čitateľ môže siahnúť i po heslovitej, a preto ťažšie zrozumiteľnej práci „Šesť téz o naratívnej filozofii histórie“.

Otázky na premýšľanie a do diskusie

1. Čo si myslíte o rozdiel medzi historickým výskumom a písaním? Je možné, aby sa v prvej fáze získali čisté fakty a až v druhej sa vykladali či interpretovali?
2. Ako Ankersmit argumentuje v prospech principiálneho rozdielu medzi jednotlivým tvrdením a narratiom? Čo si myslíte o jeho názore, že narratio nie je suma tvrdení, ale niečo viac?
3. Nájdite v historických dielach príklady jednotlivých tvrdení, ktoré obsahujú termíny referujúce na jednotlivé objekty.
4. Skúste uviesť príklady historických prác, ktoré ponúkajú špecifické výklady minulosti. Ako by ste charakterizovali tieto výklady?
5. Aký je podľa Ankersmita rozdiel medzi tým, keď sa v historickej práci opisuje a keď sa v nej reprezentuje? Inak povedané, ako sa podľa neho líši opis od historickej reprezentácie?
6. Presvedčila vás niektorá z uvedených kritických námietok? Čo si myslíte o možnosti akéhosi bezprostredného opisu, ktorý je nezaťažovaný žiadnym výkladom? Vedeli by ste uviesť príklad na taký opis?

Kľúčové slová

historický výskum, historické písanie, tvrdenie, narratio, téza holizmu, naratívna substancia, metafora, opis, historická reprezentácia

6. Paul Roth

Americký filozof Paul Andrew Roth (nar. 1948) pôsobí na Kalifornskej univerzite v Santa Cruz. Vo svojich prácach sa venuje hlavne filozofii histórie, filozofii sociálnych vied, ale tiež tvorbe W. V. O. Quina a iných postanalytických filozofov. Vo svojich článkoch predstavuje svojské chápanie histórie, ktoré sa môže javiť radikálne. Napríklad v texte „Naratívne vysvetlenia: Prípady histórie“ („Narrative Explanations: The Case of History“) (1988) sa snaží ukázať, že minulosť neobsahuje jasne ohraničené udalosti, ale historické udalosti sa konštituuju v historických prácach. V článkoch „Spôsoby tvorby minulosti“ („Ways of Pastmaking“) (2002) a „Minulosť“ („The Pasts“) (2012) dokonca tvrdí, že neexistuje jediná jednoznačne určená minulosť, a argumentuje v prospech plurality minulostí. Napriek uvedenému však Roth nie je extrémista, ktorý by popieral existenciu minulosti či historického poznania. Správnejšie je považovať ho za dôsledného oponenta realistického pohľadu na históriu.

V tejto kapitole si predstavíme tak jeho kritické postrehy, ako aj jeho vlastnú predstavu histórie. Najskôr sa podrobnejšie pozrieme na jeho spochybnenie využitia intencií v histórii, a to hlavne na pozadí diskusie o tom, ako vysvetliť masové zabíjanie počas druhej svetovej vojny. Následne si zhrnieme Rothovu kritiku realistického výkladu histórie a nakoniec i jadro jeho pozície, ktorú možno nazvať non-reprezentacionalizmus.

6.1. Proti intenciám

Vo filozofii mysle a konania je dosť bežné hovoriť o intenciách (dôvodoch, motívoch, zámeroch či cieľoch). Veľká skupina autorov sa totiž domnieva, že práve intencie charakterizujú ľudské konanie a odlišujú ho od samotného fyziologického pohybu. Ak teda chceme urobiť rozdiel napr. medzi prihlásením sa a mimovoľným tikom v ruke, medzi tancom a trasením spôsobeným zimou, medzi šmýkaním a pošmyknutím sa, mali by sme sa odvolať práve na intencie. V pozadí prihlásenia je nejaký konkrétny dôvod, zatiaľ čo mimovoľný pohyb rukou motivovaný nie je. V pozadí tanca je túžba uvoľniť sa alebo zabaviť, zatiaľ čo tra-

senie sa od zimy je len reakciou tela. V pozadí šmýkania sa je chcenie, zatiaľ čo náhodné pošmyknutie sa nesleduje žiaden cieľ.

Viacerí autori sa navyše domnievajú, že ak intencie charakterizujú konanie, mali by zohrávať úlohu pri jeho vysvetľovaní. Vyzerá to teda, že na jednej strane tu máme fyziologické pohyby a na druhej strane ľudské činy. Ak chceme vysvetliť tie prvé, mali by sme sa odvolať na zákony či fyziologické mechanizmy. Keďže takéto pohyby nie sú motivované, pri ich vysvetlení nebudú vystupovať žiadne intencie. Pri činoch je situácia iná. Ak konanie definujú motívy, zámery a pod., musia zohrávať dôležité miesto aj v jeho vysvetlení. Populárny pohľad na vysvetlenie činov to vidí konkrétne takto. Ak chceme vysvetliť nejaký čin, je potrebné uviesť (1) *dôvody, motívy, zámery aktéra* a (2) *príslušné presvedčenia*. Napríklad ak vysvetľujem, prečo Martin naštartoval auto, môžem spomenúť, že Martin *chcel ísť* do práce a bol *presvedčený*, že autom sa do nej dostane. Ak vysvetľujem, prečo išla Eva behať, môžem sa odvolať na to, že jej *zámerom* bolo oddýchnuť si po stresujúcom dni a bola *presvedčená*, že beh jej to umožní.

Takýto pohľad možno aplikovať aj na vysvetľovanie činov v minulosti. Ak chce historik vysvetliť, prečo v roku 1812 Napoleon tiahol do Ruska, prečo sa Štúr rozhodol kodifikovať spisovnú slovenčinu alebo prečo sa slovenská politická reprezentácia pripojila k vyhláseniu Československa v roku 1918, bude sa snažiť dopracovať k zámerom a presvedčeniam príslušných aktérov. Tento všeobecný pohľad má, samozrejme, rôzne verzie. Niektorí filozofi hovoria o tom, že historik by sa mal snažiť vcítiť do pozície historickej postavy alebo znovuprežiť príslušné uvažovanie v danej situácii. Iní zase upozorňujú, že by sme pri určovaní dôvodov mali predpokladať platnosť princípu racionality, a teda zamýšľať sa, aké motívy by mal v príslušnom kontexte racionálny aktér. Ak si to však zovšeobecníme a zhrnieme, dominantné stanovisko nabáda, aby historici vysvetľovali činy odvolaním sa na intencie aktérov.

Roth spochybňuje práve tento bežný pohľad na dôležitosť dôvodov v historickom vysvetlení a celkovo v histórii. Na jednej strane sa snaží *upozorniť na alternatívne a podľa neho lepšie spôsoby vysvetlenia ľudského konania* a na druhej strane celkovo *spochybňuje odvolávanie sa na intencie*. Predstavme si tieto dve veci postupne.

Vo svojej štúdii „Srdcia temnoty“ („Hearts of Darkness“) (2004) sa zameriava na diskusiu ohľadom vysvetlenia vyvražďovania nevinných ľudí počas druhej svetovej vojny. Konkrétnejšie ho zaujíma oblasť tzv. „dejín páchatelov“ („perpetrator history“), v rámci ktorej sa obracia pozornosť z lídrov a strojcov násilností na bežných vykonávateľov, na aktuálnych páchatelov. V kontexte druhej svetovej vojny to teda znamená, že historici sa tu nezauímajú o pohlavárov nacistického režimu, ale skôr o obyčajných príslušníkov takých zložiek ako *Ordnungspolizei* alebo *Einsatzgruppen*, ktorí mali za úlohu na obsadených územiach dodržiavať poriadok, ale tiež terorizovať a likvidovať vybrané skupiny obyvateľstva ako Židov, komunistov, Cigánov či miestnych odbojárov. Roth si v tejto súvislosti všíma, že autori využívajú rôzne spôsoby vysvetlenia toho, prečo vôbec ľudia z týchto zložiek páchali také ohavnosti ako hromadné vraždy civilistov. Vo svojom texte analyzuje tri odlišné prístupy k vysvetleniu, avšak tu si diskusiu zjednodušíme a pozrieme sa na dva z nich: situačnú a intencionálnu explanáciu. Dané vysvetlenia porovnáva na pozadí diskusie o viacerých prácach, hlavne však o knihách Christophera R. Browninga *Obyčajní muži (Ordinary Men)* (1992) a Daniela Jonaha Goldhagena *Hitlerovi ochotní kati (Hitler's Willing Executioners)* (1996). Najskôr si stručne uvedme, o čo ide v daných dielach.

Browning sa zameriava na 101. záložný policajný prápor, ktorý počas druhej svetovej vojny v okupovanom Poľsku vyvražďoval Židov. Autor si všíma, že muži v tejto jednotke neboli nijako špeciálne vycvičení elitní členovia nacistických oddielov. Išlo tu skôr o bežných ľudí, väčšinou starších mužov z okolia Hamburgu, pričom mnohí z nich pred nástupom nacizmu sympatizovali skôr so sociálnodemokratickým táborom než s fanatickou nacistickou ideológiou. Práve takíto muži sa počas vojny zúčastnili masového vraždenia tisícov Židov. Browning poukazuje na skutočnosť, že hoci aj medzi nimi sa našli tak fanatici, ako aj takí, ktorí sa zabíjaniu nevinných chceli vyhnúť, väčšina z nich sa na vraždení jednoducho zúčastnila. Ako to možno vysvetliť? Autor sa domnieva, že títo „obyčajní muži“ jednoducho vykonali, čo im bolo povedané. Neriskovali vzopretie sa autorite a nezamýšľali sa nad činmi ako niečím nemorálnym. Brutalita vojny ich postupne znecitlivela a skrátka si opakovane plnili určené úlohy. Browning v podstate uka-

zuje, že títo vrahovia boli do veľkej miery bežní ľudia, ktorí poslúchajú autority a nevzpierajú sa prideleným rolám.

S takýmto výkladom nesúhlasí Goldhagen. Podľa neho sa daní muži zúčastňovali ohavností, pretože jednoducho chceli. Nemožno ich označiť za figúrky podliehajúce spoločenskému tlaku či príkazom, práve naopak, títo muži sa ochotne podieľali na masovom vraždení. Goldhagen vysvetľuje ich činy a celkovo holokaust poukázaním na to, že v Nemecku bola rozšírená ideológia tzv. eliminačného antisemitizmu. Takže protižidovské činy boli motivované protižidovskými presvedčeniami a antisemitizmus bol tiež v pozadí brutálnych činov údajných „obyčajných mužov“ zo 101. záložného policajného práporu.

Z hľadiska Rothovho článku je na daných knihách dôležité, že Browning nám ponúka *situčné* a Goldhagen *intencionálne vysvetlenie* tých istých udalostí. Prvý autor ukazuje, že za podobných okolností a pri analogickom tlaku sa ľudia dopúšťajú až takýchto brutálnych činov. Druhý, naopak, trvá na tom, že činy sú dôsledkom zodpovedajúcich intencií, a teda konkrétni ľudia vraždili Židov, pretože boli motivovaní antisemitskými presvedčeniami. Roth sa domnieva, že experimenty zo sociálnej psychológie podporujú situačný prístup Browninga, a preto si myslí, že ponúka lepšie vysvetlenie. Konkrétne sa odvoláva na pokusy Solomona Ascha, Stanleyho Milgrama a Philipa Zimbarda. Pripomeňme si trochu detailnejšie, o čo v nich ide.

V 50. rokoch 20. storočia Asch uskutočnil sériu experimentov týkajúcu sa výskumu konformity. Pokusov sa zúčastnili sedem- až deväťčlenné skupiny mladých mužov, z ktorých všetci okrem jedného boli vopred informovaní, čo majú robiť. Nezasvätený účastník si myslel, že ide o experiment týkajúci sa vnímania. Všetci účastníci boli v miestnosti a ukázali im dve karty, pričom na prvej bola jedna vertikálna čiara a na druhej tri vertikálne čiary odlišnej dĺžky. Jedna z čiar na druhej karte bola vždy rovnakej dĺžky ako čiara na prvej. Účastníci mali označiť, ktorá čiara to je. Všetci odpovedali nahlas, pričom neinformovaný účastník bol v poradí posledný. V rámci úvodných dvoch kôl odpovedí informovaní účastníci dávali správne odpovede, neskôr odpovedali nesprávne. Na druhej karte označili čiaru, ktorá evidentne nemala rovnakú dĺžku ako čiara na prvej. Takto prebehlo 18 kôl odpovedí, pričom raz za čas sa medzi kolá s nesprávnymi odpoveďami zahrnulo i kolo so

správnymi odpoveďami. Výsledky boli také, že neinformovaní účastníci odpovedali viac ako v tretine prípadov nesprávne. Naopak, v kontrolnej skupine, kde odpovedal iba jeden človek, bolo iba 1 % nesprávnych odpovedí. Na záver experimentu sa urobil rozhovor s neinformovanými účastníkmi, v rámci ktorého objasnili svoje odpovede. Z nesprávne odpovedajúcich sa mnohí vyjadrili, že jednoducho nasledovali odpovede ostatných, nechceli byť iní a nechceli pôsobiť, že sú zvláštni. V sociálnej psychológii sa realizovalo množstvo variácií Aschovho experimentu a výsledky sa zvyknú vykladať tak, že časť ľudí podlieha *spoločenskému* či *skupinovému tlaku*, nechce sa dostať do sporu s okolím, a preto je radšej *konformná*.

Milgramov experiment zo 60. rokov a Zimbardov väzenský experiment zo 70. rokov patria medzi najznámejšie pokusy v psychológii. Ak si ich zjednodušíme, ide v nich o nasledovné. Milgram realizoval výskum poslušnosti voči autoritám. Základná podoba jeho experimentu bola taká, že na ňom participoval výskumník, herec (žiak) a neinformovaný účastník (učiteľ), ktorému bolo povedané, že tu ide o štúdium pôsobenia trestu na schopnosť učenia. Výskumník s učiteľom boli v jednej miestnosti a v oddelenej miestnosti bol žiak, pričom technicky bola zabezpečená komunikácia medzi učiteľom a žiakom. Žiak mal odpovedať na otázky učiteľa, pričom za každú nesprávnu odpoveď mal od učiteľa dostať elektrošok. Začínalo sa pri 15 voltoch a škála končila pri 450 voltoch. Za každú nesprávnu odpoveď žiak dostal ďalších 15 voltov navyše. Učiteľ síce nevidel žiaka, ale veril, že šoky dostáva a pri určitých intenzitách žiak začal protestovať, napr. pri 120 V sa sťažoval, pri 150 V požiadal o uvoľnenie, pri 285 V vydal úzkostný výkrik a pri 330 V sa definitívne odmlčal. Výskumník bol v miestnosti s učiteľom, a keď sa učiteľ zdráhal pokračovať, mal ho nabádať, aby tak predsa urobil, a neskôr trvať na tom, že experiment si vyžaduje pokračovanie. Odmlčanie žiaka sa hodnotilo ako nesprávna odpoveď a pokračovalo sa v dávaní šokov. Výsledky boli také, že 65 % učiteľov dalo maximálny šok 450 V. Dokonca i pri verzii pokusu, kde bol učiteľ vo fyzickej blízkosti žiaka, 30 % učiteľov dalo maximálny šok. Milgramov experiment sa zvykne považovať za doklad toho, akú významnú úlohu zohráva *poslušnosť voči autorite*.

Nakoniec v Zimbardovom Stanfordskom väzenskom experimente mali účastníci počas dvoch týždňov fungovať rozdelení do dvoch skupín, na väzňov a dozorcov. Účastníci sa postupne až príliš vžili do pridelených rol. Väzni realizovali rôzne formy protestov (napr. hladovka) a dozorcovia sa začali správať autoritatívne, či dokonca väzňov ponižovali. Obmedzovali ich v základných potrebách, nútili ich spať na zemi, v noci ich opakovane budili, dopúšťali sa psychického týrania a zneužívania pri plnení „úloh“, na ktorých sa zabávali. Zimbardo musel uznať, že sa mu pokus vymkol z rúk a po šiestich dňoch ho predčasne ukončil. Väzenský experiment sa zvykne interpretovať ako doklad toho, že ľudia si často *osvoja pridelenú rolu* a správajú sa príslušným spôsobom.

Roth využíva uvedené psychologické pokusy na to, aby ukázal, že konanie ľudí lepšie vysvetľuje poukaz na konformitu, na poslušnosť voči autoritám či na ich spoločenskú úlohu, než odvolávka na akési intencie. Z toho vyplýva, že by sme mali uprednostniť situačné vysvetlenie Browninga pred intencionálnou explanáciou Goldhagena.

Okrem takéhoto konkrétneho porovnania Roth uvádza aj principiálnu kritiku intencií. Jeho úvaha je približne takáto. Ako si vôbec máme predstaviť motívy, zámery, chcenia, jednoducho dôvody? Je to niečo nachádzajúce sa v hlavách, v mysliach aktérov, sú to nejaké mentálne entity? Ak by to tak bolo, ako by sme vôbec dôvody dokázali odhaliť? Veď jediné, k čomu máme prístup, nie sú vnútorné stavy, ale pozorovateľné správanie opísané konkrétnym spôsobom. Nie je to jednoducho tak, že to, čo zväčša nazývame intencie, je iba dodatočné zvecnenie vychádzajúce zo *správania opísaného určitým spôsobom*? Ak sa napríklad pozerám z okna na ulicu a vidím človeka, ako čudesne pobehuje sem a tam, môžem to opísať rôznymi spôsobmi: trpí nejakou mentálnou poruchou; vo vetre naháňa malý papierik, ktorý mu vypadol z ruky; niekomu ukazuje, ako vyzerá nekoordinovaný pohyb. Podľa Rotha je v takejto situácii zbytočné dodatočne hovoriť o intenciách, ktoré by sa údajne nachádzali v mysli daného človeka. Existuje pozorovateľné správanie a jeho opisy. To je všetko. Ak k tomu dopĺňame akési dôvody v mysli aktéra, robíme neopodstatnený krok smerom k vymysleným entitám.

6.2. Kritika realizmu

Čo hovorí realistický pohľad na svet a poznanie? Časť realistov to vidí zhruba nasledovne. Skutočnosť sa skladá z nezávisle jestvujúcich vecí či udalostí, ktoré sú vo svete nejakým spôsobom dané. Veci a udalosti patria do určitých druhov, a to podľa toho, aká je ich podstata. Objekty s jednou spoločnou podstatou sú stromy, objekty s inou podstatou sú kríky. Niečo podobné platí pre udalosti a činy, pričom činy sa zväčša vymedzujú podľa toho, aké intencie sú v ich pozadí. Našou úlohou je pritom spoznať podstaty objektov, resp. intencie činov, a vďaka nim ich správne kategorizovať do skupín. Objekty s jednou podstatou budú patriť do kategórie „stromy“, ďalšie do kategórie „kríky“ a pod. Kľúčové je teda to, že podľa realistov je skutočnosť vopred štruktúrovaná, skladá sa z entít vopred daných druhov, a my túto štruktúru len odhľaujeme a pomenúvame príslušné druhy v jazyku.

Roth uvedenú realistickú predstavu odmieta. Domnieva sa totiž, že realita nie je vopred štruktúrovaná. Tvrdí, že neexistujú jednoznačne dané a ohraničené časti reality, podľa ktorých sa musíme pri našom poznávaní orientovať. Nejestvujú prirodzené druhy ani podstaty, ktoré musíme rešpektovať pri našich kategorizáciách objektov. To isté platí tiež pre udalosti a činy. Neexistujú vopred dané druhy udalostí ani intencie v pozadí činov, ktoré by nás nútili členiť javy a správanie jediným správnym spôsobom. (Sem pekne zapadá aj jeho kritika intencií.) Roth teda tvrdí, že kategorizácie a klasifikácie objektov, udalostí a činov nie sú a ani nemôžu byť odrazom reality. Znamená to napríklad, že ak vybrané objekty členíme na „stromy“ a „kríky“, ak špecifické udalosti delíme na „revolúcie“ a „kontrarevolúcie“, ak rozlišujeme medzi „odmietnutím“ a „prijatím“, tak to nie je dôsledok diktátu reality. Skutočnosť sa totiž neskladá z revolúcií a kontrarevolúcií ani z odmietnutia a prijatia. Takéto všeobecné sponchybnie realistického pohľadu sa, samozrejme, premieta i do jeho kritiky realistického chápania historických prác.

Realistický pohľad na históriu hlása, že úlohou historikov je sprostredkovať poznanie ukončenej a fixnej minulosti. Platí pritom, že historické diela by mali čo najvernejšie zachytávať minulé udalosti. Ak raz došlo k Francúzskej revolúcii, Napoleonovej výprave do Ruska, Štúrovej kodifikácii spisovnej slovenčiny, vyhláseniu Československa, druhej svetovej vojne a pod., tak dané udalosti by mali byť v historických dielach

zobrazené takým spôsobom, ako sa odohrali. Historici si pritom nemajú nič vymýšľať ani nič konštruovať, majú jednoducho zachytiť vopred existujúce revolúcie, vojny a kodifikácie. Z toho taktiež vyplýva, že termíny používané v historických prácach majú odkazovať na jasne ohraničené udalosti. Termín „Francúzska revolúcia“ má referovať na Francúzsku revolúciu, výraz „Napoleonova výprava do Ruska“ má odkazovať na konkrétnu Napoleonovu výpravu atď.

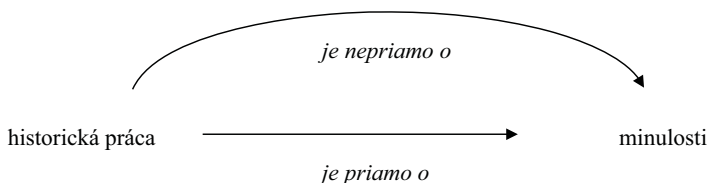
Roth presne takúto predstavu spochybňuje. Na prvý pohľad to síce vyzerá, že také udalosti ako Francúzska revolúcia, Napoleonova výprava do Ruska či Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny sú jednoducho jasne dané časti minulého diania, ktoré má historik iba opísať. Minulosť ich nejako určila, nejako prebehli a historik ich má iba verne postihnúť. Zdá sa dokonca, že inak sa na celú situáciu ani nedá pozrieť. Roth však ponúka *kritiku realistického pohľadu* a v rozpore s bežnou predstavou tvrdí, že neexistujú vopred dané udalosti, ktoré by čakali na to, aby ich historici jednoducho opísali. Minulosť podľa neho nie je žiaden zamrznutý mamut či skamenelina, ktorú stačí objaviť a opísať. V skutočnosti minulosť pre potreby historika nezanecháva „skamenelú“ Francúzsku revolúciu, Napoleonovu výpravu do Ruska ani Štúrovu kodifikáciu spisovnej slovenčiny. Sú to až historici, ktorí takéto udalosti v istom zmysle tvoria. Až v rámci určitého príbehu o dianí na prelome 18. a 19. storočia sa začne hovoriť o Francúzskej revolúcii. Až pri spätnom pohľade sa špecifické Napoleonom nariadené činy a súvisiace udalosti zoskupia pod označenie „Napoleonova výprava do Ruska“. Až pri objasňovaní konkrétnych Štúrových krokov sa začne spomínať jeho kodifikácia spisovnej slovenčiny. Termíny ako „Francúzska revolúcia“, „Napoleonova výprava do Ruska“ či „Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny“ teda nerefekujú na akési nájdene skameneliny, ale sú to historikmi navrhnuté výrazy, ktoré majú pomôcť pri vysvetľovaní minulých udalostí.

6.3. Non-reprezentacionalizmus

Ak teda Roth odmieta realistický pohľad na prácu historikov, ponúka nejaký iný návrh, ako ju chápať? Samotný Roth píše v článku „Minulosti“ („The Pasts“) (2012) o svojej pozícii ako o *irrealizme* (irrealism). (Svoje stanovisko pritom chápe predovšetkým ako konkurenta realizmu, ale nestotožňuje ho ani s antirealizmom.) Jeho pohľad na históriu však mož-

no označiť aj za *non-reprezentacionalizmus*. Čo to konkrétne znamená? Začnime zhrnutím alternatívnej predstavy.

Reprezentacionalizmus je stanovisko, podľa ktorého pri poznávaní ide o to, aby sme v nejakom zmysle reprezentovali, čiže zobrazovali predlohu poznania. Konkrétne v histórii to znamená, že historické diela a v nich vyjadrené historické poznanie by malo byť výsledkom reprezentácie minulých udalostí. Bežný realistický pohľad bude trvať na tom, že historické zobrazenie má byť čo najvernejšie, že historické diela majú korešpondovať s minulosťou predlohou najlepšie, ako sa dá. Existujú však aj variácie reprezentacionalizmu, podľa ktorých v histórii nejde o vernosť a sú tam konštrukčné prvky, avšak stále by tam malo ísť o reprezentáciu nejakého druhu. Jadrom reprezentacionalizmu v histórii je teda predstava, že na jednej strane máme historické práce, na druhej strane máme minulosť a práce majú viac či menej verne reprezentovať minulosť.

Je vôbec možné predstaviť si úlohu histórie iným spôsobom? Je mysliteľné pozeráť sa na historické práce inak ako na reprezentácie minulých udalostí? Roth je presvedčený, že v histórii nejde o zobrazovanie či reprezentovanie minulej predlohy. Priblížme si jeho alternatívny návrh na pozadí úvahy, ktorú možno rozdeliť do troch častí:

- (a) *kritika realizmu*
- (b) *historické poznanie využíva kategórie*
- (c) *úloha praxe schvaľovanej komunitou*

(a) V prvom kroku úvahy nadvižeme na kritiku realizmu predstavenú v časti 6.2. Pripomeňme si, že podľa Rotha neexistuje dopredu štruktúrovaná realita, ktorá pozostáva z vecí, udalostí či činov vopred

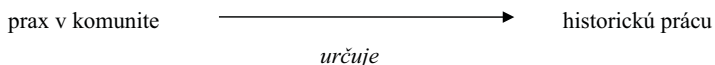
určených druhov. Podľa neho treba odmietnuť podstaty a intencie, ktoré by nám jednoznačne členili realitu na „vojny“, „revolúcie“, „kontrarevolúcie“, „vyhlásenia“, „odmietnutia“ a pod. Historici sa vo svojej práci nemôžu spoliehať na to, že minulé realita im (prostredníctvom pramenných materiálov) priamo ukáže alebo aspoň napovie, či vybraná udalosť bola nepokojom, pučom, prevratom, revolúciou alebo skôr kontrarevolúciou. Takisto im nevyjaví, či daný čin bol odmietavým vyhlásením, pozitívnym prihlásením sa, podvodom alebo šikovným úskokom. Minulé realita jednoducho nie je skamenelá predloha, ktorú historici *objavujú* a ktorá im určuje, akým spôsobom ju majú členiť a ako o nej písať.

(b) Znamená to teda, že Roth zavrhuje historické poznanie? Ak je presvedčený, že realita nemá danú štruktúru, vyplýva z toho, že odmieta používať druhové termíny, t. j. kategórie ako „vojna“, „revolúcia“ či „kontrarevolúcia“? Napriek zdanlivo radikálnym názorom Roth nezastáva ani skepticizmus ohľadom poznania minulosti, ani nespochybnuje klasifikácie a celkovo používanie kategórií v histórii. Podľa neho je evidentné, že historici nám vo svojich dielach prinášajú poznanie, a je neodškriepiteľné, že pritom používajú rôzne kategórie. Ako inak by mali svoje práce písať, ak nie s využitím takých termínov ako „vojna“, „prevrat“, „puč“ či „revolúcia“? Roth teda nespochybnuje používanie kategórií, ale realistický výklad toho, ako k nim historici dospievajú. Upozorňuje vlastne na to, že im ich nediktuje minulé skutočnosť ani pramenné materiály.

(c) Ako teda historici dospievajú k svojim klasifikáciám a k tomu, že používajú vybrané kategórie? Podľa Rotha tu určujúcu úlohu nezohráva samotná minulosť, ale návyky historikov. Žiaden historik totiž netvorí izolovane v nejakom vákuu, ale jeho práca je ovplyvnená zaužívanými postupmi, zvyklosťami, vo všeobecnosti praxou. Podstatná je pritom skutočnosť, že pri práci historikov má kľúčové miesto ich komunita. Príprava, odovzdávanie skúseností, štúdium, publikovanie, to všetko sa deje v komunite historikov, ktorá niektoré postupy schvaľuje a iné zase odmieta. Takže ak nás zaujíma, prečo konkrétny historik používa kategórie ako „revolúcia“, „kontrarevolúcia“ a pod., podľa Rotha je zbytočné obracať sa na minulosť. Radšej by sme sa mali zaujímať o historikovu prípravu, jeho učiteľov, o určujúce vplyvy na jeho uva-

žovanie. Práve týmto smerom sa treba uberať, ak chceme porozumieť, prečo daný historik vo svojej práci používa konkrétne kategórie.

Jadrom Rothovho *non-reprezentacionalizmu* je teda presvedčenie, že ak chceme porozumieť historickým prácam, nemali by sme sa na ne pozeráť ako na zobrazenia minulých udalostí. Mali by sme ich skôr chápať ako výstupy špecifických *postupov, zvyklostí a praxí, ktoré sú schvaľované v príslušnej komunite historikov*. Konkrétne, ak nejaký historik píše o Francúzskej revolúcii, netreba to vykladať v tom zmysle, že reprezentuje vopred jestvujúcu udalosť – Francúzsku revolúciu. Namiesto toho sa treba zaujímať napríklad o to, odkiaľ čerpá kategóriu „revolúcia“, aké teoretické predpoklady ho inšpirovali, v rámci akej tradície bol školený a v rámci akej teraz pracuje.

6.4. Záver

Roth vo svojich dielach nielen kritizuje viaceré bežné a na prvý pohľad samozrejme presvedčenia, ale tiež ponúka svoj vlastný výklad histórie. Nabáda nás, aby sme sa nenechali pomýliť lákavými predstavami o intenciách, podstatách a historických dielach údajne reprezentujúcich vopred danú a nemennú minulosť predlohu. Podľa neho by sme mali toto všetko odmietnuť a na historické práce sa radšej pozrieť z inej perspektívy. Mali by sme ich vnímať predovšetkým ako výstupy určené zvyklosťami, postupmi, jednoducho praxou, ktorá je zaužívaná v konkrétnej komunite historikov.

Zhrnutie

- Roth sa domnieva, že pri porovnaní intencionálneho a situačného vysvetlenia je lepšou voľbou druhý typ.
- Podľa Rotha treba predstavu intencií ako mentálnych entít stojacich v pozadí ľudského konania odmietnuť. Konanie je len správanie opísané určitým spôsobom.
- Roth neprijíma realistický pohľad na históriu, podľa ktorého je minulosť realita vopred štruktúrovaná a úlohou historikov je po-

rozprávať čo najvernejší príbeh s využitím kategórií, ktoré odrážajú skutočnosť.

- Reprezentacionalizmus v histórii vykladá historické diela ako reprezentácie minulých udalostí. Non-reprezentacionalizmus tento výklad odmieta a upozorňuje, že historické práce sú výsledkom špecifických praktík.
- Podľa Rotha minulosť nie je štruktúrovaná a ani neurčuje, aké kategórie použijú historici vo svojich dielach. Použitie konkrétnych kategórií je ovplyvnené praxou, ktorá je schvaľovaná komunitou historikov.

Ďalšie čítanie

Kritika intencií a intencionálneho vysvetlenia sa nachádza v článkoch „The Object of Understanding“ (2000) a „Hearts of Darkness“. Druhý z nich obsahuje spomínanú diskusiu o vysvetlení vraždenia civilistov počas druhej svetovej vojny. Kritika realistického pohľadu na históriu a formulácia Rothových vlastných názorov sa nachádza hlavne v článkoch „Narrative Explanations: The Case of History“, „Ways of Pastmaking“, „The Pasts“, ale tiež v zatiaľ nepublikovaných prednáškach „Reviving the Philosophy of History“ a „Refounding Analytic Philosophy of History“. Roth pripravuje tiež knihu pod pracovným názvom *The Pasts*. Okrem tu priblížených tém sa Roth venoval viacerým ďalším zaujímavým problémom. Napríklad o téme vysvetlenia píše v článkoch „How Narratives Explain“ (1989) či „Varieties and Vagaries of Historical Explanation“ (2008) a o neurčitosti a pluralite minulosť v práci „Ways of Pastmaking“.

Posledný spomenutý článok tiež odporúčam ako sprievodný text k tejto kapitole.

Otázky na premýšľanie a do diskusie

1. Objasnite hlavné rozdiely medzi intencionálnym a situačným vysvetlením. Vedeli by ste uviesť konkrétne príklady vysvetlení z historických prác, ktoré majú blízko k jednému či druhému typu vysvetlenia?

2. Je pre vás Rothova kritika intencií presvedčivá? Domnievate sa, že historici by sa mali odvolávať na psychologické výskumy, prípadne závery iných vedných disciplín?
3. Skúste zhrnúť realistický pohľad na históriu a Rothovu kritiku daného pohľadu.
4. Pokúste sa domyslieť, čo konkrétne by mohlo patriť pod návyky, zvyklosti či zaužívané postupy v histórii, na ktoré sa odvoláva Roth.
5. Bolo by možné non-reprezentacionalizmus aplikovať aj na iné oblasti, napr. na výklad vedeckého poznania alebo umeleckých diel? Ako by taký výklad vyzeral?
6. Je pre vás prijateľnejší reprezentacionalistický alebo non-reprezentacionalistický výklad historických prác? Prečo?

Kľúčové slová

situačné vysvetlenie, intencionálne vysvetlenie, realistický pohľad na históriu, kritika realistického pohľadu, reprezentacionalizmus, non-reprezentacionalizmus

Literatúra

- Ankersmit, F. (1983) *Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Ankersmit, F. (1994) *History and Tropology: The Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley, Ca.: University of California Press.
- Ankersmit, F. (2001) *Historical Representation*. Stanford, Ca.: Stanford University Press.
- Ankersmit, F. (2005) *Sublime Historical Experience*. Stanford, Ca.: Stanford University Press.
- Ankersmit, F. (2007) Danto's Philosophy of History in Retrospective. In: *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press, 364 – 393.
- Ankersmit, F. (2009) Obrat k jazyku: literárna teória a teória histórie. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 182 – 228.
- Ankersmit, F. (2009) Šesť téz o naratívnej filozofii histórie. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 171 – 181.
- Ankersmit, F. (2012) *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation*. Leuven: Leuven University Press.
- Ankersmit, F., Domańska, E., Kellner, H. (eds.) (2009) *Re-figuring Hayden White*. Stanford, Ca.: Stanford University Press.
- Collingwood, R. G. (1946) *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press.
- Danto, A. C. (1965) *Analytical Philosophy of History*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Danto, A. C. (1985) *Narration and Knowledge*. New York: Columbia University Press.
- Danto, A. C. (2009) Naratívne vety. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zelenák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 98 – 133.
- Day, M. (2008) *The Philosophy of History: An Introduction*. London: Continuum.
- Doležel, L. (2008) *Fikce a historie v období postmoderny*. Praha: Academia.
- Domaňska, E. (2002) Hayden White. In: Bertens, H., Natoli, J. (eds.) *Postmodernism: The Key Figures*. Malden, Mass.: Blackwell, 321 – 326.
- Donagan, A. (2009) Historická explanácia: opätovné posúdenie Popper-Hempelovej teórie. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zelenák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 37 – 63.
- Doran, R. (ed.) (2013) *Philosophy of History After Hayden White*. London: Bloomsbury.
- Dray, W. (1957) *Laws and Explanation in History*. London: Oxford University Press.
- Dupkala, R. (2005) *Úvod do filozofie dejín*. Bardejov: Fotopress.
- Evans, R. (1999) *In Defense of History*. New York: W. W. Norton & Company.
- Golob, E. O. (1980) The Irony of Nihilism. *History and Theory* 19, 4, 55 – 65.
- Gorman, J. L. (1997) Philosophical Fascination with Whole Historical Texts. *History and Theory* 36, 3, 406 – 415.
- Hempel, C. G. (2006) Funkcia všeobecných zákonov v histórii. In: Mihina, F., Sedová, T., Zouhar, M. (eds.) *Logický pozitivizmus*. Bratislava: Iris, 413 – 425.
- Icke, P. P. (2012) *Frank Ankersmit's Lost Historical Cause: A Journey from Language to Experience*. New York: Routledge.

- Jenkins, K. (1999) *Why History? Ethics and Postmodernity*. London: Routledge.
- Kansteiner, W. (1993) Hayden White's Critique of the Writing of History. *History and Theory* 32, 3, 273 – 295.
- Kellner, H. (1980) A Bedrock of Order: Hayden White's Linguistic Humanism. *History and Theory* 19, 4, 1 – 29.
- Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) (2009) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos.
- Lorenz, Ch. (1998) Can Histories Be True? Narrativism, Positivism, and the „Metaphorical Turn“. *History and Theory* 37, 3, 309 – 329.
- Mandelbaum, M. (1980) The Presuppositions of Metahistory. *History and Theory* 19, 4, 39 – 54.
- Mink, L. O. (1966) The Autonomy of Historical Understanding. In: *Historical Understanding*. Ithaca: Cornell University Press, 61 – 88.
- Mink, L. O. (1970) History and Fiction as Modes of Comprehension. In: *Historical Understanding*. Ithaca: Cornell University Press, 42 – 60.
- Mink, L. O. (1978) Narrative Form as a Cognitive Instrument. In: *Historical Understanding*. Ithaca: Cornell University Press, 182 – 203.
- Mink, L. O. (1987) *Historical Understanding*. Fay, B., Golob, E. O., Vann, R. T. (eds.), Ithaca: Cornell University Press.
- Mink, L. O. (2009) Naratívna forma ako kognitívny nástroj. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 64 – 83.
- Mink, L. O. (2012) Historie a fikce jako způsoby rozumění. *Aluze*, 2, 34 – 44.
- Munslow, A. (2006) *Deconstructing History*. London: Routledge.

- Paul, H. (2009) Metahistorické prefigurácie: nová interpretácia tropológie Haydena Whita. *Forum Historiae* 3, 2. Dostupné na internete: http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/paul.pdf
- Paul, H. (2011) *Hayden White: The Historical Imagination*. Cambridge: Polity Press.
- Paul, H. (2011) Hayden White: The Making of a Philosopher of History. *Journal of the Philosophy of History* 5, 1, 131 – 145.
- Paul, H. (2015) *Key Issues in Historical Theory*. London: Routledge.
- Roth, P. A. (1988) Narrative Explanations: The Case of History. *History and Theory* 27, 1, 1 – 13.
- Roth, P. A. (1989) How Narratives Explain. *Social Research* 56, 2, 449 – 478.
- Roth, P. A. (2000) The Object of Understanding. In: Stueber, K. S., Kögler, H. H. (eds.) *Empathy and Agency: The Problem of Understanding in the Human Sciences*. Boulder: Westview Press, 243 – 269.
- Roth, P. A. (2002) Ways of Pastmaking. *History of the Human Sciences* 15, 4, 125 – 143.
- Roth, P. A. (2004) Hearts of Darkness: „Perpetrator History“ and Why There is No Why. *History of the Human Sciences* 17, 2 – 3, 211 – 251.
- Roth, P. A. (2008) Varieties and Vagaries of Historical Explanation. *Journal of the Philosophy of History* 2, 2, 214 – 226.
- Roth, P. A. (2012) The Pasts. *History and Theory* 51, 3, 313 – 339.
- Roth, P. A. (2013) History and the Manifest Image: Hayden White as a Philosopher of History. *History and Theory* 52, 1, 130 – 143.
- Roth, P. A. (2014) Hayden White in Philosophical Perspective: Review Essay of Herman Paul's *Hayden White: The Historical Imagination*. *Philosophy of Social Sciences* 44, 1, 102 – 111.

- Roth, P. A. (manuskript) *Bringing It All Back Home: Refounding Analytic Philosophy of History*.
- Roth, P. A. (manuskript) *Reviving the Philosophy of History*.
- Saari, H. (2005) On Frank Ankersmit's Postmodernist Theory of Historical Narrativity. *Rethinking History* 9, 1, 5 – 21.
- Šuch, J. (2009) Frank Ankersmit: Naratívna logika a historická reprezentácia. *Historický časopis* 57, 1, 3 – 18.
- Šuch, J. (2009) O historickej narácii. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 84 – 97.
- Šuch, J. (2010) História a jej pravda v súčasnosti. Rozhovor s Frankem Ankersmitom. *Aluze*, 3, 19 – 23.
- Šuch, J. (2010) *Naratívny konštruktivizmus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- Šuch, J. (2011) *Problém zmyslu dejín a histórie v druhej polovici 20. storočia*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB, Banská Bystrica.
- Tucker, A. (ed.) (2009) *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Oxford: Blackwell.
- Vann, R. T. (1998) The Reception of Hayden White. *History and Theory* 37, 2, 143 – 161.
- Walsh, W. H. (1951) *An Introduction to Philosophy of History*. London: Hutchinson.
- White, H. (1973) *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. (1978) *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. (1987) *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- White, H. (1999) *Figural Realism: Studies in the Mimesis Effect*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. (2009) Historický text ako literárny artefakt. In: Kožiak, R., Šuch, J., Zelenák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 134 – 153.
- White, H. (2010) *The Fiction of Narrative: Essays on History, Literature, and Theory 1957 – 2007*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- White, H. (2010) *Tropika diskursu: Kulturně kritické eseje*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- White, H. (2011) *Metahistorie: Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host.
- White, H. (2014) *The Practical Past*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press.
- White, M. (1965) *Foundations of Historical Knowledge*. New York: Harper & Row.
- Windschuttle, K. (2000) *The Killing of History: How Literary Critics and Social Theorists are Murdering our Past*. San Francisco: Encounter Books.
- Zagorin, P. (1999) History, the Referent, and Narrative: Reflections on Postmodernism Now. *History and Theory* 38, 1, 1 – 24.
- Zammito, J. H. (1998) Ankersmit's Postmodernist Historiography: The Hyperbole of „Opacity“. *History and Theory* 37, 3, 330 – 346.
- Zammito, J. H. (2005) Ankersmit and Historical Representation. *History and Theory* 44, 2, 155 – 181.
- Zelenák, E. (2007) Narativistický pohľad na históriu. *Forum Historiae* 1, 1. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/67648/Zelenak.pdf>
- Zelenák, E. (2008) Čo by malo priniesť historické dielo? Ankersmitov pohľad na historiografiu. *Dějiny – Teorie – Kritika* 5, 2, 218 – 236.

Zeleňák, E. (2009) Exploring Holism in Frank Ankersmit's Historical Representation. *Rethinking History* 13, 3, 357 – 369.

Zeleňák, E. (2009) O historickej explanácii. In: Kožiač, R., Šuch, J., Zeleňák, E. (eds.) *Kapitoly zo súčasnej filozofie dejín*. Bratislava: Chronos, 6 – 21.

Zeleňák, E. (2011) *Konstruktivizmus a pluralita v histórii*. Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo KU v Ružomberku.

Zeleňák, E. (ed.) (2013) *Mnohotvárnosť Haydena Whita*. Bratislava: Chronos.

Zeleňák, E. (2013) Semantics of Historical Representation in Terms of Aspects. *Journal of the Philosophy of History* 7, 2, 244 – 256.

Zeleňák, E. (2014) Narativizmus a ideologický rozmer historických prác. *Forum Historiae* 8, 1, 66 – 79. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/511068/zelenak.pdf>

Úryvky z historických prác použité v texte

V kapitole o Whitovi

Úryvok zo *Spišskosobotskej kroniky* je z diela Sopko, J. (1995) *Kroniky stredovekého Slovenska: Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Budmerice: Vydavateľstvo RAK, 108 – 109.

Úryvok z *Kroniky magistra Jána o Ludovítovi Veľkom* je z diela Sopko, J. (1995) *Kroniky stredovekého Slovenska: Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Budmerice: Vydavateľstvo RAK, 85.

V kapitole o Ankersmitovi

Úryvok o vyhlásení česko-slovenského štátu je z práce Kováč, D. (2007) *Dejiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 181.

Jednotlivé vety z diela Natalie Zemon Davisovej *Návrat Martina Guerra* sú z českého prekladu, ktorý vyšiel v roku 1998 v knihe pod názvom *Návrat pravého Sommersbyho*. Praha: Rybka Publishers, 125, 205 – 206, 206, 206.

Úvod do kritickej filozofie histórie I.
Vybraní autori od druhej polovice 20. storočia po súčasnosť
Eugen Zeleňák

Vydalo VERBUM – vydavateľstvo KU

Jazyková redakcia Viera Luptáková

Grafické spracovanie
Michal Vaško – Vydavateľstvo, Prešov

Prvé vydanie 2015

ISBN 978-80-561-0310-4